

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

RÁBA GYÖRGY verse 289

WEÖRES SÁNDOR versei 291

KENYERES ZOLTÁN: Csöngétől Pécsig (Weöres Sándor pályakezdése, II. rész) 292

*

NAGY GÁSPÁR versei 303

SZAKOLCZAY LAJOS: Az élére állított vers (Nagy Gáspár: Földi pörök) 305

RAKOVSZKY ZSUZSA versei 309

ESTERHÁZY PÉTER: Egy Pobjeda hátsó ülésén (fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből, I. rész) 311

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Ördögcsecs és sátántangó (regényrészlet, I.) 319

VASADI PÉTER verse 326

JÓKAI ANNA: Jöjjön Lilliputba! (elbeszélés) 327

RÓNAY LÁSZLÓ: Az első fáklyajel (Jókai Anna: Jákob lajtorjája) 336

TATAY SÁNDOR: Bakony (Emlékek és találkozások, XVII.) 339

*

SPIRÓ GYÖRGY: Momčilo Nastasijević (Kelet-európai íróportrék, IV.) 347

PÁLINKÁS GYÖRGY versei 354

PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték (Szomory: Hagyd a nagy-papát!, Molière: Tartuffe, Hugo: A királyasszony lovagja, Poliakov: A természet lány ölében) 355

BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten (Cseres Tibor: Parázna szobrok; Szakonyi Károly: Holdtölte) 363

1983

APRILIS

- VEKERDI LÁSZLÓ: Tiszta indulat és kritikus értelem (*Hankiss Elemér: Diagnózisok*) 367
- P. MÜLLER PÉTER: Kritikafejtő (*Agárdi Péter: Értékrend és kritika*) 371
- CSÜRÖS MIKLÓS: Versről versre (*Domokos Mátyás–Lator László: Versekről, költőkkel*) 374
- ÁGH ISTVÁN: Daltalan énekes (*Serfőző Simon: Büntelenül*) 377
- N. HORVÁTH BÉLA: Lengyel Péter: Rondó 381
- TAMÁS ERVIN: Berkovits György: Mondta Gabes – magyarázta Gy. Bence 383

KÉPEK

GYARMATHY TIHAMÉR rajzai 290, 318, 335, 353, 366, 373

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

83-926 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÚJ CSONTVÁRY-KIÁLLÍTÁS PÉCSETT. Április 14-én nagyszabású kiállítással avatják fel a megújított és kibővített pécsi Csontváry-múzeumot. Az ünnepségen *Köpeczi Béla* művelődési miniszter mond megnyitót, majd bemutatják *Szokolay Sándor* Örvendj, Pécsi, c. új zeneművét, melyet *Weöres Sándornak* folyóiratunk felkérésére írott Csontváry-versére készített.

*

JELENKOR-ESTET rendeznek Pécsen április 12-én a költészet hete alkalmából, a Mecseki Ércbányászati Vállalat munkásszállójában, *Bertók László* és *Szederkényi Ervin* részvételével.

*

GYARMATHY TIHAMÉR festőművész kiállítása április 15-én nyílik meg a Pécsi Galériában. – Április 13-án a Baranya megyei Könyvtár „Ars poetica”-sorozatában *Szederkényi Ervin* beszélget a művésszel.

*

A KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ április 1-én mutatja be *Katajev*: A Werthert már megírták c. színművét *Gothár Péter* rendezésében.

*

A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM irodalmi és művészettájékoztatási főosztálya március 9-én – *Széchenyi Ágnes* előadásában – értékelte folyóiratunk tavalyi évfolyamát. A megbeszélésen részt vett *Rátoki András* főosztályvezető.

*

CSORDÁS GÁBOR műfordításait mutatták be március 23-án a fővárosi Fiatal Művészek Klubjának új sorozatában, *Kosztai Gabriella* színművész közreműködésével.

KÖLTÖNK ÉS KORUNK (Tanulmányok József Attiláról) címmel sokszorosított kiadvány jelent meg az Országos Pedagógiai Intézet gondozásában. A kötetet *Fenyő D. György* és *Gelniczky György* szerkesztette s fiatal tanárok és kutatók József Attila-tanulmányait foglalja magába. Az előszó és a szerkesztők bevezetője után az írárok első csoportja az egyetemisták, az ifjúmunkásság és a középiskolai tankönyvek József Attila-képét elemzi, a második csoport a szakirodalom József Attila-képének változásait rajzolja meg 1945-től 1980-ig, a harmadik csoport pedig vegyes tanulmányokat, verselemzéseket tartalmaz.

*

SIPOS GYULA költő emlékére kiállítást rendeztek és irodalmi estet tartottak márciusban Dombóváron.

*

HÜLŐ ÁRNYÉKBAN címmel megjelent Cs. Szabó László önéletrajzi írásainak és – részben Magyarországon is publikált – interjúinak kötete Bernben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. A kötet függeléke közli *Czigány Lóránt* bibliográfiáját Cs. Szabó külföldön írt műveiről és a rá vonatkozó fontosabb irodalomról.

*

E számunk rajzait GYARMATHY TIHAMÉR készítette. 1915-ben született Pécsen. A Képzőművészeti Főiskolán végzett Vaszary János és Kandó László tanítványaként. 1946-ban egyik vezetője a „Galéria a 4 világtájhoz” elnevezésű művészcsoportnak. Számos nyugati, majd lengyelországi és afrikai tanulmányúton járt, a harmincas évektől szerepelnek művei hazai és külföldi kiállításokon.

R Á B A G Y Ö R G Y

A tárgyak jóslata

Tisztul a porvihar

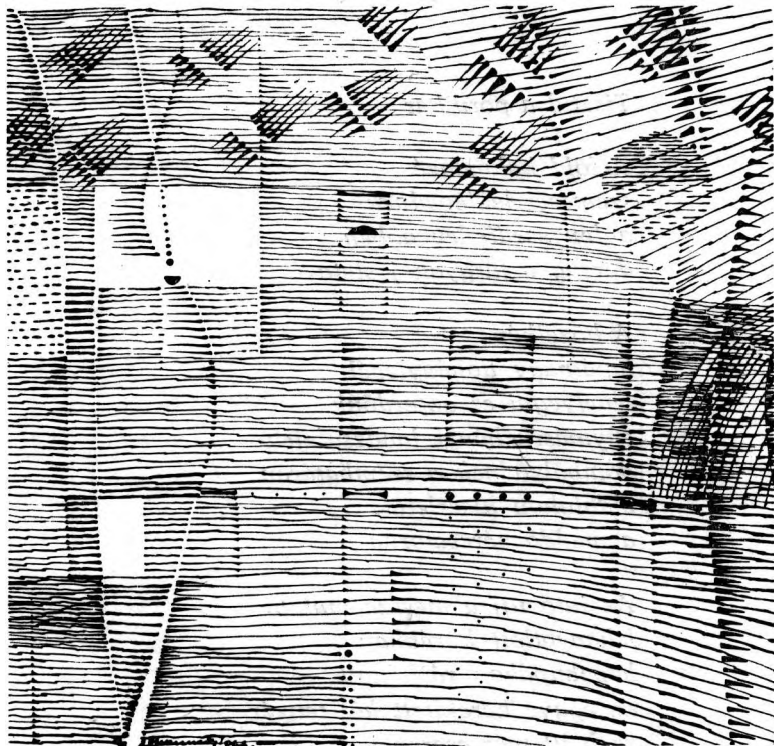
*A föld kalandozó
szemcséi leülednek
a fényesedő levegőben
dereng a tárgyak jóslata*

*A közelkép
lapátnagy dohánylevél
tévelyegni ez az erdők
egymásra hányt lánczsatejek
gömbölyödnek a szemhatáron
oldalukon kísérlük
a meddő vércsatorna*

*Az intő ujj a messze mutató
lehanyatlott korábban
hepehupákon rázkódott
az eggyé kerekített két tenyér
ezek itt már cserepei
csészeivük szétnyílt*

*Nincs idézhető
másik jövő
kristálygömbjét lehet csak összetörni
a mondott szó kövülete
nem hasad szét
szikrát ad kalapácsütésre*

*Eredj tovább utazó
ha pihenő volt
ennél már itattak
ha tanácsadás ligete
visszhangját már testesülni látták
eredjetek hát más kopogtatások*

Köszönés

Világosságát és a sokéltét.
Sokéltétét és a világosság.

Semmi sem hasonlít önmagához

Minden másként van
mint ahogy van
a semmi terjed
önmagában.

Lapulevél

Takarék, sokot, fűvet
a nagy lapulevél.

Levegő, sok kislány-féj
a nagy lapulevél.

Illeg a kislány-féj felett
a nagy lapulevél.

Napernyő és kender-helyett
a nagy lapulevél.

Leőtes Széles

CSÖNGÉTŐL PÉCSIG

- Weöres Sándor pályakezdése -

II.

3. Első versek, első írások

A szavak izlelgetése, a szavakkal való játék, a szóalkotás és ritmuspróba az ember értelmi fejlődésének elemi tulajdonságai közé tartozik. A kisgyermekkorban van egy szakasza, amikor mindenki költő, a legtöbb ember azonban kinövi és nyomtalanul elfelejti ezt a korszakot. Annak tehát nincs semmi különösebb jelentősége, hogy három-négy éves korában Weöres Sándor is afféle rigmusokat gyártott, hogy „*Csoma csoma cepelin, Csoma csoma csepelin, csoma csoma narancs*”, gyermeklélektanilag figyelemreméltóbb, hogy ezekre a rigmusokra és keletkezésük körülményére évtizedekkel később vissza tudott emlékezni, mert a korai pubertás általában letörli az emlékezet lapjáról a kisgyermekkorú élményeket. Ezenkívül a verskészítés állandósulása és folyamatossága vallott az átlagostól eltérő szellemi fejlődésre. Elemista korától, amíg Szombathelyre nem ment, már több száz verset írt pepita iskolás füzetekbe, s ezekből néhányat föl is használt későbbi köteteiben, a többi szorgalmas kutatókra vár, akik a szövegfilológia detektívmunkájával felderítik majd motívumainak felbukkanását és vándoréletét.

A tekintélyes füzethalomban már valóságos alkotói korszakok különböztethetők meg. A kisgyermekkorú és elemista ritmuspróbákat alaktalanul hömpölygő vad, őskori versek követték, kemény, sziklaszerű sorok. Aztán hazafias periódus következett, romantikusan lángoló versek, vagy éppen sejtelmesen borongók és hősi elszánásról tanúságot tevők. Az addig inkább csak mennyiségileg szokatlan termés tizennégy-tizenöt éves kora körül kezdett költészettanilag is figyelemreméltó arányokat öltetni. Amint belekóstolt a Nyugat lírájába, tüstént megszólalt a hangján, mégpedig formailag egészen tökéletesen.

A formálás sikerét ő is érezhette, mert a közlési vágy ekkor kényszerítő erővel kezdte hajtani. Tanárai is biztatták, Pável Ágoston már egyenesen korszakalkotó jelentőségéről beszélt diákjai és ifjú hívei körében. A belső ösztönzésre és a biztató szavakra hallgatva küldte el verseit Karácsony Sándor ifjúsági lapjába, Az Erő-be. Nemzedéktársai közül ennek hasábjain jelentkezett még ugyancsak diáksapkásan ezekben az években többek között Bóka László és Képes Géza. 1928 őszén négy versét közölte a folyóirat, *A percvonat, Öregek, Szelek zenéje* és a *Tájkép* címűeket. Ebből három később fennakadt az önellenőrzés műszerein, de az *Öregek* bekerült első verseskönyvébe, szerepel gyűjteményes köteteiben és máig legismertebb versei közé tartozik.

Olyan árvák ők mind, az öregek.
Az ablakból néha elnézem őket,
hogy vacogó szélben, gallyal hátukon
mint cipekednek
hazafelé –
vagy tikkadt nyárban a verandán
hogy üldögélnek a napsugárban –
vagy téli estén, kályha mellett
hogyan alusznak jóízűen...

nyújtott tenyérrel a templom előtt
úgy állnak búsan, csüggeteg,
mint hervadt őszi levelek
a sárga porban.

És ha az utcán bottal bandukolnak,
idegenül néz a napsugár is
és oly furcsán mondja minden ember:
„Jónapot bácsi.”

A nyári Nap
a téli hó,
őszi levél,
tavaszi friss virág
mind azt dalolja az ő fülükbe:
„Élet-katlanban régi étek,
élet-szekéren régi szalma,
élet-gyertyán lefolyt viasz:
téged megettek,
téged leszórtak,
te már elégtél;
mehetsz aludni...”

Olyanok ők,
mint ki utazni készül
és már csomagol.

És néha, hogyha agg kezük
játszik egy szőke gyerekfejen,
tán fáj, ha érzik,
hogy e két kézre,
dolgos kezekre,
áldó kezekre
senkinek sincsen szüksége többé.

És rabok ők már,
egykedvű, álmos, leláncolt rabok:
hetven nehéz év a békó karjukon,
hetven év bűne, baja, bánata –
Hetven nehéz évtől leláncolva várják
egy jóságos kéz,
rettenetes kéz,
ellentmondást nem tűrő kéz
parancsszavát:
„No gyere, tedd le.”

Idegenek ők már a nagy világon.
Ki leste már el,
mikor a kályhás, sötét sarokban
a téli estén
árván lehajtják
a fejüket?
Ki leste már el,
hogy lóg az őszi levél a fán,
hogy libben egyet, ha jön a szél

és csöndesen, zavartalan,
halottan, búsan, érdektelen
hogyan pereg le
a sárga porba,
hogyan hagyja el
az ős világot,
akinek nincsen szüksége rá?

Bori Imre 1965-ben még az önálló szót kereső dadogásnak nevezte ezt a verset, és a benne megnyilatkozó hangot és szellemet teljesen a Nyugat körébe utalta. Nem is joggal: a hangján elejétől végig uralkodó szelíd érzelmesség elkülöníti az igazán modern költészettől. Mégis van néhány vonása, ami érdemes a figyelemre és igazolja későbbi sikerét, s hitelesíti azt is, hogy Weöres et'ől az 1928 szeptemberében megjelent és korántsem első versétől kezdi költői pályájának időszámítását.

A *Ballada két testvéréről* és a *Himfy strófiák* verselési megoldásai látványosabbak, hangzatosabbak, szabályos mederben csörgedezve ellenőrizhetőbbek is. Az *Öregek* szótagszámát soronként változtató heterometrikus vers, túlzással azt is mondhatjuk, hogy a szabadvers határán áll, vagy ha úgy tetszik, oldott szabadvers, amelyben metrikus elemek találhatók, de nem sorozatszerűen. A tizenegyedik és tizenkettedik sort rím kapcsolja össze, a sorok különben rímtelenek. A hangzás mégis egységes és tökéletesen érvényesül. Ebben a nehéz formában ez még érett, gyakorlott költőknél is a ritmusteremtés mélyebb képességeire vallana, egy alig tizenöt éves gyerektől viszont okvetlen bravúros teljesítménynek számít.

A vers érzelmi gazdagságát nagyon egyszerű stilisztikai eszközökkel éri el, néhány megszemélyesítésen, inverzióon és egy metalepszisen (*vacogó szél*) kívül alig használ mást, mint köznyelvi fordulatokat. Az így mégis felfokozott érzelmi feszültség ugyancsak a szerkesztés mesteri adottságairól tanúskodik. Még figyelemreméltóbb az élmény feldolgozásának tárgyiasító, objektíváló módja. Az első sor önmagába zárt külön egység: útra bocsátja és mindjárt össze is foglalja az utána következő elmélkedéseket. Ezt a különálló sort tizenkétsoros szakasz követi, ez egyetlen hosszú összetett mondat, amelynek főmondata fokozatosan elhomályosul és jelentéktelenné válik a fontosabb közlendőt kifejező mellékmondatlal szemben.

Tartalmilag az elhomályosulás azt jelenti, hogy az alany (a magányos szemlélő) háttérbe szorul és előtérbe kerül a tárgy, a megfigyelt (az öregek tevékenysége). A hagyományos élménylára gépezete másképpen működött, abban a megfigyelő mindig megőrizte jelentőségét és szerepét. Kosztolányi egyik korai verse, az *Egyedül* a magányosság hasonló benyomásából keletkezett, de ott a költő végig a középpontban maradt, míg Weöres lábujjhegyen kionson saját verséből és magára hagyja a látványt. Pedig a személytelenítés csak hatásnövelő káprázat, hiszen az egész látvány pusztá projekció nála, az öregek szomorú sorsának részvételi ábrázolásakor saját szomorú magányosságát vetítette ki a képzelet vásznára. A verset nem a később annyi bámulatos csodát teremtő beleérző képessége, szerepjátszó hajlama irányítja, hanem avval éppen ellenkező lelki folyamat vezeti: nem ő azonosul az öregekkel, hanem az öregek sorsát azonosítja saját magányával. Ez a magányosság, ez a meghatározatlan fölöslegesség-tudat pedig nem különleges életkörülményekre valló állapot volt, hanem a gyermeklélektanban általánosan ismert jelenség: serdülőkori elhagyatottság érzés, ami a fejlődés egy szakaszában minden gyerekre rátör és levezetésül, csillapításul keresi tárgyát. Az *Öregek* a tárgyra találás leleményéből született. De a vers további értelmezéséhez egy kitérőt kell tennünk.

Az Erő lapjain közzétett négy verse előtt néhány hónappal a szombathelyi Hír július 15-i számában már megjelent egy rövid kis prózai írása, lírai novellája *Egyszer réggen* ... címmel. Ezt nemcsak azért érdemes följegyezni, mert ez volt a legelső nyomtatásban megjelent munkája – tehát nem a Pesti Hírlap és nem is Az Erő fedezte föl, hanem ez a kis helyi lap bocsátotta először nyilvánosság elé –, de azért is érdemes

megmenteni a feledéstől, mert ebben nyíltan és egyenes adásban sugározta szorongását és szomorúságát az a jellegzetes kamaszkori elhagyatottság, ami ekkori verseinek indítéka volt. Íme a novella:

„Ha néha hátrapillantok a rohanó idő szekerekéről, mintha valami lomha és földrenehezült ködfátyol nyílna szét előttem, zavarosan, forrongva és homályos sejtéssel és mintha nagy, óriási színes emberek lennének előttem és szobák is olyan magasak, az ajtók is és elférek az asztalok alatt...

Néha este, a takaró alatt, amikor az éj csíkja lenéz a függöny mögül és amikor elfelejtek a Napba rohanni, félálomban és ingón táncoló parazsak között, amelyek egy alacsony, sötét égbolton rohannak lefelé, látok valamit behúnyt szemekkel és homályosan, látom a nagyanyámat, nagy, ócska kereveten ül és kötöget; tisztán csendül a fülemben a végtelenbe elszállt hangja; látom a dajkámat, amikor lerajzolta kocsisunk torzképét a homokba a mulattatásomra és feketén bomlik előttem két figura, lomhán és sejtelmesen, múmiák egy régi könyvből; anyám kiépte őket, mert félttem tőlük és ha felnéztem, kiemelkedni éreztem a két rémet a naptár lapjai közül...

És egyszer, éjjel, élesen elemömlött egy régi szoba. Öreg pap lakott benne, csendes ember volt és furcsán rázkódott nagy szakállal, sokat tréfált és nagyokat kacag a rajta. Kis, rácsosablakú szoba volt, nehéz, poros függönyökkel, régi székek laktak a csendben, a Múlt palástja feküdt rajtuk, ott feküdt az asztalon egy elsárgult, régi német utazási album; a halott, az ittfelejtett Múlt temploma volt és Csend volt a papja, a zsolnárt pedig a régi zenélőóra énekelte...

És mindez eszembe jutott akkor... – Az öreg zenélőórát sokszor felhúztam nekem és sorra hallgattam százszor és százszor a Rákóczi-, Klapka- és Hunyady-indulót; régi diványon ültem, előttem állt a tiszteletes, tovább igazítva az órát... Vagy ott ült a kályha mellett, amelyet szarvas Diána-istennő ékesített, nyíllal és tegezettel...

És egyszer egyedül maradtam a csendes szobában az éneklő órával és mintha megmozdult volna a poros függöny, Diána leemelte volna a tegezt és a nehéz, boltíves falak kezdtek volna összeborulni...

És én úgy féltem akkor.

A szél fiának éreztem magamat és ez a régi szoba elvett tőle és rabszolgájává tett. Nem fogom túrni tovább, hogy zsarnokoskodjék felettem. Lélegzet-fojtva hallgattam. A szél belesivított a kályhacsőbe; Diána megrettenve nézett, az asztalterítő lebbent egyet és a szél mintha engem hívott volna.

Ekkor elhatároztam, hogy világgá megyek.

Másnap fogtam a kis fakardomat, játékpuskát akasztottam a vállamra és magamhoz vettem a mogyorófa-nyilat, amit a kocsisunk csinált nekem. Dicsőségre vágytam és messze akartam menni, harcba, csatába, a Nap felé, igen, és a Múltat is le fogom győzni, ami akkor nagyon keserűnek tetszett előttem, sokkal inkább, mint most, ma sem értem, miért.

És igen, az emlékeimet is le fogom győzni, amikor beletorkoskodtam a cukorba és anyám a kezemre ütött; amikor keveset kaptam karácsonyra a Jézuskától és nem imádkoztam sem reggel, sem este és dacosan kijelentettem: Jézuska nincs is... És hamarosan megtudtam, hogy igazán csak áltattak vele és ez nekem nagyon rosszul esett és úgy éreztem, hogy Isten sincs, hogy vele is csak a gyerekeket áltatják és gyerekeknek, velem összeforrott, örök gyerekeknek éreztem az öreg tiszteletet, aki szent könyveket olvasott...

Kifordultam a kapun és elindultam.

Oda akartam menni a sárgán sugárzó, lomha, vad tűzgolyóba; nem akartam akkora lenni, hogy odáig felérjek, mert éreztem, hogy akkor engem égetne a Nap és mögöttem, óriási testem mögött árnyékra lennének; a szelek szárnyán akartam a Nap fölé repülni, ketté vágni kis fakardommal és majd hideg lesz, mindenki megtagy, és nem marad más, csak a szél meg én.

(A faluvégén jártam ekkor.)

Egyszerre csak egy kis, fehér ház kapujából nagy sárga kutya kaffogott rám. Fehér fogai csattogtak, vérben forogtak dühös, barna szemei; farkával vad erővel

csapkodta a kaput. És a ház felett vakítva nevetett a Nap... És én legyőzöttnék éreztem magam és sírni szerettem volna...

De csak egy pillanatig. Aztán elfelejtettem szelet, Napot és vén szobát, mindent, mindent...

Elfelejtettem a fakardomat. Nyílam kizökkent a nyakamból.

Csak a dühös kutyát hallottam, amint ugatva csapkodta a kaput.

*

Ez játszódott le előttem újra, egy pillanat, Isten tudja, hányadszor, ezredszer talán. És mindig este, mielőtt elalszom, zavarja nyugalmamat.

Este félek tőle, nappal mosolygok rajta.

És néha úgy látom, hogy a kaffogó kutya növekszik, növekszik óriásira és eltakarja a tornyot is és nem látok mást, csak a dühöngő ebet...

Mellem összeszorul és sírni szeretnék ilyenkor.

Mert hányszor, de hányszor szaladtam meg azóta ettől a korlát mögül ugató kutyától, otthagya a kerítés alatt fakardomat, mogyorófa-nyílamat elérhetetlen, sajnó légváraimmal együtt örökre, örökre..."

Ez a kis írás még kezdetlegesen és nagyon átlátszóan kapcsolódott nyilvánvaló irodalmi minták áramkörébe. Arany János két közismert költeményének, *A gyermek és szívárványnak* és a *Juliska elbújdosásának* hatása első olvasásra is tetten érhető rajta. De a hagyományhoz való kapcsolathoz fontosabb a saját verséhez fűződő viszony. A kis elbeszélésnek – amelyben a tiszteletes alakja a csöngői lelkészt, Hutter Zsigmondot idézi elének – három érzelmi mozzanata van: a magányos szorongás, a lázadás és a visszarettenés, vereség, beletörődés. Mindhárom mozzanat – verssé váltan, átalakulva, közvetítőleg – föllelhető az *Öregek*ben is, mint végig jelenlévő és megnyilvánuló alapérzésének hullámmozgása.

A magányosság és szorongás az öregek szomorú sorsában ölt testet, az objektíváció, a tárgyiasulás egyszersmind a rezignáció elemét is magával hozza. Az öregek sorsa, a magányosság és elmúlás egyetemes méretűvé nő: az emberi élet, sőt a létezés jelképévé válik és sorsszerűsége kényszerítő, megváltoztathatatlan és törvényszerű folyamat képét ölti. Ha megfigyeljük a leírt jeleneteket, észrevehetjük, hogy a bennük szereplő öregek többnyire nemcsak elhagyatottak, hanem szegények is. A vers mégsem ezt a társadalmi dimenziót bontja ki, hanem Weöres versírói hajlamának engedelmességgel és a tárgyat kereső kamaszkori projekciónak megfelelően az egyetemes érvényűnek, kozmikus méretűnek látszót ragadja meg, ami mellett eltölpül a mindennapi perspektíva.

De hol látható meg a versben a dac és szembeszegülés mozzanata, ami az *Egyszer régen...* istentagadásában és elbújdosási jelenetében oly nyilvánvalóan kiütközik? Az elhagyatottság és a beletörődés szövegszerűen szerepel benne, a lázadás azonban láthatólag hiányzik belőle. Pedig ott van ez a mozzanat és mindenki érzi, amikor olvassa a verset, csak nem szavakban nyilatkozik meg, hanem az előadás indulatában tör fel. Ahogy az „*És néha, hogyha agg kezük játszik egy szőke gyerekeiken*” kezdetű szakasz végén keményen, élesen fölcsendül az „*áldó kezekre senkinek sincsen szüksége többé*”, az nem rezignált kijelentés, hanem valóságos vádbeszéd. Az érzelmileg magasraemelkedő csúcspont után aztán hirtelen megtörik és alászáll a hang: *És rabok ők már...* A versnek ezt a belső ívét azonban nem az irodalomtörténeti kutatás fedezte föl, hanem az alkotó művészet vette észre: Kodály Zoltán építette rá híres kórusművét.

Kodály akkor olvasta a verset, amikor 1929-ben Bónyi Adorján már idézett fölfelező cikke után egy hónappal a Pesti Hírlap Vasárnapja újra közölte. „Az *Öregek* című verset én 14 vagy 15 éves koromban írtam, és a Pesti Hírlap Vasárnapjában jelent meg egy diáksapkás fényképpel együtt. Kodály mester ezt látta meg, elővasta és megzenésítette, aztán legnagyobb meglepetésemre levelet kapok Kodály mestertől, melyben engedélyt kér az *Öregek* kóruselőadására és kiadására.” (Moldován

Domokos i. m.) „Weöres Sándort még nem ismertem, amikor egy újságban, gondolom a Pesti Hírlapban megjelent az *Öregek*, a költő diáksapkás arcképével. A vers mindjárt megkapott, mert ritkán hallani ilyen őszinte érzést és főleg fiatalember szavában az öregek iránti szánalmat. Az *Öregek* egyúttal bizonyosság arra, hogy nincsen korhoz kötve a költészet, tizenöt éves korában is írhat valaki jó verset.” (Czigány György: *Borsos Miklós és Weöres Sándor*. Látóhatár, 1967.)

Weöres verse Kodály egyik legszebb kórusművének lett ihletője, ám a vers első elolvasása és a komponálás között valószínűleg hosszabb idő telt el, mint ami az emlékezősekből kiderül, mert a kórusdalt a Kodály-bibliográfia 1933-ra teszi, kottája pedig 1934-ben jelent meg a Magyar Kórusban. Levelezésük tanúsága szerint ekkor vette föl Kodály a személyes kapcsolatot a fiatal költővel, s 1934-ben el is látogatott Csöngére, hogy megismerkedjék a helyi népdalokkal. Weöres néhány későbbi kijelentése, amelyben megismerkedésüket évekkal korábbra teszi és a vers megjelenésének idejéhez kapcsolja, minden bizonnyal tévedésen alapul.

A kórusmű mint zenei interpretáció a vers érdekes és megfontolandó értelmezését nyújtja. Kodály mindenekelőtt jónéhány apróbb-nagyobb változtatást hajtott végre a szövegen, ezek közül kettőt érdemes megemlítenünk. Weöresénél sokkal módszeresebb logikájával észrevette, hogy a vers elején a „veranda” elüt az ábrázolt képektől és ezért a sort úgy igazította ki, hogy az öregek a tikkadt nyárban a „ház előtt” ülnek. A kép így egységesen falusi hangulatú lett. A „veranda” szót később Weöres is kicserélte, de Kodály megoldásában alighanem zavarta a szóismétlést előidéző névutó (*ház előtt – templom előtt*) és ezért azt írta, hogy „*tikkadt nyárban a tornáccon*”. A javítás tökéletes hangzással illeszkedik a vers ritmusába, de arra vall, hogy Weöres nem értette meg vagy nem fogadta el Kodály korrekciójának szociális tartalmát: más társadalmi réteg öregjei ülnek napfényes tornácokon és mások a ház előtt a falusi utcán. A másik lényeges szövegváltoztatást elfogadta a későbbi kiadásokban. Kodály elhagyta a vers utolsó tizenhat sorát, mert fölösleges ismétlésnek és valószínűleg túlságosan lágynak, sőt érzélgősnek találta.

A vers eredeti befejezése éppen a dac és lázadás keresett mozzanatának érvényesülése ellen dolgozott, csökkentette már csaknem kielemezhetetlenné. Márpedig Kodály – megintcsak hibátlan logikával és nagyszerű lélektani érzéssel – fedezte föl a sorok mögött a magány, elhagyatottság és halál ellen föllobbanó haragot és tehetetlen dühöt: vagyis a vers érzelmi gazdagságát. Értelmezését a vegyeskarra komponált kórusműben két helyen is határozottan érvényre juttatta. Először az „*Élet-katlanban régi étek*” kezdetű dal-betét szerkezetében. A hang itt gyönyörű fokozással emelkedik a „*te már elégtél*” sorig, a sort emelt hangon, drámaian meg is ismétli, aztán lezuhan a feszültség: „*Mehetsz aludni*”. Majd újra felépül az előbbi is, a „*senkinek sincsen szüksége többé*” kemény, vádlóan felhangzó B-dúr forte dallam, aminre lemondóan válaszol G-mollban az „*És rabok ők már*”. Kodály értelmezésében a vers tagoltabbá és kifejezőbbé, expresszívabbá vált, távolabb került az impresszionizmus pasztellszíneitől. Ezt az értelmezést nemcsak az idézett elbeszélés igazolja, hanem Weöres ekkortól kibontakozó költői útja is megerősíti.

4. Vonzások és vonzódások

Bónyi Adorján beharangozó cikke és az első sikerek megnyitották előtte a lapok és folyóiratok kapuit. 1929-ben már tizenkilenc verse jelent meg, néhány közülük többször is összesen huszonkilencszer látta nyomtatásban a nevét. A szerencsés csilagzat alatt ajándékba kapott siker azonban veszélyes csapdának mutatkozott és az elkövetkező időszakban kellett válaszolnia arra, hogy verselő gyerek-zseniből állhatatos munkával és kitartó önneveléssel költővé fejlődik-e, vagy elhamvad a föllobbanó fényben és emlékét csak a magyar irodalom tűnékeny akrobatamutatványaként őrzi meg a krónika. A vékonydongájú, cingár legényke szívós szervezetűnek bizonyult. Önmagával hibátlan energiagazdálkodást folytatva, eltökélten kezdett el dolgozni. Kisérletezésének ütemét, szellemi tájékozódásának irányát irodalmi, művészeti ismer-

reteinek gyarapodását megbízható forrásokból követhetjük nyomon. Barátjával és nemzedéktársával, Illés Árpáddal, valamint két kitüntetett támogatójával, Kosztolányi Dezsővel és Babits Mihállyal folytatott levelezése önéletrajzi regényként tárja föl lelkét. Ennek a regénynek iktatjuk ide néhány epizódját, kiegészülve Vas István emlékezésének egy részletével.

(...) „Az azt hiszem, típusa vagyok a műélvezőnek – egyszer például egy Kernstock-kép olyan erővel hatott rám (emlékszem: a Várost ábrázolta), szédítő, szökkenő gyárkéményeivel, füst-hídjaival, alattuk a Mező szédületes üressége, hogy a társam észrevette, hogy sápadok és gyöngyözik rajtam a hideg verejték. Mondom: egy képtől.

Úgy hiszem, a főstészethez is, zenéhez is közelebb állok, mint az irodalomhoz. Voltaképpen: bármelyik is csak kifejezőeszköz a belső lélekzajlásokhoz, kráter a lávához. De én a főstészet kifejezőeszközét mindig teljesebbnek éreztem, mint az irodalomét... úgy érzem, ha rajzolni tudnék (amit annyira semmitse tudok, hogy pl. nem bírom papírra dobni egy lóherelevél körvonalait), sokkal több és magamat-kifejezettebb volnék, mint így, a versekkel. A suszter maradjon a kaptafánál – mondta valami agg szállóigegyáros és igazat adok neki. Megmaradok laikus műélvezőnek.

(...) Érdekesnek találom, hogy a nő-téma mint olyan, tudtommal nem foglalkoztat. Nekem az újabbkeletű lírámat szinte ez tölti be – tudod, nem „szerelmi zengedezés”, ezen már talán igazán túl vagyok, hanem a nőt nézem, mint egy modellt, és rajzolom, mint egy piktor, az irodalom rögzítő-eszközeivel.

Néha volt egy-egy föllobbanó elgondolásom, amit szinte kinlódva szerettem volna papírra vetni. Emlékszem, egy éve körülbelül, tizenöt éves szerelemmel... butaság volt, de megkínzott. Akkor nagyon élesen láttam egy képet: vidáman, gondtalanul, nevető szemekkel a Lány arcát, amint belenevet valamibe, fátyolozó, kékes-lilás ködökbe, és hátul, a ködök mögül kapcsolattalanul fölemelkedően, az én arcom, úgy, amint akkor kinéztem: gyűrött, álmatlanul, karikásan. Persze azóta is csak elgondolás maradt: nem akarok kontár lenni.

Hát csak írogatok. Céлом, hogy a sokféle hatás alól, amiknek jármát nyögöm, épséggel és erővel szabaduljak. Kosztolányi Dezső a nagyszámú irányítóim közül, akinek jobban mint nem tanácsai alá simulok: ha biztatni fog, mint érvényesülési lehetőségre és nem csak mint szemétygyarapításra, egy vadmodern, szabadverses drámát fogok csinálni. Akkor azonban színházat is akarok keríteni – minden még nagyon valószínűtlen.

Egyelőre – még két évet számolok erre – az irodalomban való gyökerverés a célom. Ezalatt akarok kimászni az impresszionista irányból is, ami ma már (irodalmilag és főstészetiileg, nem gondolod?) jócskán kimerítődött és legalábbis új tartalmi, formai és stílusbeli árnyalat kell bele.

(...) Kik a kedvenc íróid és főstőid? (nekem a főstészeti tájékozottságom meg lehetőségen hézagos, mert különösen a régi főstőket majdnem kizárólag csak reprodukciók után ismerem, az újabbaknak pedig sose a legrepresentánsabb alkotásaikat láttam: mégis Kernstock és mint rajzoló Molnár C. Pál áll hozzám legközelebb. Rudnay sötét-viharos tónusait is nagyon szeretem, de Rudnay talán túl sokat kezel ugyanazt a témát. Rippl-Rónait valahogy már távolabbról szemlélem, Vaszary azok után a kevésszámú képek után, amiket láttam tőle, a zsánereknek lehet biztoskezü érzékel-tetője. A külföldi moderneket csak névről ismerem.)

(Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz; dátum nélkül)

(...) Most egy párnapos győri időtöltés után, Csöngén verem a falhoz az időt, egy sánta idők zsákjában felejtett kis vasi faluban. Hogy néhány külsőséges adatot felsoroljak, a legközelebbi „város”, azaz hogy csak bevásárlóhely, vagy ahol az ember a cipőjének valódi flaszteren való kopogásában gyönyörködhetik – Celldömölk – tizenöt kilométerre van. A legközelebbi vasútállomás Csöngétől nyolc kilométer. A győri reáliskola magántanulója leszek, ott lesz instruktorom, akihez hetenkint kétszer-háromszor föl fogok járni nyúztatni magam. Győr tőlünk azonkívül, ha keveset nem mondok, tizenöt állomásnyira van. (...)

Egyelőre főfoglalkozásom, hogy biciklizek és dinnyelevkvárt eszem, amik önkény-

telen szimbólumai a polgári, zsírostapintású elcsitultságnak, ami most ráhasalt az ényugtalan önmagamra és nagyon kellemes. Hogy meddig tart, nem tudom – de ha örökre, akkor tán sose fogok már azért tollat-ceruzát a kezembe, tudom verset írjak. Talán nem is bánom, cserébe azért az önmagamtól való háborítatlansáért.

Nappal franciául és kínaiul szándékozom megtanulni. Éjjel írni szoktam: külső és belső körülmények összepaklizása folytán csak éjjel tudtam írni, de mostanában éjjel se: ennél fogva az éjjeleket, jobb híjján, alvással töltöm. Pedig nagy, sziszifuszi terveket szoptatgattam: rengeteg témám van, de bármelyiket forgatom elő és elkezdem a kidolgozást, megírok egy darabot belőle és addig javítom-javítom, hogy agyonjavítom és végre abbahagyom. (. . .)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1929. X. 1.)

(. . .) nem tudom, amikor Mester fiatal, nagyon fiatal író volt, kapott-e levelet az akkori zseni-íróktól, teszem (ki volt akkor, abban az átmeneti korban?) Kiss Józseftől vagy Ábrányi Emilről: valószínűnek tartom, hogy igen, és így Mester már amikor levelét írta, tudta, hogy ezzel nekem mit ajándékozott. Talán arra is gondolt, hogy az olyan karácsonyfás örömöket, mint nekem a Mester levele, most kell előrűlni, mert két-három év múlva már késő lesz. Mikor Mester levelét megkaptam, éreztem: mégis csak gyerek vagyok – még mint eleven Rimbaud-reminiszcencia is.

(Vajjon Rimbaud – akihez annyiban talán hasonlítok is, hogy éppen ilyen *balul kora-bácsikás lehetett*, mint én vagyok – amikor megtudta, hogy ő „kölyök-Sekszpir”: éppen ilyen nagyon-gyerek lett utána?).

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1929. X. 14.)

(. . .) Mostanában valami állandó nyomottságon kívül is nagyon sokféle bajom van: krónikus téli torokfájásom, délutánonkénti 37,2–3 tizedes hőemelkedés, amit az orvos a neuraszténiának tulajdonít, aztán szépszájú lukas fogaim megreparálásának a közelsége, ami énnékem embertelenül nagy tortúra. De megbocsásson Mester, hogy ezekkel az aprólékos ügyekkel traktálom – az is igaz, hogyha a »nagyobb» ügyekről akarnék írni, akkor akár tollat se fogjak – pedig még volna egypár írni valóm. (. . .)

Egyébként csak úgy minden szakértelem és előtanulmány nélkül, dilettáns módra, észak-gőcsejvidéki szókat és szófordulatokat gyűjtök, anélkül, hogy bármilyen tervem is volna vele. Úgy sejtem, azért akadni fog közte egypár eddig figyelmen kívül hagyott. – Most a népnyelv ügyis nagyon érdekes változáson megy át: beleszövdnek a társaséletben az »intelligencia» által használt szavak és így egy nagyon érdekes keverék jön létre. Például jellemző, hogy még ezelőtt valamivel fölkapták a parasztlányok, hogy egymásnak az uccán úgy köszöngessenek: »pardon» – »pardon». (. . .)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, dátum nélkül)

(. . .) hogy azonnal belecsapjak az impresszionizmusról való polémiák húrjaiba, hogy Egiptom »impresszionizmus»-áról beszéltem, az fölületesen megfogalmazott kijelentés volt. Átlátom, hogy az inkább *ekszpresszív* és *dekoratív*. Én azonban szeretek (tán csak szeretnék, mindenesetre akarok) a jövő szemével nézni a jelenünkre és úgy érzem, nem olyan szörnyű ellentétek ezek: impresszionizmus, ekzp. stb. Mondjuk ellentétek is talán, de mint ilyenek, sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint egy nem-ellentétes harmadik dolog, mint ahogy, ugye, a jobb- és balkéz már csak fordított helyzetüknél fogva is ellentétesek és mégis »rokonok», jobban, mint bármi nem-ellentétes valami, a csizmahúzótól a holdsugárig és vissza. – Úgy érzem, hogy ezek az »izmus»-ok a maiak játékszerei, és a jövőben mindez nem lesz más, mint a XIX. század vég és a XX. század első művészete. Voltaképpen azt akartam mondani, hogy Egiptom művészete a ma művészetének egy talán nem is primitívebb, vagy csak technikailag (vagyis külsőlegesen) primitívebb párhuzama. Ahogy az egész reneszánsz szobrászat második (első: a latin) reinkarnációja.

Még valamit az »impresszionizmus» fogalmáról: ez egy program volt és nem kikristályosodás. Program szerint pedig lehet klozettra járni, de nem művésznek lenni. Az impresszionista festők pedig azért voltak mégis (talán a legnagyobb) művészek, mert – program szerint – nem voltak impresszionisták. Program szerinti impresszionisták vagy nem is voltak, vagy szétkenődtek a mulandóságban.

Az ekszpresszionizmus szintén csak favázféle. Aki Ekspz. ma értéket adott irodalmilag (a festőket, sajnos, nincs módomban komolyan megismerni) az túl is lépett a programon. Kassák vitán felül álló értékeket adott, de csak azóta, mióta nem ekspz. – program szerint. Pedig mai munkáiban is, főleg verseiben az ekszpresszív elemek uralkodnak, mégis, Komlósi [sic!] Aladár azt írta róla, hogy minden irányon kívül áll. Ilyen író Révész Béla is (ismered a munkáit?)

Azt írtad rólam, hogy nem vagyok az impressziók embere. Ennek örülök. Ugyan- is a gazdag impressziós-szimbólumos aratnivalót már óriási kaszások (Ady stb.) elin- tézték előtem, úgy, hogy én már legföljebb csak markot szedhetnék mögöttük. Azt hiszem, ezt már írtam. Új aratnivaló táblák kellenek. Ezért most igyekszem a Kelet felé orientálódni. Különböztetnem az ekzpresszió valóvá-valósítását akarom elnyelni a sze- gény utánam jövők elől (hehe), anélkül, hogy programomba fulladnék: persze ez ne- ház. (...) (Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz, dátum nélkül)

(...) közben egy elbeszélő költeményt akarok csinálni, egy verscikluson is gon- dolkozik. De még sok minden foglalkoztat: Stravinszky-Bartók-izű zenedarabok fo- rognak bennem és megpróbálom lekottázni a melódiájukat (ami nincs), két verset is írtam, és egy új pálinkafajta elméleti lehetségesége foglalkoztat. (...)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1930. febr. 20.)

(...) Lassanként végleg lepörög rólam a dekadencia és „izmusos” gondolkodás utolsó ragadós csöppje is. Lassanként ugyanazzal a szemüveggel tudom olvasni Herczeg Ferencet, mint Kassák Lajost: már nem befolyásol úgy az abszolút élvezetben sem az előbbinek a nyárspolgár-csemege-mivolta, sem az utóbbinak a mindenáronvaló mesterkelt újat-mondani-akarása. Lassanként egyre jobban az abszolút szem leszek, aki csak néz, de nem vélekedik. (Vagy ez is csak „program”?)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1931. febr. 11.)

Átmentünk a gyermekszobába. Kosztolányi kamaszmása hűvös udvariassággal üdvözölt. A másik fiú nevét a bemutatkozáskor egyszerűen Vörösnek hallottam, és így, amikor egy év múlva a Nyugatban a mutatós Weöres névvel találkoztam, nem azonosítottam Ádám „játszópajtásával”. (...) Pedig mire Kosztolányiék gyerekzobá- jában találkoztunk, már felfigyelhettem volna verseire a Pesti Hírlap vasárnapi mel- lékletében, többek között arra a tizenöt éves korában a gyárfüstről írt Himfy-strófára, melyet ma is megtalál az olvasó összegyűjtött verseiben, aminthogy már igazi Weöres- vers volt:

És őt vajjon ki sajnálja,
ki suttogja: „ő, szegény”? ...
– Anyja: gépgyár nagy kázanja,
apja: kokszt és barnaszén.

De így, ismeretlenül, nemigen tudtam komolyan venni, amit Kosztolányi mondott róla:

– Bemutatok neked egy kisfiút, akiből nagy költő lesz.

(Vas István: *Nehéz szerelem*. 1972.)

(...) Ami a győri dolgaimat illeti, tanácskapásokat és hozzá-nem-értőkkal való kénytelen-kelletlen vitatkozást, effélébe én is sokszor belesodródok. Nekem is el- mondták elégszer, hogy írjak ilyen vagy amolyan verset: az özvegyek szívfájdalmá- ról, a háromszínű lobogóról stb., én legtöbbször aztán rájuk hagytam, hogy majd meg- írom, ha pedig másodszor is előhozzák, akkor megmondom, hogy a téma nem nekem való. Legutóbb egy névnapi köszöntőverset akartak velem íratni: erre már aztán én is kicsit, hogyismondjam. Így vagyunk mi már csak, bizony, *művészemberek*.

Az is efféle eset, hogy nemrég előadást tartottam a gazdakörben, az előadásra úgy kértek föl, még pedig a modern költészetéről. Szép föladatnak láttam és hittem, egy falu népét közelebb hozni a modern lírához. Előadásom végén azután a helybeli papbácsi, aki melleleg szólva mindig és mindenütt úgy viselkedik, mintha ő tojné a spanyolviaszkot, föl szólamlott, hogy hát mindez igen szép, de azért nem így van ám és a modern költészet egyáltalán nem lehet maradandó, vagyis van is és nincs is és

hogy Adyt már egészen elfelejtették stb. – de ebugattát, hátha már egyszer előadás-tartásra fölkérnek, legalább annyit elvárhatok, hogy a végén nem tartanak egy kontra-előadást! Na nem igaz? (Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz, dátum nélkül)

(...) A véleményeim mintha határozottabbakká válnának. Már régóta marxista vagyok, a számmal, újabban kicsit a fejemmel is és a kezemmel is. A hetedik osztályt a hátam mögött hagytam, elméletileg már nyolcadikos vagyok, és most elég sokat dolgozom fizikai munkát. (...)

Egy kiadós világtörténelem ókori részében fölfödöztem egy csomó szószerinti prózai fordítást ó-egiptomi, héber, khaldeai, asszír emlékekből. (...) Legjobban az egiptomi érdekel. Csodálatos, gyönyörű irodalom. A múlt század első felében még emészthetetlenül groteszkek lettek volna a kifejezései, de a jelen úgy látszik, befejezte a Magellán-utat a Szépség glóbusza körül és találkozott vele. (...) Eszembe jutott, hogy megkísérlem, a szószerinti fordításból „műfordítást” csinálni. (...)

A rímes formát választottam, bár ez nem mindig előnyös az illető műre nézve: az egiptomi írások egy különös, közös szépsége, valami titokzatos, megfoghatatlan dermedtség teljesen elsikkad a rímek között. Meg aztán egy másik szépség is fönnakad a rím-rostában, ha azon rostálom át a verset: ezt így nevezném, hogy: árnyalatlan-ság. Az egiptomi vers először szintelennek látszik, de aztán rájövünk, hogy a színek csak szigorúan el vannak választva egymástól. Például:

„Sűrű sötét az éj,
dühöng a déli szél,
jó Budavár magas
tornyán az ércakas
csikorog élesen.”

Ezek mind apró, egybefolyó színfoltok. Budavár magas volta, a torony és az ércakas csikorgása már elválaszthatatlanul egybefolyik, sőt valamivel távolabbról, de teljesen az éj is és az, hogy a „sűrű”, „sötét” és a déli szél is, ami „dühöng”. Nemcsak a rím tartja össze őket, egyik a másik nélkül amúgy sem állhatna meg. – Vegyünk most egy egiptomi verset, egy Rá-himnusz részletet:

„Gyermek, aki minden nap megszületik,
aggastyán, akit a korlátos idő körülölel,
aki az örökkévalóság hídján átlépeget,
esztendőknék fejedelme.”

Ezek mind különálló színek széles ecsetkezeléssel fölrakva és végeredményben egy teljes egészet alkotnak. De egymáshoz soha nincs több közük az ellentétességnél: az első sor egy fehér, a második egy fekete színű sornak vehető – nem állhatna meg az egyik a másik nélkül, de nem olvadnak össze.

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1931. júl. 16.)

Kedves Mester, engedje meg, hogy itt-mellékelve elküldjem néhány újabb írá-somat. Kettő közülük saját vers, három fordítás németből (Werfel költemények) és kettő ó-egiptomi töredékek alapján készült; szószerinti magyar prózai fordításból ül-tettem rímbe a két ókori dolgot, a szöveghez, amennyire csak lehetett, hű maradvá. Nem tudom, hogy kiérzik-e a rímek fátyla alól a Kemt-beli költők nyers monumen-talitása, akik nyilvánvalóan nem ismertek esztétikát, nem ismertek külön-külön szé-pet és csúnyát és éppen ezért tudtak szüzi-szépet alkotni, irodalmiasság nélkül örök-kévaló irodalmat: ők ösztönszerűen adtak mindent úgy, ahogy van, nem tudatos el-határozással alapítva „naturalista iskolát”, aminek programjai, kontúrjai és irányelvei vannak. Nem tudom, nem vandalizmus-e ezeket a rímtelen, szüzi dolgokat jambusba (bár önkénytelen jambusba) és rímbe helyezni, nem olyan-e valahogyan, mintha va-laki Bach prelúdiumából dzsesszeket csinálna, vagy uccai plakátnak használná föl Rafael valamelyik Madonnájának a motívumait. Jó csomó egiptomi, khaldeus, héber,

asszír írás fordítása került a kezembe és úgy éreztem, hogy soha-nem múlt irodalmi abszolút értéket rejtenek és bámultam, hogy ezekre az értékekre, tudtommal, a világ fület se billent. (...) (Weöres Sándor levele Babits Mihályhoz. 1931. dec. 28.)

(...) Előreláthatólag egyelőre egy ideiglenes állásban fogok elhelyezkedni a „Vasvármegye” napilapnál, mint újságíró-gyakornok. Messzemenőbb tervem, hogy átterek unitáriusnak és pap leszek. Az unitarizmus az én gondolkodásomnak teljesen megfelel: nem határozza meg Istent közelebbről, a bibliával szemben pedig egyáltalán nem áll a kritikálanság álláspontján. A „relativizmus” vallása. A keresztények szerint „komolytalan” vallás, a tudomány szerint „komolytalan” tudomány. Vagyis: egy lebegés minden között. Mohamed koporsója, ahonnan az égre éppen olyan könnyű ugrani, mint a földre. Éppen nekem való trambulín volna, aki még nem tudom, hogy hová kell majd ugranom. A százszázalékos komolyság pedig, álljon akár dogmatikai, akár tudományos, akár „szabad”, akár mindennapi alapon: sose volt kegyerem. (...) (Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1932. okt. 13.)

(...) Éjszaka a Vojtina Ars Poeticáját szedtem elő: furcsa, hogy a naturalizmus és poézis-mellőzés esz'etikája zsong belőle, dacára annak, hogy éppen ezek ellen íródott. A szavak az idealizmust hirdetik, a „való égi mását”, a szavak mögötti lélek pedig minden illúzió sietős összetépését hirdeti. – Azt hiszem, meg fogom írni Hazafi Veral János válaszát az Ars Poeticára, ami körülbelül arról fog szólni, hogy a költészet az édes-büdös káposzta, amiben minden elfér. Nem szakácsművészet, hanem a találás művészete: hiába találja föl a költő saját szíveverét, mint a fűzfa-poéták nagyrésze, ha nem tud hozzá aranytányért, vagy aranytányérnál értékeesebb pléhtányért adni. (...)

Van egy másik tervem is: kifejteni magam abból a selyem-hálóból, amiben vergődik a mai irodalom. A saját kora számára a modern költészetnek csak „nem értem”-jei vannak és a múlt század módjára ingyenckedik ma is. Plautus, Shakespeare, Molière a maguk idejének mulattatói voltak, a kor-izlésnek írtak, míg a mai kor nagy költői jóformán elszigetelik magukat az általános izléstől. A jelen izlésnek nem Valéry meg Werfel, hanem Wallace és a jazz-slágerszövegek felelnek meg – ebből én azt következtetem, hogy ma az értéket nem a finomság, hanem a közönségesség útjain kell keresni. A leg-limonádésabb érzelmességbe kell szépséget csempészni. – Próbaképpen össze fogok eszkábálni néhány minél közönségesebb tangó- és rumbaszöveget és igyekezni fogok beléjük eredetiséget vinni. (...)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1932. X. 26.)

Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmeléket. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a „szvit”-et már meg is valószínűsítem gyakorlatilag, annyiban különbözik a ciklustól, hogy míg egyfelől minden része önálló vers, másfelől mégis mindegyik része az előttelevőnek értelmi továbbfejlesztése. A „szimfónia” elméletével is kész vagyok: az első részben fölvetek egy téma-, kép- és ritmus-csoportot és ezt még két vagy három részen keresztül variálom, mindig más és más hangulatba mártva az első szakasz anyagát. Ez igen nehéz lesz. „Preludium”-om nem párhuzamos a zenei preludiummal: úgy definiálom, hogy magasabb, elméleti, semmi esetre sem szubjektív témáról kell hogy szóljon, a hangulat hátterben legyen benne, egyes szavak és fordulatok új meg új ismétlődése és állandó ellentétek adják gondolatrítmusát, továbbá tömör tárgyilagosságával és fagyos keménységével előszóféle legyen, de azért befejezett egész is. A „fuga”, „invenció”, „szonáta”, stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg. Azonkívül egy „giccs” nevű műfajt akarok csinálni, amiben a sláger-romantikát és dzsessz-rítmust próbálom meg nemeseíteni, kicsit nagyképűen uccasarat mimelni a templomtorony gombján és ily módon a sarat fölcsalogatni: mire fölére, már nem sár lesz, hanem föld. (...)

(Weöres Sándor levele Babits Mihályhoz, 1933. febr. 8.)

(Folytatjuk)

Figyelem ^{őt} most figyelem

*Most nagyon lehet figyelni
ott nem hallatszik semmi
főlösleges
már évek óta az emlékezetben
kel fel és nyugszik a hold
és hajnalig a szökőkutak
torkában poshad a víz
csillagra nem látsz de a tér
fölötted is csillag alakú
lépkedsz és mormolod ha már
nyelvedből kell emigrálni
La place de l'Étoile
minden szögében zajtalan
véredények élénkpiros villamosok
kékesszürke pusztuló galambok
szikráznak élik augusztust
fölötted egy néma beharapott
de előbb bevert szájú város
most nagyon lehet figyelni
nem lehet kifogyni a figyelemből
így sem hallatszik semmi
még az áthallás is a rejtvény
tűggőlegesében nyőszörög
Václav én nem tudom mert oly
rég nem irtál csöpp szobádban
akár egyetlen lámpa ég-e
itt már nem lehet igaz
a figyelemösszpontosítás
csökkent lehetősége*

Állsz a hózuhanyban

*Állsz a hózuhanyban
az utcalámpa zuhanyrózsája alatt
állsz a fényhenger alatt
a fény közepén
egyetlen lámpa ég ebben a városban
egyetlen lámpa ép*

*a többi satöbbi . . .
 különben partizánsötét
 és csak állsz toporogsz
 glóriád kissé elrajzolt csonkakúp
 ez persze nem zavar
 állsz Isten ablaka alatt
 míg belep teljesen a hó
 hogy Neki legyen igaza
 kit Jánosnak szólítottál
 jelenései közben és ennyit
 írt: „örökre hó alatt marad”
 hol fuvola hol orgona hol ágyúszó
 hát ehhez tartsd magad
 maradni állni lenni
 hó és fény örvényébe mártva
 és az ablakok mögött egy város
 ne sajnáld bár egyképp árva
 veled mégha a fény közepén is
 állsz a fényhenger alatt
 az utcalámpa zuhanyrózsája alatt
 állsz a hózuhanyban*

Tevék szomorú tájban

*Illőn elhárítani a homok híreit
 nem kis feladat
 hátad mögött szinte kigyúl
 fűt a sivatag és kezdi:
 köszöntsd a homok híreit
 lépj be a sivatagba de nem hevit
 valahogy és nem is lelkesít:
 hatalmas csontjaiddal mit kezdenek
 az égövi sakálok
 miközben szíved függetlenségén
 meditálok . . .
 szegény sivatagjáró napkeleti ürgék
 titkos királyok akár rakétával is
 de ne teveháton*

AZ ÉLÉRE ALLÍTOTT VERS

Nagy Gáspár: Földi pörök

Irodalomtörténeti babona, hogy a harmadik verseskönyv már valamiképp vízvázlasztó, hiszen addigra ki kell alakulnia az egyéni arcnak, a saját, másnak nem kölcsönözhető versnek. A kemény próbák – szerencsétlenebb időkben: a kemény megpróbáltatások – ideje ez, küzdelmeké, a kötődések fölülvizsgálatáé, ha úgy követeli a pályaszakasz, a szakításoké. Nagy Gáspár tudatában van mindennek, s nem lévén beidézve hatalmasságok ítélőszéke elé, földi pöreit úgy alakítja, hogy a vád tisztán kivehető legyen, mi több, föl is idéződjék valami a személyisége körüli bonyodalmakból. A *Hit-tanban* olvasható: „Kérdezem én: ha a fogságba vetett gondokat / az Isten se veszi észre, akkor az égi körök / hintáló mérlegein majd mennyit nyomnak / a földi pörök s mennyit a hallgatás aranyrögei / az árulás színezüstjeivel tetézve?”

Öt sor, mindössze ennyi a vers. Ne tévesszenek meg senkit a bibliai utalások – a költő korábban is élt ezen fogásokkal –, az utolsó vacsora csak jelkép, ami van, mögötte van. Nem is a kérdés súlyában, hanem annak rémületében. Ismerjük a tiltásokat: egyetlen mondatban nem mondható semmi, hátha félreértik – ha valódi jelentését érti valaki, már az is félreértés –, rosszabbik esetben félremagyarázzák. A költőnek, ha adni akar magára, ily kínos esetektől óvakodni illenék. Nagy Gáspár nem is tesz kísérletet az *egyetlen* mondat (ez utóbbi nem feltétlenül a zsarnokságról szól) kimondására. Nem mintha félne a következményektől, hanem mert tudja: igazi költőnél az „egyetlen mondat” meghúzódik a versben. És természetesen a kimondás utáni csöndben, a hallgatásban.

A *Földi pörök* verseit olvasva elsőbbre a komor hangulatot vesszük észre. A versek az őszi, és egyetlen baljós hónap, az október jegyeit viselik magukon. Természet – az avar rozsdásodásával – és történelem – az aradi gyászfátyol meglengetésének félelmetes ismétlődésével – ekkor kezd átfordulni a hihetetlenbe; mindkettőt az elviselhetetlen vereségek tömkelege teszi valószínűtlenné. Tragédiákért nem kell a szomszédba mennünk, eleget tárol belőlük a magyar történelem. A költő érzi is ezt a kint, verse ezért mindig e történelmi tudással terhes. A kimondhatatlan kimondásával, illetve a hozzákészülődés ígéretével.

A *Tantárgyak a tekete indexből* című ciklus ebből a kíváncsiságból már meg is valósít valamit. Logikája következetes „diáklógika”: ha pörög a glóbusz, minden összemosisodik, ha viszont egyetlen pontra bökve ujjunkat, megállítjuk, a kiválasztott rész fölnagyítódik, s az is látszani fog, ami korábban a szemképrázató forgásban elveszett: Közép-Európa sebhelye. S a var alatt – hangozzák képtelenül –: a mélyben újabb s újabb hegek, melyek hazányi foltot takarnak. E fölött akar ítélkezni az ismeretlen vegyész, s e célból örömmel ko'nyvaszt össze mindent lombikjában. *Ecce lombik!* – hangzik, mintha az hangoznék: ime, az ember! És nem vevődik észre az ismeretlen „kémhatású” folyadék – itt csak *lötty* –, a vér, mely jobbára mindig fölöslegesen ontatott ki a „gőzölgő dühök, földarabolható folyók s egek, kitiltott tengergyemek” országában. A föntieket a *Vegy-tan* foglalja össze, riasztó tárgyismerettel és a tabuktól meg nem babonázva.

Nagy Gáspár alapállása ismert: nem nyűgözik le „a semmi tündöklő árnyalatai”. Nem, pillanatig se higgyük, nem a modern vers ellen van – groteszk tér- és történelemszemléletével, már-már közelítvén a nonszenszvers képtelenségét, – maga is művelője –, hanem a „behúzott nyakú és leginkább »modern« vonalú írástudókra” haragszik; azokra, akik a „modernség” leple alatt szöknek a dolgok néven nevezése,

a föltárás, a tisztánlátás elől. Értékvonulatába, hogy csak a kortárs irodalomnál maradjunk, az olyan nevek mellé, mint Nagy László, Kormos István, Sütő András, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, bekerült Pilinszky János, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor és két ultraavantgardnak titulált újvidéki költő, Tolnai Ottó és Domonkos István is. Együttal jelezve, mi az az érték, amit elismer és mely irány – szemléletmód, alapállás, modell – felé tájékozódik. Számára a politikai gondolkodást Bibó István, a képzőművészetet Kondor Béla, a zenét Bartók Béla, a színház- és filmművészetet Latinovits Zoltán és Huszárik Zoltán életműve jelenti. Általában dedikációval, ritkábban portré-verssel tiszteli meg a hozzá közel állókat; gyakran oly módon, hogy bőrükbe bújik, igyekeztén ellesni és fölmutatni művészetük sajátosságait.

Erre az áthasonulásra, mely a tisztelgésen kívül önmagára is érvényes portré, a régebben Weöresnek írott „zár.helyi” (*Variációk*) és az újabb, Domonkos István *Kormányeltörésben* című poemájára rimelő *Infinitivusok lányom olvasókönyvéből* a legjellemzőbb példa. Rosszakarói, szinte az inszINUÁCIÓIG elmenve, avval is meggyanúsították, hogy vonzódik a nagy nevekhez és verseinek sikere tulajdonképp csak „jó csengésű” nevének köszönhető. Hát, nem. A *Halántékdob* című verseskötete – benne olyan antológiadarabok, mint a *Csak nézem Olga Korbutot* (Szaltószabadság) vagy a *Forduló év* – pályamódosítást hajtott végre. Csak most látni ennek eredményét: a *hosszú vers* elszakítását a Nagy László-i sodratástól – attól a lélegzetvételnire azonos hangtól, melyet egy korai verséből, az *Aranyharmonikából* ismerhetünk meg legszemléletesebben –, s a gyermekkori tájélmény, hangulatkép „befordítását” ama közegbe, ahol már nem csupán a költői kép s a dalforma élteti a költészetet.

A *Földi pörök* némelykor keserű, komor világa kísérlet egy újabb hangra. Csak a fönt röviden vázolt körülmények ismeretében érthető: szükség volt eme – noha fájdalmas, de időszerű – váltásra. Az alap, költészetének történelmi irányultsága, ahogy mondtuk volt, nem változott. Megváltozott viszont, mondhatni, rafináltabb lett szemlélete. A képtobzódás, mely nála mindig a romantika jele, elmaradt, a direkt utalások és hangok, melyek régebben nem egyszer harsánnyá tették a verset, átteleesebbé válnak s ezáltal letisztultabb, feszesebb lett a költemény. De nem egyszerűbb. A gazdagodást mindenekelőtt a gondolatosság előtérbe kerülése jelzi. Az epikus, leíró vers még megengedhetett valamennyi kitérőt, az aprólékos leltár és majd minden (életrajzi) mozzanat a mesebonyolítás elengedhetetlen kelléke volt. Mostanra csak, bár a képet a költő végleg nem tagadta meg, a metafora sűrűtlőképpessége maradt. Egyre nyilvánvalóbb, ahogy a lírikus s megidézendő világa közt nőtt a távolság, úgy lett ironikusabb, kételkedőbb szemlélete. A vers nem illusztrál többé, önmagára/ba akar látni, keményen, hidegen. Az állítások sem egyértelműen állítások már, hanem kérdés-kétkedés formájában fölillantott lehetőségek – az *ahogy lehet* (ahogy szabad) kimondhatóságának reményében. Megsokszorozódtak egy-egy versen belül az utalások, a nyelvi játékok, az ismétlődések, a korábbinál nagyobb szerepet kapott az enjambement.

Az író „társadalmi” állapota is megváltozott; kétes személy lett, kinek ugyan „Papírtenger-észeti Akadémiák langyos locsogása közepette” kéne meghallania-megtalálnia a hozzá és a társadalomhoz méltó *egyetlen hangot*, de közben a szerep, amit képvisel, rég elavult, még jó, ha kóresetként rögzíthető. Miként az *Üzenet és kibúvó egy másik hullámhosszon* gyermekszeme észleli: „... amikor az iskolában deviáns / magatartásról kellett példát mondanunk hát / rögtön veled hozakodtunk elő mert benne / van a legjobb szakkönyvekben, hogy az író i- / rogató emberek valahol deviánsok bomlaszt- / ják és nem építik amit a nemdeviánsok su- / gárzó hittel és jellemmel magasra tornyol- / nak...” Hogy a szégyenérzet elkerülhető legyen – kétségkívül, ha humoros formában is, a főntiekben valaminő megbélyegzettségről van szó –, a Domonkos Istvánnak Újvidékre ajánlott vers receptje szerint kellene élni. vagyis „vízből borozni / jövőt tanulni, / hazát orozni / mindig lapulni / anyánk pofozni / engem lövetni / melót fokozni / pártot követni...” A *Kormányeltörésben* megírásához a jugoszláviai magyar vendégmunkás *rom-nyelve* szolgáltatott adalékot,

Nagy Gáspár pedig lánya olvasókönyvéből merített hitet a nem túl vonzó állapot vidám-keserű megénekléséhez.

Aki „éjszaka többször versre ébred”, az tudatában van annak, hogy a szólás felelősség, ugyanakkor veszélyes játék. Megrendítő vers, a *Nyelvem pallosával*, beszél erről; a „hallgati szabad” szolgálati úton engedélyezett kényszer-csöndjéről, s az *előlt* szavak – „ketrecs szavak” – tragédiájáról. Épp az Úrhoz fölhangzó fohász, a könyörgés mint forma döbrent rá arra, hogy mily kiszolgáltatott és póre a lelkiismeret: erre hallgató költő, és láttatni engedi, hogy mennyire zavarosak, kisszerűek, napról napra változók a befogadó-engedélyező és az énekes közti viszonylatok. A riasztó képek („A száz börtönudvara, fog-katonák sorfala”), mert érdesek, ellentpontok a nyugodt, áhítatos imában. (Itt érdemes megjegyezni: a költő több helyütt él a katonai műszavak földézte, a gyakori szerepeltetés során egyre inkább légkört is meghatározó hangulati elemekkel. *Sortűz, akna, hadijelentés, ágyúszó, beszállásoló hadsereg, láncaltapas*. E szótárban a *tányérsapkás ősz* egyazon helyet foglal el a *lehámozott éjszakával*, mindkettő riadalmat tükröz; amíg azonban az egyik állapotot jelöl, a másik már – éppen eme állapotból kifolyólag – következmény: egy kifosztott, elorozott, meggyalázott „kapcsolat” örökítődik meg általa.)

Az új verseskönyvben talán csak egyetlen ciklus, a *Párhuzamos koporsók*, íródott a „rég” hangon. Szó se róla, ezek a hirtelen jött, némelykor protestáló halálok, vagy egy-egy évforduló kapcsán készült megemlékezések majdnem minden esetben színvonalas verset hívnak elő, hangsúlyozván a gyász ünnepélyességét, a holtan is tovább élők, egy Nagy László, egy József Attila, egy Pilinszky János, egy Dsida Jenő kisugárzását a ma költőjére, de szellemi izgalmuk csupán annyi, amennyit a magatartásforma, a példaképektől-elődöktől átvett szókapcsolat, hangulat, életművüket jellemző vonás képvisel. Talán lényegesebb az áöröklött tulajdonság: a tanulni vágyó immár a *látók* szemével lát, ahogyan a *Szíve álmodik nekünk* című H. Z. filmköltőhöz írott vers tanúsítja: „örökké élünk testvér / járál velünk a földön / láttunk általad szemekkel / de ő már elfordul nem nézi tovább / lehunyja októbert véresre érett zuhogó / levelekkel...” A földézés s az azt előhívó helyzet – Jékely az enyedi *nagykollégium* kapujában, Nagy László a Somló melletti tisztaságban-fehérségben, Dsida egy különös állomás, az éjfél, „nagycsütörtöki” áhítatában – érdekes. Az önként vállalt és a – kortársak s az utókor által – rájuk szabott szerepben; a jelképpé vált pózban, mely tulajdonságaikat, életvitelük jellemző mozdulatait megőrzi.

Nagy Gáspár hű és a hagyományra – lett legyen az a legapróbb emberi mozzanat, gesztus továbbélése – mindig is sokat adó költő. Tisztelgéseiben kifejezésre jut ragaszkodó lénye, szeretetének kinyilvánítása. S hogy mégis „durvább”, szakadozottabb, dühvel és haraggal ostromozó verseire figyelünk inkább, a meglett, kevésbé „költői” hangnak köszönhető. A *Földi pörök* e rétege indulatos vádbeszéd, de – szerencsére – a didaktikának, a tanító-oktató jellegnek halovány nyoma nélkül. Még az olyan szerepvers is, mint a *Két nyárfa a Hódoltságban* (főlelt janicsárnapló 1556–57-ből) egy természetes állapotból – *valaki* őrzi a Birodalom békéjét – bomlik ki, s a művészi teremtés alázatával, az összetettségben jelöli meg a menekvés vagy maradás módozatait. A Rabföldön való élés előnyei és hátrányai deríttetnek föl e hódoltsági látomásban, s a sohasem volt papirusz igazságtartalmai úgy hullámoznak, ahogy a „rabszj-kigyó tekereg az égig...” Az *Ott, Lepantónál...* „privát csa'aképe” – az Összevont flotta 1571-ben is „októberi vizet hasít” – pedig a történelmet bölcs humormal elviselő költő tréfája. A forma, a mimelt dalszerűség, a *tudósító* könnyedségét példázza; több száz év előttre visszavetített rádióközvetítéssel sejteti a „talán”-t, az „így mondanám”-ot.

Ettől az ironikus dalszerűségtől, már-már megmosolyogtató kiúttalanságtól nincs messze a *Tantárgyak a fekte indexből* című ciklus sivár képe. A szándékolt, különös figyelemmel „szárazsított” homoksivatagé. Itt már minden tudás visszájára fordul, hiszen a *Nyelv-tan, Hit-tan, Föld-tan, Fény-tan, Hő-tan, Vegy-tan* s különösképp a *K(o)ór-tan* nem a leckekönyvet: a föld göbeit, a hit bogait, a megszerezhető vagy meg nem szerezhető tudást állítja pellengérre, hanem az egészt. Mondhatni a tör-

ténelmi világegész s benne helyzetünket. Hogy milyen hangsúllyal, mutatja a *körkörös* jegyzeti *körkörös* kép – a nyelvi játék Nagy Gáspártól származik – handa-banda. Komolyságát bármely kétkedő történelemkönyv és helyzetünkkel kérkedő politikus-publicista megirigyelhetné. „A lélek- és lelkiismerettatarozó nagyvállalat menetrendszerűen késik a helyreállítási munkálatokkal.” Ki rogyant meg és mikor, nincs róla hír. A hé.foi kabaré, olvashatjuk, az államférfiak kivasalt humorérzékén tűnődik, mintha nem volna időszerűbb feladat. Önkéntelenül fölvetődik a kérdés: és mit csinál a költő? „Egy fölismerhetetlenre pofozott őszi hónapot” keres. E keresgélésben feketedik meg minden szava, bújtatja gondolatait allegorikus mesékbe (*Keserű mézek*), és *A költők fölé* – litánia-részlete szerint – olyan földet – Fehéregyháza földjét, Házsongárd földjét, Kerepes földjét, Farkasrét földjét, Magyarország földjét, Európa földjét, a FÖLD földjét – képzel, ahol a versek *szemnyitogató szemédők*.

Az *ÉvTiZeDhAtÁrHiD*, némiképp utalván Határ Győző versjátszadózisaira, a század nyolcadik évtizedébe vezet be. Jó modorról éppen nem valló kérdése („nem tudom miképp értik a 8-ast biciklikerekben kormánykerékben s mondókákban”) csak tréfa, miként a gyermekrigmusok belopása a szövegbe szintén az. A költőietlen szöveg egyszerűen elkezd szárnyalni, majd hirtelen újból az automata géphangjának katagorását halljuk. Ez is a tudatosodás egyik, ha nem a legfőbb jele: versbiztonság. A montázs, Szilágyi Domokos-i leleménnyel, beépül a versbe és már *saját* versként él tovább. Nagy Gáspárnál kettős a csavar, hiszen az „idegen” test is az ő tollából származik. Ahogy elidegeníti magától, s ahogy magához rántja, ahogy különleges szöszedetét összezagyválja s meglebegetteti – bravúr. Az *ún. nyelvkritikus költészet manifestumának rekonstruálása eredeti dánból és honi sajt(ó)ból* vidámsága innen ered: „túlontúl gépies / mintsem népies / és főleg nem képi / képtelenül képzeletlen / nincs benne búslongo-bárd-kodás / ha leng a lobogó színezoteriája / mit nekünk színek / csak a szöszedetből elsajátított / félvörös hát- és bélszínek / készülhet poezis-internacionalis / beefstek és van hozzá hátszél / tehát »szél(es) a la manche-csatorna / vékony a jég rajta / ha elcsúszol kisangyalom / végigmegyünk rajta-d»...”

Költőietlen ez a költőiség, mert fityiszt mutat a megszokottnak, „durva”, még ha játszadózás közt történik is a váltás, mert akarva „hamisít”. A *Földi pörök*ben a vers kétszeresen is élére van állítva: elmegy a kimondhatóság határáig és önmagát sem kímélvén – darabokra töri a szót. Annyira nem naiv, hogy azt képzelje magáról: taníthat, de annyira igen, hogy a megszívlelendők közé sorolja a *hettita bölcsék* aforizmáját: „minden egérút viszonylagos, ha semmi hír a macskák végleges mennybe-meneteléről” (*Magvető*)

Részlet egy lehetséges versesregényből

*Kisebb-nagyobb szobákba zsúfolódva,
körül már kénytelen felnőttkorunk
kellékei ugyan (az életforma
meszesedése): hűtőnk, bútorunk,
étkészletünk – az idült ifjúkorra,
miből kikászálódni nem bírunk,
az összképből még több elem utal:
a rögtönzésszerű életvitel*

*jegyében az ágybetét-laticelre
ülünk, s a földre (poszter, ál-ikon
dísznek); félig mint jelképet viselve,
s jelmezt, csapzott magunk. A polcokon
paperbackek között elvétve egy-egy
sorozat, A-tól L-ig lexikon,
s a lemezjátszón hőskorunk örök
félmúltja újra: régi slágerek.*

*S ahogy a bor apad, morzsás edények
torlódnak össze, döntünk róla: ma
kié az oktalan remény, s kié a tények-
diktálta önmérséklet szólama;
s ha egyik-másikunk üres beszédet
tán unna, s történetét áhitana,
nincs alkalom, hogy föl ne emlegetnék
mások: hol mindenütt ezt sem tehetnénk.*

*De a fagyott status quoból naponta
mind több és több fölenged. Hangtalan
gyorsulva, helyzetünk határa, mintha
cserép a balkonról, felénk zuhan.
A parti, úgy tűnik, elért a pontra,
ahol a végjáték már benne van,
s mára időben-térben messze tőlünk
bizonytal eldőlt már, mi merre dőlünk.*

*Bár még természetét a változásnak
nem, csak tényét sejtjük. Nem tudni, hogy
ridegebb szürke monotóniát, vagy
színgazdag, drámai borzalmakat
érünk-e. Részei sorban lejárnak
a kornak, el hol itt, hol ott akad,
s minden megoldás (érezzük mi is
idegeinkben) ideiglenes.*

*S a várakozás súlyától beomlik
megrendült jelen-tudatunk. Ami
még itt van, látható-tapintható, mint
múltat gyanítjuk máris múltani.
De ami így aligha folytatódik,
lenni mintha másként se bírna, míg
véletlen egyikünk rá nem hibáz
egy változatra: ez lesz, ami lesz.*

*Kimerevül-e majd a kép – ki árnya
vetül hová, melyik szám szól, ki hol
áll-ül – mikor a köztes téren át a
valószínűség hullámaiból
óvatlanul egy mondat létre rántja
az érlelődőt? Sejtjük majd, mikor
óránk nézzük: a busz még hátha jár –
a „még mindig” letelt, ez már a „már”?*

Ezüstkor

*A lomboserdőben fényseplős aljnövényzet:
tömör törzsek között rezeg gubanc ezüst.
A fenyvesben rézsút fénycsíkok szeldeklik
a teret, tű-avarral terítve a kopasz föld.*

*Pókhálós málnabokrok, deres bogyók, diófák
mögött a repceföld, most derengő pusztá rög
párába futva. Hátrébb két hosszú épület,
magtárak. Muskotály fényben odébb a dombon*

*gesztenyefák sötéten; jelentésük: kísértés.
Hütlenség könnyűsége: boldognak is miért, ha
voltam már, megmaradnom? Kihull nehéz, túlérett
boldogságom szivemből – nem ragaszkodom hozzá.*

*Még jó, hogy esni kezd: egyszerre itt a zordabb,
komoly, tevékeny évszak. Rohanni, buszra szállni
lehet, kapkodni és kapaszkodni. Hajszálnyi
kétely marad csak vissza: fontosságom fogyása.*

Egy Pobjeda hátsó ülésén

– fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből –

Boldogan vártam az estét, mert szeretem a szlovák nőket, és több okból előnyben részesítem őket a cseh nőkkel szemben: elsősorban, mert elegánsabbak, másodsorban, mert kevésbé emancipáltak, és harmadszor, mert az ekstázis pillanataiban azt mondják: joj.
(MILAN KUNDERA: A HÍRNÖK)

Uram, az itálja Ön számára! – Ében szemek, egy piros pipacs, fekete hajjal, a bimbók édes mélybarnája; kacagva áll a hatalmas ablaknál, megette pálmalevelek remegnek a szélben. Egy hófehér szürkegém avagy kócsag hintázik a billenékeny banánlevélen. Távol a korallokon fehér tarajokkal felbuknak a hullámok. Nem jár óra, időről időre leesik egy kókuszdió lassan a fáról. Adta szopós tyúkjá! Mindjárt le is haraphatott volna egy darabot! – Hangütés: Lassuljál, lassuljál Rákóczi kisúrfi – és kedvét teszi, mintha a garatja volna a csiklaja.

Tegnap ön volt beteg talán? – kérdezte a főosztályvezető azzal a bizalmatlansággal, mely a nehéz időkben lett a kommunista sajátja a titkárnőt, akit szakszervezeti bizalminak kiszemelt. A zengő farú kisasszony zavartan mosolygott, igen, főosztályvezető, a doktor úr tüstént ágyba dugott engem.

De hát e miatt nem kellett volna *mindjárt* az egész napot hiányozni!

Élt egyszer egy rendőr. Ez a rendőr egyszer, volt rá oka, megcsókolta a gumibotját. Az önök első gondolata talán a kétség: – Mi?! Hogy ez?! A mi rendünk őrei esetében?

De hát miért is ne? – ez volna szicsászos kontrakérdésünk. Mert hát végük tudomásul, rendőrségünk nem halmaz, nem is gyűjtőmedencéje a nem teljes embereknek... Mert milyen foglalkozás ez? Ha daliás is, időtrabló és veszélyes szintügy, nem csoda hát, hogy ez kedvez a nőtlenek, illetve a hajadonok arányszámának.

Mi marad így más hátra, mint keresni az alkalmas alkalmat, tűzőn-vízen át, nem áthágva természetesen a munkaköri előírásokat! Ez odavezet, hogy a lelki balanszt és a természetes életbeállítottságot, a szeretet elemi mozdulatait megtalálni esély kínálódik. – Akit állított már meg e házában rosszkedvű, mogorva, túlspannolt, frusztrált rendőr, tudja, ez nem kevés, és ez nem kevés.

Tanácsstalan vagyok, a feleségem ki akarja közös megegyezéssel kapartatni gyermekünket. – Ellenkezőleg; egy ismerősenek, kedves, mackó ember, azt mondta Bangkokban egy 19 éves táncosnő az IBUSZ úton: You are big.

Várjon csupán barátom – mondtam a szomorkás fiatalembernek, aki annyira emlékeztetett érettségiző magamra. Kedvem lett volna megkérdezni, ő milyen tételleket húzott volt, de csak az előkészületekre kértem meg, „csináljon egy kis felszabadulást ott”. Hogy örültem, hogy nem a *nyugatosok* liráját húztam! – No ne féljen, kis rokon, lehetséges, hogy csupán valaminő organikus zavarlat van jelen, ami egyszerűbb, hogyne, mint a léleki zavarlat! – Segítsen ön nekem – kérte fájdalmasan a fiú, *ön mégiscsak a lélek mérnöke és úgy szereti önmagát!*

Mit lehet erre mondani? Ami gondolható, az lehetséges is. – Várjuk ki a végét.

És valóban, amikor a makkra csücskösen emelkedő előbőrjét a fiatalembernek vissza kívántam húzni, az nem volt lehető; mert odanőtt. Irodalomból Móricz novelláiról kellett beszélnem, ami flottul ment. Aj láv Móricz (trikófelirat). Ezt megmondtam a fiúnak, nyugtatásul, ki tudja, értette-e megbocsátható izgalmban... Ő igen: hogy az író errefelé mit csináljon, arra a válaszok, lám, mesénél mesésebbek, ám nem okvetlenül születtek butaságból, sokkal inkább nyomorúságból, a helyzet nyomorúságából; ettől még a válasz olyan, amilyen, csak oka van. Épp ezt hívjuk nyomorúságnak. Az idők során a feladat lényegileg a Tisza szabályozásának s a nemzet fölvirágoztatásának szükségességében fogalmazódott meg. Márpedig rossz rég, ha a Tiszát nem a szakférfiak rendezik, a nemzetet meg... hát... azt magának a nemzetnek kell föl-fölvirágoztatnia tisztességes és rátermett vezetői bö-ö-ölcs irányításával. Minden más eset ennél rosszabb. S megnyugtatóbb ha bizony az író nem néppen-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor ugyanis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába *mondja*: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése.

Lássuk. Vágtam egy sterilizált bőrollóval két centimétert az előbőrbe, hogy a makk szabadon feküdjék. Ahogy vártam, ez kevés volt. A finom, selymeske nyálkahártyabőrt nagy óvatosan elválasztottam az alsó makkpárkánytól, megkezdhettem a tulajdonképpeni vágást, ehhez előre húztam az immáron mozgatható előbőrt a csúcshoz, de szinte csak azért, hogy tüstént egy bőrkapoccsal kifeszítsem; eltávolítván a fölös bőrdarabot a sebszegélyt kicsiny, fortélyos öltésekkel összekötöttem.

A tárgy egyszerű – mondtam ravaszkság önkritikával.

Író vagyok, szeretem a vörös bort, a fini autókat, a vastag tehénhúsokat, a nőket, a természetet (abból is főként a fűvet és a kaszaspókokat), és szeretek legalább fél nyolcig aludni, mert megérdemlem. E kicsiny elbeszélés nem kis terheket rótt hát magára, midőn kezdetét abban a telefonhívásban jelölte meg, mely jócskán hét óra előtt ért engemet.

Álom és ébrenlét tankcsapdás, drótkerítéses határán, csak lassan értetem meg, hogy Klára az e hajnali lény, kiről több, kedves emléket őrzök. A pokolba kívántam. (Olyan lány volt, aki nem azt mondta, hogy ekkor vagy

akkor, hogy hétfőn, márciusban vagy 72-ben, hanem hogy „akkoriban, amikor *bajom volt* Baudelaire-ral” – ez nem tette egyszerűbbé rövid regénykénket. Régen volt, tán igaz sem volt.) Sebtiben megejtettünk egy terminust.

A báva napfény tékozlón keringőzött szobámban; kicsit feszültek voltunk, ismertük is, meg nem is egymást. Enyhe merevséggel kértem, foglalna helyet kényelmesen szofámon. Így is tett. No, mi a baj? Én kérdeztem a nehézségei után. Oly roppant kínos nekem – fészkelődött. Mellei még mindig olyanok voltak: amilyenek. Sóhajokkal nem takarékoskodva, belevagott a közepébe (a médiász részébe).

Egy éve a férjem a kolléganőjével a hivatalból megcsalt. *Rátekintette az íróasztalra, és szert tett rá.* Előtte letette a tűzőgépet és az iratokat; felelős munkakörben dolgozik. – Csönd volt. A szomszédban egy munkásszállót építettek. Azt mondják, egész kis apartmanok lesznek. Szerettem a darujukat. Meg azt is, hogy így építkeztek. – Valósággal *rabja* annak a nőnek...!

Kettőtörtem őt ingerülten, rabja, rabja! Olyan könnyen mondunk szavakat! Különösen a becsapottak... Nem egyszerű rabnak lenni! Több ízben valahol egészen máshol búvik meg a probléma!

Kérlek ne érts engem meg félre! Igazad van. Nehézségeink vannak a testi boldogság terén, ezért találkozok avval a szukával. – Eszembe jutott egy barátném, órákig ültünk a konyhában, krumplit pucoltunk, nem volt semmi más, csak *a krumplihéj zaja*, megetettük a gyerekeit, s aztán ujjunkat egymás nemi szervére helyeztük. Téged szeret az Isten. Hallgattam. Klára a gátlást mellőzve zokogni kezdett. – Férjem maga is bizonytalan, azt állítja, szeret, és érzem, nem hazudik. Múltkor is egészen *váratlanul* kiront a budiból, s azt mondja nekem, hogy húgyozás közben, ahogy nézte a farkát, *rájött*, hogy szeret; nem, ilyen nem lehet csak *úgy* kitalálni... Csak hát... olykor idehozza cipelve nászi ágyunkba azt, s ilyenkor a gyerekekkel kell aludnom. Ki nevet a végén-t játszok velük egész este. Azok persze nem tudják mire vélni, még ha többnyire nyerne is, azaz nevetnek a végén... Együtt csináltunk végig mindent, a ház is.

Férjed hány esztendő? 52. Na ja – mondtam gondterhelten, 32 évem minden gracióz sunyításával, mintha 22 volnék. Kis szünetet csináltunk, feszülten figyeltem, érezvén – a szakma! –, hogy mindez nem a teljes igazság. Ki is bökte:

Azt mondja az uram, bő. Hogy többször támadt az az érzése, hogy engemet nem igazán csinál boldognak, hogy képesen szólva úgy tetszett, mint egy muzsikusz, aki túl nagy koncertteremben játszik. És hogy a másik ott lent egészen másként van, és néki az volna épp így de nagyon, és ezért nem tud eljönni, hiába akar, hiába *meggyőződése*, hogy *én* értékesebb vagyok. Sírt is ezen az ellentmondáson.

A remény ott párált a fiatalasszony arcán. Nem így volnánk evvel, barátaim, mindahányan? Veszettül gondolkoztam. Kell lennie megoldásnak! Az nem lehet, hogy okos, értékes, tettekre kész fiatalok tönkremenjenek! Nem ezért küzdtek apáink és küzdünk mi! Nem.

Megvan! – mondtam, s magam is beleremegtem a megoldásba. Együtt remegtünk annyi idő után. Edzeni kell az izmokat. Edzeni – ismételte Klára gépiesen. Bólintottam, merthogy a nő picirije, akár egy vár katonákkal vagy a lépesméz méhekkal, izmokkal van körülvéve.

Arcát a figyelem elcsúfította. Egy barátom arcával a gyász tesz így. Voltunk egyszer temetésen, onnét tudom; a homloka szűk lett, *minden elarány-*

talánodott, a szemei unintelligensen egymáshoz közelítettek, anélkül, hogy a bandzsóság vicce ezt oldotta volna. Pedig, ha a gyászt lehetne mérni, az enyém nagyobb volt ott, de nem lehet. Igaz, azt sem tudom, milyen volt akkor az én arcom... – Légy zavartalan, és engedd el magad ruhátlanul, majd vezesd be feléből-harmadából egy tetszés szerinti ujjad a szentélybe. Mármost rögvest a bejáratnál, ott, hol másutt a szenteltvíztartó, található egy körizom. Teszem azt *köhögéskor* összehúzódik; ennek akaratlagos mozgása volna a feladat. Ez minden? – kérdezte hitetlenkedve. Megpaskoltam arcocskáját.

Nem.

(Itt akár abba is hagyhatnám, részletesen kioktattam az emelő izmokról, a várható izomlázzról, és a többi.)

És mindig erre gondoljak? Ez rettenetes! Hogy mindig gondolni kelljen valamire, hogy sose... hogy mindig... hogy nyugtom... Nevetve ráztam a fejem. Te ne félj, meg magától. Örömed csúcsa hét nyelven fog beszélni! Belejössz, mindannyian belejöttünk, mint kiskutya az ugatásba.

Felállt a szofámról, kába reménnyel indult a fürdőszoba felé, hirtelen sarkonfordult, és jókedvűen köhincselve így szólt:

[öncenzura]! Amit a kép ábrázol, az a kép értelme.

A szomszédasszonyom, az asszony a szomszédból, harminckét éves szomszédasszonyként is szégyenlősként, nyugtalanként avagy szemérmesként hatott, találkozásainkkor tekintetét kislányosan az aljzatra veti, úgy bátorlalkodik – pedig egy tetszetős, kecses asszony, szikrázóan szőke hajjal és egy majdnem babaszerű alakkal.

En akkoriban magánéletem karvaly-árnyaival viaskodtam, két asszony közt őrlődve, hol egyiket csaltam meg, hol a másikat – s mindvégig magamat. Az asszonyka sokszor kisegített cukor által vagy majonéz által, én pedig könyvekkel siettem viszont. Adtam egy Körképet neki, mondtam, hogy a *Magvető* adja ki. Úgy látszott, érti, amit mondok. Félénkségéről pedig akképp gondolkodtam, hogy majd elveszíti dőlven higgadtan rokokó szofámra.

Így is lett, rögvest elengedte magát. Most jobb – ismerte ő maga fel. A spannoltságban épp azt veszítjük el, amiért spannoltak volnánk – mondtam, s úgy éreztem magam, mint mikor a hóhért akasztják, föltételezve, hogy én vagyok a hóhér. Visszavitettem magam a realitásra, a valóban létező realisra, és felhívtam az asszony figyelmét a művészet illetékességi területére, s csak az ő valóság-hú és részletes tudósítása hozhat, ha hozhat, segítséget, de ne érezze azt, hogy evvel beárulná vagy följelentené: önnönmagát. Nincs más dolgunk, mint az, hogy a valóságot szemügyre vegyük, s dolgunkhoz hozzáfogjunk.

Az álmaim – mondta. Antipatikusan fölnevettem, amit ő nem értett. Az álmaink! édes kicsikém, mit akarsz az álmainkkal! De félreértettem. – Az álmaim az álmomban szépek, de reggelre kiállhatatlanok és randák. Hangja eltökélten csengett. Pro form valóban kínos, hogy én mint anya és házas asszony azon álmodok, hogy mint pucér táncosnő eredményeket könyvelhetek el... Az az álom, hogy boldog vagyok, mégpedig úgy, hogy a férjemmel együtt kirúgok a hámból, ám én váratlanul elveszítem a gyeplőt, és ringó csipőkkel a nyilvánosság elé állok. Személyes élű, célzatos megjegyzésekkel látom el a vadidegen férfiakat buja mozdulatokkal.

A zenekar, a fiúk!, egzotikus, sötét zenét játszik. Forró, forró! A férje-

met nem látom, a farom forró! Érzek... Lassúdan kigombolom a blúzomat, egy forgó, orkán-mozdulattal hull a szoknya is. Örömmel tölt el lábaim valós sudársága, csípőim diákos keskenye: nem lesznek korom felfedői. Melltartó és icuripicuri nadrágocska fedi el végső titkaimat. Halálos csönd. A zenekar-nak is abbahagyott játszódni. Ekkor ismerem fel bennük az üzemi négyyszö- get, ez felvillanyoz.

A hátsók felállnak a székekre, hogy ne mulasszanak; igazuk van, itt va- gyok, oké vagyok, birom magamat. A férjem is felállt, feléfordulva vettem le a melltartót, dögölj meg, te állat. Tomboló tetszésnyilvánítás keletkezik ré- szemre. Mikor bugyim is elhagy, mindig akkor ébredek, hálóingem öklömnyi bunkóvá gyűrve izzadt combjaim közt pihen. Férjem alszik, ahogy a férjek.

Kipirult orcáját kezem közé fogtam, s föl hívtam figyelmét, hogy semmi megvetendő sincs, hogy a többiek elismerésében látja azt a hiányt, ami a férje közömbösségében jelentkezik. Az egy hibás igénytelenség, ha ön a vonzósá- gát az álmokba dugja. Ne dugja oda. Ne dugjuk oda. Minél inkább az élet természetes erőitől indítatva mozgunk a napjainkban, annál kevésbé lehet- séges átnézhetni rajtunk. Vagyishogy ez egyre több gondot fog okozni. Úgy ám – fejeztem be fejtegetéseimet.

És bizony csinálja csak meg, amit leírt. *Amit le lehet írni, az meg is tör- ténhet!* Csinálja meg, de már a Valóságban, itt, itthon, e kis magyar zúgban immár személyesen!

A bátor kis feleség megmásíthatatlanul leszállt a szofáról, szemében Angyalföld fényeivel az enyémbé nézett, az ajtóból még visszafordult. No? – kérdeztem. A világ tények és nem dolgok összessége – mondta; arca nem árult el semmit. Késő estig hallgatóztam (a falnak is füle volt: az enyém).

Kicsit utálok magamat, hogy olykor hiúságból teszek jót. Az asszonyok nagyon könnyen kötnek barátságot egy férfival, de hogy az fennmaradhas- son, egy kis fizikai ellenszenv is kell segítségül. Csúnyulok, ahogy a litván mondja.

Ha olvastunk, utaztunk vagy ne adj' Isten éltünk, tudjuk, mi egy kisváros, a kisvárosban a hangzatos nevű *Hotel*, s tudjuk, hogy esténként miként múlik ott az idő, az éjszaka, hogy jönne már a megváltó hajnal, akármilyen nyomo- rúságos is! De az ember hálátlan, s reggel, ha az ötven forintos fölöstökért csak az kapja, amit kap, s az is száraz avagy fonnyadt már, morog, és *euró- painak* érzi magát, ha lebarmolja a valóban felháborítóan hányaveti személy- zetet... (Egyébiránt le van szarva Európa – és akkor már, persze, per def., az Uralig!)

A hotel, ahol a szokás szerint balul végződő közművelési misszióm so- rán (tani-tani) megszálltam, a Vörös Csillag névre hallgatott, és megfelelt.

Az az asszony attrakciója volt a hotelnek. Ha dekoltázsa végigment a linóleumpadlós éttermen, a fejek utána fordultak, miként a napraforgó. Nap- palonként bikavadító bikinijében feküdt a termál partján, sokat ígérő és érő pillantásokat vetve a SZOT-beutalt bányászokra, akik mindenféle bajaik gyó- gyulását várták a gyógyviztől. Egy-egy pillantás nyomán remegni kezdett a tálcá a helyi pincér kezében, ahogy vitte a Calvados-szal telt poharakat. A vá- járok belevaló adomákat meséltek az asszony felől, hogy nem volna éjszaka, melyben magában aludna, s hogy kemény próba alá vetné az ágyban a férfია-

kat, mert, így a vajúrok, az a legény, aki állja – hogy ez volna az *életelve* az asszonynak.

A bárban, mely egy tévész-iroda s egy századközepe kupleráj keresztesedése volt, figyelmes lett rám, s ez nekem olyan lett, mint egy duellum, a sok bányász szeme csillogott, akár a fekete gyémánt. Valamiként ismerősnek tetszett, s mikor mohó akart lenni, s kezét az asztal alá bújította, rájöttem, honnét. Több éve ő ápolta nővéri minőségben édesanyámat, s akkor megközelíthetetlennek látszott, hűvösnek és jelentéktelennek. Öcsémrel úgy hívtuk: *izgalmas nővér*: hát az éppen nem volt . . .

Nohát mi ez a változás? – kérdeztem kissé tán ingerülten Kristály Keserű-mbe temetkezve, jószágos, szíves, egyedülálló lányoknak férfifaló végzet-asszonnyá válása, hm?

Amikor 19 éves koromban, nem csekély 2 hónap múltán, a friss házasságban, férjem rútul becsapott, nemcsak sorozatosan hazudott, megcsalt és kifosztott, hanem *elárult, elárult, elárult* – férjemet, maga is gyerekeMBER, kirúgtam, hiába nyűszített, mint egy eb: akkor elhatároztam, hogy szabadon fogok élni, mint a férfiak, függetlenül, szilárdan, szélben, de úgy, hogy ennek nem tulajdonítok jelentőséget, az élet minden ajándékát, finomságát vagy gonosz tréfáját úgy fogadom el, mint ami nekem jár. Úrnő vagyok, életem főszereplője, így döntöttem.

A világ és az élet egyek. Én vagyok az én világom.

Ennyit előljáróban el kellett mondanom.

Egy ilyen országban, ahol finoman szólva nem engedhetek meg magamnak akármit, jobban járok, és ezt nem panaszképp mondom, ha szocialista módon élek, tanulok, dolgozom. *Itt mindenki, én is, olyan iszonyatosan normális*. De ha eljön a nyár, s a régi ismerős fenyegetően horkantva akkorát sóhajtott teli csöcsöcskéi mögül, hogy már-már tisztelettel lapítottam, hát keresek magamnak egy férfit, egy férfit, aki *kell*. Kitombolom magam, könnyek nem keletkeznek a búcsúnak, nem ígértünk egymásnak semmit, s azt, fölnevetett, pedig nem először mondhatta, betartottuk . . .

Most is lefelé a vonaton [öncenzura], egy alagút formálisan bekapott. Akit már kapott be, tudja, bármennyire is felkészülünk rá, az elemi erővel váratlan. A rémületet testemben egy pillanatnyi kinyújtózással, mely inkább nyegle, mint könnyed, próbálom ellensúlyozni.

No csak egy pillanatra! mert akkor két forró kezet éreztem kutatni lábaim közt. Annál tapasztaltabb róka vagyok, hogy ez megrémítsen, noha jócskán az. Szemből a tisztnek (Platzkartel!) nyilván térden kellett rámkúsznia. Megcsókolta a szoknyám szegélyét, akár egy Perceval. Világos lett, ugyanolyan erőszakosan, ahogy előbb sötét. A tiszt nem mutatta, zavara jelét. Hiába, a hős az hős, s kuncogni kezdtem. Megbabonázva nézte a hosszú combok tövének sötétjében felvillanó parányi, ezüstös bugyimat. AZ EZÜST A SZÍNEM!!! Azután szégyentelenül, mintha cigarettával kínálna, játszódni kezdett a micském szélével. Kisvártatva megtalálta azt, amit reszkető kezével keresett.

Minthogy rántörhetett volna akár civil, akár a testület tagja, beosztott és feljebbvaló egyaránt, s a helyzet fokozódott, elvettem azt a gondolatot, hogy megleckéztessem az arcátlant, *van, amit lehet, és van, amit nem lehet!*, inkább, vele mintegy épp kibabrálván, élvezni kezdtem kézi babusgatását.

Megemeltem a faromat a kutatás céljából; hirtelen azonban minden olyan kevés lett, hűvös, testetlen, kiagyalt, ordítottam volna a legszívesebben

és tíz körömmel neki ennek a rohadt fallokratának! Kevés, kevés, kevés! Futva elvezettem a kocsai toalettjére. Ez a térség oly parányi volt, mocskos, lezüllött, piti, két embernek alig *méltó*, főként ha az nemcsak elgyötört kezecskéit mosná rosszkedvű Pilátusként.

A tiszt a mulatságos hosszú pamutalsóval [öncenzura], férfi ereje, apáink nemzedéke volt. A kitüntetések összecsördültek, valahányszor [öncenzura].

Az állomáson mindkettőnket vártak. Úgy szálltunk le egymás után, mint az idegenek: ezt szeretem. Mielőtt övéhez ért volna, gonoszul utánaúgtam: Mert ha a dolog semmi által sincs megkülönböztetve, akkor én sem tudom megkülönböztetni, hiszen egyébként meg lenne különböztetve... Ahogy visszafordult, láttam, fél. Ettől úgy megkívántam, hogy szinte görcs állt belém. De már nekem is mosolyognom kellett. No.

Frivol és fejetlen belezúdulásom az afférokba nem könnyelműség, inkább nehézség, nem fény, hanem nyomor, leginkább egy gyermek elhagyatottsági félelméből adódó kapaszkodáshoz hasonlítható a legközelebbi emberbe... *En gyökértelemnek érzem magam, mert én vagyok a gyökér.* Énbennem duzzad bizonyos feszültség, amelyet csak egy társ tud levezetni, mint a kardokon a vércsatorna. Ilyen esetben nem kérdezem: ki vagy, honnét vagy, milyen vagy. Vagy, hogy legyél! Azután hirtelen komolyan rámnézett, és azt mondta nekem: CSINÁLJ! CSINÁLJ ENGEM SZABADRA!

Bele-, illetve ránéztem kissé már puffadt arcába, fitos orrára és a gazdag szemfestékre, tehetetlenül megvontam a vállam. Nem fogott meg, Keserű-m végén jártam, nehezen telt a megrohadt idő. Beszélt.

Évente egyszer elutazom Kenyába! Ott vár egy varázslatos, barna bőrű férfi rám, és kedvemre tesz. No igen: ki nem már játszott egyszer avval a gondolattal, hogy egyszer az életében úgy igazán nekiereszti magát, elhagyja fegyelmélettségét, mely olyannyira érdekében áll, s életének lompos rúdját beleveri az egészbe! Egyszerűen mindent odavágni, kesztyűt, brigádnaplót, napisajtót a kurva (elnézést) cirkalmakkal, hogy valahol *másutt*, pálmák közt sós tengeri bódulatban egy nekikezdést élvezni! Itthagyni ezt az egész egészet, ahol sem élni, sem meghalni nem lehet – no! no! no! –, ahol, hogy a legfrissebb példát mondjam, nem lehet szívpörköltet kapni, s a hetyke garson úgy tekint az emberre, mint a hülyére. És hazudnak is persze.

Van egy barátnőm például, aki a HÓDIKÖT-ben dolgozik, ő is ilyen indokból kel hosszú útra. Sokáig ez számára csak álom volt, egészen addig, míg el nem küldte a művezetőt ide meg oda, ő meg, fogta magát, s még aznap elutazott Spanyolországba. (Épp volt ablaka, mely a világra nyílt. Hogyne.) Mögötte egy eltört szerelem, mert titkon azért szerette a művezetőt, meg valahogy minden kifűjt, a szülei sem értették meg, s úgy érezte, a KISZ-ben is inkább csak önnönmaguknak dobálják azt a bizonyos lasztit, hogy lecsaphassák s ezt követően tapsoltak hozzá, összejött, pedig egy olyanja volt, amit szabályos életnek lehet nevezni, volt egy kis lakása, munkahelye, beilleszkedett a közösségbe, ez a mögött, előtte pedig... Igen: mi van előttünk? Végül is a nap, a tenger, a homok, a taraj; oly szép, akár a Krimi-félsziget vagy a Yukon-félsziget, ott már voltunk a brigáddal, mert aranykoszorúsok lettünk, harmadszor, és nem is csaltunk.

Ott az emberek azért dolgoznak, hogy éljenek, és nem fordítva, mint nálunk. – Hogy mi azért élénk, hogy dolgozzunk? Mi azért dolgozunk, hogy dolgozzunk, de nem akartam tűnődésemet beléékelni.

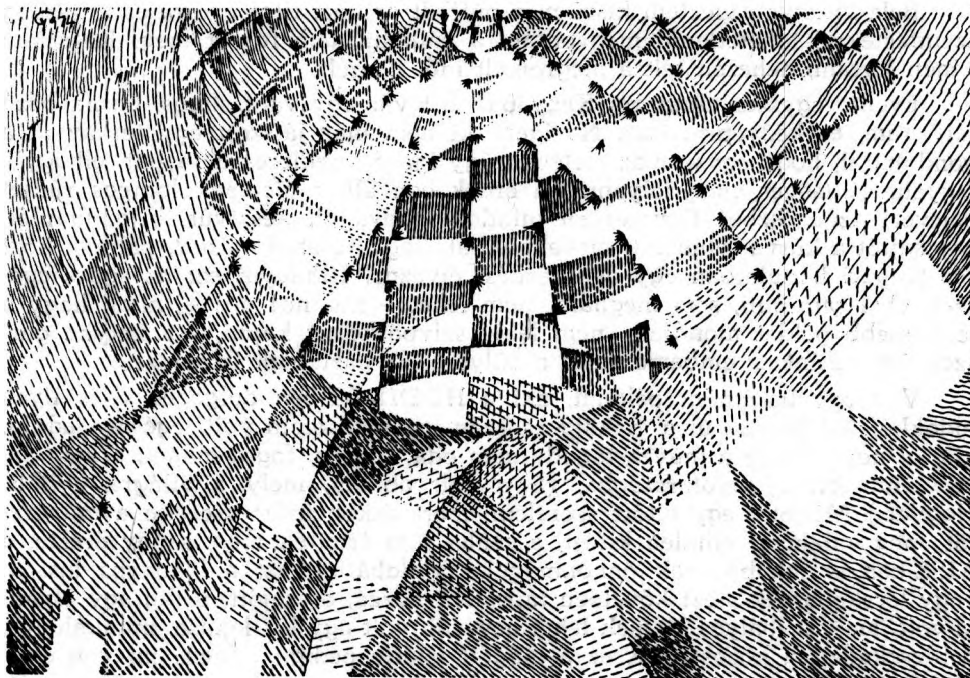
Milyen hát a kenyai, illetőleg ibériai férfiember? – kérdeztem könnyedén. Nézd, kétségkívül déli. Vadász. Ösztönös, hajlamos, többször üzi, de nem *eleve* jobban. A szenvedély legtöbbször nem más, mint született fegyelmezetlenség. Mindenesetre visszajöttél, és most itt vagy. Milyen az életed? Hogy jössz ki vele?

Nehezen.

Az izgalmas nővér felállt, üditőm odalett, márvány vállai fölött visszaszólt: A köznyelvek megértését szabályozó megállapodások szerfelett bonyolultak.

Reggel iszonyatosan leteremtettem a személyzetet; egyik lábukról álltak a másikra, míg turkáltam az obligát tüköjt.

(Folytatjuk)

Ördögcsecs és sátántangó

„Ami mögöttem, az még előttem van. Nem lehet nyugodt az ember” – mondta magában Futaki szomorúan, amikor puha macskaléptekkel, botjára dőlve visszatért a dacosan hallgató Schmidt és a hol elnémuló, hol vihorászó Schmidtne mellé a pult jobb oldalán álló „személyzeti asztalhoz”, és nehézkesen lehuppant a helyére; eleresztette a füle mellett az asszony szavait („Maga boros, úgy látom! Ennekem, azt hiszem, a fejembe szállt egy kicsit, nem lenne szabad kevernem, hiába... Dehát maga olyan gaval-lér...”) és töprengve, bamba tekintettel fogta s csúsztatta középre az újabb üveg bort, mert maga sem értette, mi lelte hirtelen, hiszen igazán semmi oka nem volt erre a szívós mélabúra; elvégre: nem akármilyen nap ez a mai: tudta, a kocsmárosnak igaza lesz, s már „csak néhány órácskát kell várni”, és megjön Irimiás és Petrina, hogy véget vessenek ennek az évek óta tartó „horpadt nyomorúságnak”, s elűzzék ezt a nyirkos csöndet, ezt az alattomos pirkadati lélekharangot, mely még az ágyból is kikergeti az embert, hogy aztán verejtékben úszva, tehetetlenül legyen kénytelen végignézni, amint lassanként minden odalesz. Schmidt, aki azóta, hogy betették a lábukat a kocsmába, megszólalni sem volt hajlandó (még akkor is csak morgott, hátat fordítva az „egésznek”, amikor a nagy zsvajban Kráner és Schmidtne szétoztották a pénzt), most felemelte a fejét, és dühösen ráripakodott a széken is imbolygó feleségére („Még hogy a fejedbe szállt...! Be vagy rúgva, mint a segg!”), azután Futakihoz fordult, aki éppen tele akarta önteni a poharakat. „Ne töltsél már neki többet, baszd meg! Nem látod, hogy néz ki?!” Futaki nem válaszolt, nem mentegetőzött, csak kezével jelezte, hogy messzemenően egyetért, s az üveget gyorsan letette az asztalra. Hosszú órák óta igyekezett elmagyarázni Schmidtnek, de az csökönyösen rázta a fejét: szerinte „az egyetlen lehetőséget is elpuskálták” azzal, hogy beültek ide, gubbasztani, mint „a herélt gyíkok”, ahelyett, hogy kihasználva az Irimiásék keltette felfordulást, szépen elszeleltek volna a pénzzel, ráadásul még „Kránert is itt ehette volna meg a fene...” Hiába hajtogatta ő, hogy holnaptól itt minden más lesz, hogy legyen csak nyugodt, most aztán megfogták az isten lábát, Schmidt gúnyos képet vágva hallgatott, s egészen addig ment ez így, míg Futaki rá nem jött, hogy nem is igen juthatnának egyetértésre, hiszen komája azt még csak hajlandó lenne belátni, hogy Irimiásban „van fantázia”, azt azonban aligha, hogy nincs is más választásuk: nélküle (na meg Petrina nélkül) továbbra is vakon, tülekedve, gyámoltalanul s időnként egymásnak rontva bolyonganának csupán, mint „a halálra szánt lovak a vágóhidakon”. Valahol mélyen – persze – értette Schmidt ellenállását, hisz oly régóta nem tágit már mellőlük a balszerencse; ám úgy gondolta: a pusztá remény, hogy Irimiás veszi kézbe a dolgokat, többet ér mindenféle „alkalom kínálta lehetőségnél”, mert ő az egyetlen, aki képes rá, hogy azt, „ami a mi kezünkben szétesik, összetartsa”. Mit számít akkor, hogy ez az amúgy is tisztátalan pénz mostmár végképp odalett? Csak ez a

savanykás íz múljon el, csak ne kelljen nap mint nap dermedten nézni, ahogy odakint hull a vakolat, reped a fal, roggyan a tető, csak ne kelljen elviselni, ahogy belül egyre lassabban ver a szív, egyre gyakrabban zsibbad a láb. Mert Futaki biztos volt benne, hogy a hétről-hétre, hónapról-hónapra ismétlődő kudarcok, a hirtelen hamvadó, egyre zavarosabb tervek, az állandóan sorvadó remény a szabadulásra nem jelentenek igazi veszélyt; sőt, sokkal inkább éppen ezek tartják még össze őket, mert a balszerencse és a megsemmisülés között hosszú az út, de itt, a végén, már elbukni sem lehet. A valódi fenyegetés mintha a föld alól támadna rájuk, de forrása mindig bizonytalan; az ember egyszerscsak ijesztőnek érzi a csendet, nem mozdul, összekuporodik egy sarokban, ahol védelmet remél, a rágás gyötrelmére, a nyelés kínná válik, azután már föl sem tűnik neki, hogy minden lelassul körülötte, egyre szűkül a tér, s e visszavonulásban végül bekövetkezik a legrettenetesebb: a mozdulatlanság. Futaki ijedten nézett körül, remegő kézzel cigarettára gyújtott, s mohón kiitta poharát. „Nem kéne innom – korholta magát. – Ilyenkor örökösen csak a koporsón jár az eszem.” Ki-nyújtóztatta lábait, kényelmesen hátradőlt a székén, s elhatározta, nem enged többé ennek a félelemnek; lehúnyta szemeit, s hagyta, hadd járja át csontjait a meleg, a bor, a lárma. És amilyen hirtelen jött, ugyanolyan gyorsan úszott el ez a nevetséges pánik; már csak a vidám hangokra figyelt maga körül, s alig tudta visszatartani, hogy ki ne csorduljon a könnye a meghatottságtól, mert amiként az előbb a szorongás, most a hála öntötte el, amiért annyi gyötrelme után itt ülhet ő is ebben a zsongásban, bizakodón s izgatottan, védve mindattól, amivel eddig farkasszemet kellett néznie. Ha nyolc és fél pohár után lett volna még annyi ereje, sorra megölelgette volna hadonászó, izzadt társait, mert a vágynak, hogy mélységes megindultságának formát adjon valamiképp, nem tudott ellenállni. Ám feje váratlanul hasogatni kezdett, hirtelen forróság öntötte el, gyomra émelygett, homlokát verejték lepte el. Elgyöngülve roskadt magába, s megpróbált mély lélegzetvétellel segíteni magán, így aztán meg sem hallotta Schmidtné szavait („Mi van, megsüketült? Hé, Futaki, maga rosszul van?”), aki – mikor látta, hogy Futaki sápadtan a gyomrát masszírozza és szenvedő arccal kinlódva bámul maga elé – unottan legyintett egyet („Na, hiszen. Erre se lehet számítani...”), és szembefordult a már régóta éhesen rámeredő kocsmárossal. „Kibirhatatlan ez a hőség! János, csináljon már valamit!” De az, mint aki nem is hallja „ebben az átkozott zshivajban”, tanácstalanul széttárta a karját, és – anélkül, hogy leintette volna a kályhával babráló Schmidtnét – mélyértelműen biccentett felé. Amikor aztán az asszony, belátva, hogy próbálkozása nem jár sikerrel, haragosan visszaült a helyére, s kigombolta citromsárga blúza felső gombjait, a kocsmáros elégedetten nyugtázta, hogy kitaratása, mint mindig, most is meghozta a kívánt eredményt. Már órák óta, hogy titokban, szívós munkával egyre feljebb csavarta, majd egy gyors mozdulattal kiemelte s félrecsúsztatva az adagolóból az olajkályha gombját – ugyan kinek tűnt volna fel ebben a hangzavarban? –, hogy előbb csak a kabáttól, majd a kardigántól is „megszabadítsa” Schmidtnét, akinek bájai ma a szokottnál is nagyobb erővel hatottak rá. Az asszony valami érthetetlen oknál fogva mindeddig gőgösen visszautasította közeledését, valamennyi próbálkozása – pedig soha nem adta, nem adhatta fel! – sorra kudarcba fulladt, s a visszautasítás gyötrelmét csak fokozta, amikor újabb és újabb kalandjairól értesülnie kellett. De volt türelme várni és várni, hiszen már

akkor tudta, hogy a végső győzelemig hosszú lesz az út, amikor évekkel ezelőtt először lepte meg a malomban Schmidtnét egy fiatal traktorossal, s az asszony, ahelyett, hogy felugrott s szégyenkezve elfutott volna, hagyta, hadd álljon csak ott elszoruló torokkal, míg ő a fiú karjaiban eljut a gyönyörig. Néhány nappal ezelőtt azonban, amikor a fülébe jutott, hogy Futaki és Schmidtné között lazulnak már a „szálak”, alig tudta leplezni örömét az emberek előtt, mert úgy érezte, ezúttal rajta a sor, itt a soha vissza nem térő alkalom. És most, hogy elgyöngülve látta, amint az asszony keblei fölött finoman „megcsippenti” a blúzá, s ezzel legyezi magát, keze csillapíthatatlanul remegni kezdett, s szeme elhomályosult. „Ezek a vállak! Ez a két összesimuló combocská! Ez a csípő! Ezek a csöcsök, édes istenem...” Az Egészet szerette volna átfogni tekintetével, de izgalmában csak a Részletek „örjítő egymásutánjának” szemtanúja lehetett. A vér kifutott arcából, megsédült, s szinte könyörögve igyekezett elkapni Schmidtné közönyös („Mint-ha bamba...” pillantását; s mert attól a képességétől, hogy egyetlen tömör mondatba sűrítse „az élet kisebb-nagyobb igazságait”, sohasem tudott megszabadulni, boldog révületben tette fel magában a kérdést: „Van ember, aki erre sajnálná az olajat?!” Ám ha tudta volna, hogy küzdelve mennyire hiábavaló, minden bizonnyal azonnal visszavonul a raktárhelyiségbe, hogy távol az ellenséges vagy egyenesen kárörvendő tekintetektől, friss sebeit ápolja nyugtalanul. Mert mégcsak nem is sejtette, hogy Schmidtné – ezekkel a kihívó oldalpillantásokkal, ezzel a Kránert, Halicsot, az iskolaigazgatót s őt magát is veszélyes örvénybe kergető lassú nyújtózkodással – csupán az időt tölti, mert képzeletének legkisebb zugát is Irimiás foglalja el, emléképek csapódnak tudata „sziklás fövényére, mint a zúgó tenger viharos habjai”, hogy összemosódva közös jövőjük izgató látomásaival, mélyítsék undorát és gyűlöletét e világ iránt, amelyet hamarosan „itt kell hagynia”. S ha olykor-olykor meg is történt, hogy csipőjét nem csupán amiatt ringatta, hogy múlassa „a lassan szálló időt”, hogy nevezetes kebleit nemcsak azért feszítette az éhes tekinteteknek, hogy a hátralévő órák sebesebben röpjöljenek el, az sem volt több, mint pusztá előkészület a várva várt találkozásra, melyben „a két szív újra emlékezni fog.” Kráner és Halics ugyanakkor (sőt, még az iskolaigazgató is) – ellentétben a kocsmárossal – tisztában voltak azzal, hogy semmi remény: vágyaik nyila koppanva hull Schmidtné lábai alá; így aztán mindhárman feloldódtak e kilátástalan szenvedélyben, hogy legalább ez maradjon eleven. A kopasz, vékony és magas („De inas...” testalkatához képest aránytalanul kis fejű iskolaigazgató sértődötten ült második üveg bora mellett Kerekes háta mögött, a sarokban. Tiszta véletlen, hogy egyáltalán értesült Irimiásék érkezéséről, és éppen ő, aki mégcsak – az örökösen részeg, eltompult doktort leszámítva – az egyetlen tanult ember a környéken! Hát, mit képzelnek ezek? Hova jutunk így? Ha nem elégszi meg Schmidt és Kráner megbocsáthatatlan pontatlanságát, és nem dönt végülis úgy, hogy – miután bezárta a Kultúrt, s a vetítógépet előírás szerint biztonságba helyezte – „informálódás végett” érdeklődni fog a kocsmában, még megtörténhetett volna, hogy egyáltalán nem szerez tudomást az egészről... Mit kezdtek volna akkor, nélküle? És az érdekvédelem? Azt hiszik ezek, hogy csak úgy elfogadja Irimiás a felkérést; egy ilyen szedett-vedett társaságot ugyan ki irányítana szívesen? Rendet kell itt csinálni, tervezetet készíteni, szépen pontokba foglalva „az alapvető tendenciákat”! Első dühe elmúltával („Éretlenek ezek az emberek, mit tegyünk! Lépésről lépésre kell

előre haladni, nem lehet egyik napról a másikra, mindent...”), figyelmét Schmidtné és a tervezet vázlatának kidolgozása között osztotta meg; aztán hamarosan felfüggesztette ez utóbbit, mert tartotta magát megdönthetetlen tapasztalataira épült elhatározásához: egy bizonyos időben csak egy bizonyos dologgal szabad foglalkozni”. Meg volt győződve róla, hogy ez az asszony: más, mint a többi. Nem lehet véletlen, hogy eddig is sorra visszatartotta a telepések nyers, állati ajánlatait. Schmidtnének, úgy vélte, „komoly, megalapozott emberre” van szüksége, nem egy ilyen Schmidtre, akinek durva jelleme egy csöppet sem illik megfontolt, egyszerű, de tiszta lényéhez. Azon aztán „meg végképp” nem lehet csodálkozni, hogy az asszony – minden kétséget kizáróan – vonzódik hozzá; elég legyen ehhez csupán annyi, hogy ő volt az egyetlen annak idején, aki meg sem próbálta neveltségessé tenni, amiért az iskola felszámolása után is határozottan ragaszkodott igazgatói címéhez a telepen. Mert ez az asszony – túl a természetes vonzalmon – bizonyos jól látható tisztelettel viseltetik iránta, nyilvánvalóan azért, mert tudja, hogy ő csupán a kedvező pillanatra vár (csak kerüljenek vissza az őket megillető helyekre azok az emberileg és szakmailag is kiváló emberek a városi hivatalokban, akiknek meghátrálása a mostani nagyképű pojácahad előtt csupán taktikai megfontolás következménye lehetett), és azonnal följújíttatja az épületet, s „energikusan beindítja az oktatást”. Schmidtné – persze – minek tagadni, igen szemrevaló asszony; a róla készített fényképek (olcsó, de annál megbízhatóbb géppel maga csinálta őket még évekkel ezelőtt) messze túlszárnyalják véleménye szerint kedvenc lapjának, a Füles keresztretjvény-magazinnak „igencsak kihívó fotográfiáit”, melyekkel álmatlan s véget nem érő éjszakáinak nyugtalanságát próbálgatja elűzni... Eddig szabályos, rendezett, világos és áttekinthető gondolatai – némileg az ismét kiürült palack közismert hatására – itt egyszerre csak összezavarodtak, gyomra émelyegni kezdett, agyában tompán lüktettek a „erek”, s már-már felpattant, hogy mit sem törődve a lepcsés szájú „parasztokkal” meghívja asztalához az asszonyt, ám midőn Schmidtné sokat ígérő testén ide-oda szánkázó földült tekintete „a billiárdra” dőlve horkoló Kerekes válla fölött összetalálkozott az asszony közömbösnek látszó, valójában kegyetlenül leleplező pillantásával, elvörösödött, lehajtotta a fejét, s visszahúzódott a tanyás hatalmas tömege mögé, hogy „egyedül maradhasson szégyenével”, és legalábbis ideig-óráig feladja; akárcsak Halics, aki – mikor belátta, hogy a vele átellenben ülő Schmidtné vagy nem is hallja, vagy egyszerűen nem is akarja hallani tőle a már hosszú ideje szóban forgó történet hiteles változatát – a mondat közepén elharapta a szót, és hagyta, hadd ordibáljon, csak hadd veszekedjen tovább Kráner és az egyre ingerültebb kalauz, de – engedelmet! – nélküle, mert ő ugyan nem fog megszakadni; le-söpörte magáról a pókhálót, s bosszankodva figyelte a Schmidtnével szemező kocsmáros elégedett, zsíros ábrázatát, mert – hosszas töprengés után – arra jutott, hogy miután „ilyen dögök egyszerűen nincsenek”, nyilvánvalóan ez az egész pókhálósi valami új trükk csupán a kocsmában. Micsoda egy megátalkodott gazember! És nem elég, hogy ezzel a gyerekes ostobasággal megint borsot akar törni az orruk alá, most még Schmidtnére is „kivetette a hálóját”! Pedig ez az asszony csak az övé... lesz, mert a vak is látja, hogy már legalább kétszer rámosolygott, ő meg vissza...! És ezek után – pedig látnia kellett, ennek állítólag sasszeme van! – még képes lenne ez a briganti, ez a telhetetlen szatócs, ez a kirúgott suszter...! Tele pénzzel,

a raktár dugig borral, pálinkával, ráadásul itt ez az egész kocsmá, kint meg az autó, de! De és de! Neki még ez sem elég! Schmidtnére is fáj a fog! Na, ezt azért már nem! Halicsot nem olyan fából faragták, hogy szó nélkül tűrje ezt a pimaszkodást! Persze, ezek itt mind azt hiszik, ő csak olyan félénk kis mitugrász, de ez csak a látszat, a felszín! Csak jöjjön meg Irimiás és Petrina! Belül ő olyasmikre képes, hogy ezek ezt még álmukban sem gondolnák! Felhajtotta a borát, lopva moccanatlanul figyelő feleségére sandított, aztán gyorsan tele akarta tölteni a poharát, de legnagyobb meglepetésére – pedig határozottan emlékezett rá, hogy az előbb még legalább két pohárnyi ott kotyogott az alján – a palack üres volt. „Lopják a boromat!” – hasított belé, fölpattant, s fenyegetően körbenézett; majd, hogy egyetlen rémült, beismerő tekintettel sem találkozott, morogva visszaült a helyére. A dohányfüsttől már alig lehetett látni, az olajkályha ontotta a meleget, teteje vörösen izzott, mindenkiről csorgott a víz. A lárma nőttön-nőtt, mert a legharsányabbak, Kráner és Kelemen, Kránerné és olykor – ha erőre kapott – Schmidtné újból és újból megkísérelték túlkiabálni a maguk gerjesztette zsivajt, ráadásul Kerekés is felébredt, s bömbölve újabb palackot követelt a kocsmárostól. „Azt te csak hiszed, kiskomám!” – dőlt előre Kráner. Poharával a kezében hadonászott a felpaprikázott Kelemen orra előtt, homlokán kidagadtak az erek, hályogszürke szemei fenyegetően villogtak. „Nem vagyok a kiskomád! – ugrott fel – magából kikelve – a kalauz. – Sohase voltam senkinek a kiskomája, érted?!” A kocsmáros a pult mögül megpróbálta lecsendesíteni őket („Hagyják már abba! Az embernek széthasad a feje ebben az ordibálásban!”), erre Kelemen megkerülte Futakiék asztalát, és odaszaladt a pulthoz. „Dehát, legalább maga mondja meg neki! Mondja meg már neki!” A kocsmáros az orrát piszkálta. „Mit mondjak meg neki? Maradjon már veszteg, nem látja, hogy zavarja a többieket?!” De ahelyett hogy lecsillapodott volna, Kelemen egyre jobban elragadta az indulat. „Szóval, maga se érti! Mindenki hülye itt?! – ordította, s vadul csapkodni kezdte a pult tetejét. – Amikor én... kérem: én... Irimiással összebarátkoztam... Novoszibirsz mellett a... a fogolytáborban, Petrina még seholse volt! Érti? Seholse!” „Hogyhogy seholse? Valahol csak volt, nem?” Kelemen tájékozva nagyot rúgott a pultba. „Ha azt mondtam, hogy seholse, akkor seholse! Egyszerűen... seholse volt!” „Na, jól van, jól van... – nyugtatta a kocsmáros. – Úgy volt, ahogy maga mondja, csak menjen vissza szépen a helyére, és ne rugdossa nekem itt össze a pultomat!” Kráner vigyorogva átkiabált Futakiék feje fölé. „Hol voltál te?! Méghogy... Novobiszirsz, vagy mi az anyád kínja...?! Kiskomám, ha nem bírod az italt, akkor ne igyál!” Kelemen fájdalmasan eltorzult arccal a kocsmárosra nézett, aztán Kránerre, s némi dühödt-elkeseredett fejcsóválás után legyintett erre az elképesztő értetlenségre... Imbolyogva visszatért a helyére, és megpróbálta nyugalomba helyezni magát, de elvétette, s a széket is magával rántva elterült a földön. Kránernek ez már sok volt, kitört belőle a röhögés. „Mi van, te... te Bono... Bonomiszli...?! Rögtön felfordulok! Méghogy... ez... itt... hadi... Nem bírom...!” Kidülledt szemmel, ágyékára szorított kézzel támolyogva elvándorolt Schmidtek asztalához, megállt Schmidtné mögött, aztán hirtelen átölelte. „Hallja ezt... – kérdezte a röhögéstől még mindig elfúló hangon. – Ez az ember... itt... tudja, azt akarja nekem bemesélni... Hallja ezt...?!” „Nem hallom, de nem is érdekel! – csattant fel Schmidtné, és megpróbálta lefejtetni magáról Kráner lapátkezeit. – És vigye innen azt a koszos man-

csát!" Kráner azonban eleresztette a füle mellett, egész testével rádőlt az asszonyra, aztán – mintha véletlen volna csupán – jobb kezét becsúsztatta Schmidtné nyitott blúzába. „Ó! Micsoda meleg van itt...” – vigyorgott, de az asszony egy dühös mozdulattal kiszabadította magát, szembefordult vele, és teljes erőből pofon vágta. „Tel – kiáltott Schmidtre, amikor látta, hogy Kráner továbbra is vigyorg. – Te csak itt ülsz?! És tűröd ezt?! Hogy fogdossanak?” Schmidt nagy erőlködéssel felemelte a fejét az asztalról, de mint aki ezzel ereje végére ért, azonnal vissza is hanyatlott rá. „Mit vagy úgy oda? – motyogta, s szaporán csuklani kezdett. – Csak hadd... fogdossa... sanak! Lega-lább másnak jusson vala-ami... mi...” Ekkorra azonban már a kocsmáros is ott termett, s mint egy kakas, nekirontott Kránernek. „Mit képzelsz maga?! Mi ez itt?! Kupleráj?!” De Kráner csak állt, mint egy birka, meg se tántorodott, kancsin meredt rá, aztán hirtelen felderült a képe. „Kupleráj! Ez az, kiskomám! Ez az! Atölelte a kocsmárost, és vonszolni kezdte az ajtóhoz. – Na, gyere már, kiskomám! Itt hagyjuk ezt a koszos lukat! Megyünk a malomba! Ott lesz csak igazi élet... Na, gyere már ne húzasd magad...!” De a kocsmárosnak sikerült kiszabadulnia, gyorsan visszaszökönt a pult mögé, s mint valami elégtételt, úgy várta, hogy „ez a részeg barom” végre észrevegye: természetes felesége jó ideje már ott áll az ajtóban, némán, villogó szemekkel, csípőre tett kézzel. „Nem hallom! Mondd csak el nekem is! – sziszegte férje fülébe, amikor az beleütközött. – Hová az anyád valagába akarsz te menni?!” Kráner egycsapásra kijózanodott. „En? – nézett rá értetlenül. – Hová mennék? Sehová sem megyek, mert nekem az én cucukám kell csak és csak!” Kránerné lefejtette magáról férje karjait, s mint a penge, folytatta. „Adok én neked cucukát, csak józanodj ki holnap reggel! Olyan cucukát kapsz tőlem, hogy bedagad tőle a szemed!” Megragadta a nála két fejjel magasabb, bárányszelíd Kráner ingujját, visszavezette az asztalukhoz, és lenyomta a székre. „Ha még egyszer fel mersz innen állni, míg én nem mondom, megkeserülöd...” Teletöltötte saját poharát, haragosan felhörpintette, körbenézett, majd sóhajtott egy nagyot, s odafordult Halicsnéhez, aki („Szép kis bűnbarlang, mondhatom! De lesz még sirás, lesz még jajgatás, ahogy a próféta mondja!”) kárörvendő képpel figyelte a jelenetet. „Hol is tartottam? – folytatta Kránerné az imént félbeszakadt beszélgetést, s közben megfenyegette ujjával a férjét, aki óvatosan pohara után nyúlt. – Ja, igen! Hát, szóval, jó ember az én uram, nem panaszkodhatok, ez az igazság! Csak hát, az ital, tudja, az az ital! Ha az nem lenne, a kenyeret meg lehetne vele kenni, én mondom, úgy higgye el, a kenyeret! Mert olyan áldott jó ember tud ez lenni, ha akar! És bírja a munkát, maga is tudja, két ember helyett is bírja ez! Ami kishiba meg van benne, hát, édes istenem! Kiben nincs, na, mondja meg, Halicsné aranyom, kiben nincs hiba? Olyan embert még nem hordott a hátán a föld! Hogy micsoda? Ja? Hát, hogy nem bírja elviselni, ha rosszul szólnak hozzá. Erre az egy pontjára nagyon érzékeny az uram. A doktorral is azért volt, ami volt, hát, tudja, milyen a doktor, úgy bánik az az emberrel, mintha a kuttyája volna neki! De hát okos ember csak legyint és hallgat és meghúzza magát, hisz mégiscsak a doktor, meg aztán nem olyan nagy dolog az egész, el kell tűrni, és kész. Meg hát, különben se olyan rossz ember az, mint amilyennek mutatja magát. Tudom én, hisz kiismertem, Halicsné aranyom, hogy is ne ismertem volna ki minden kis hákliját neki, ennyi év alatt?” Futaki óvatosan, egyik kezét védekezőn előre nyújtva, másikkal a botjára dőlve, támolyogva ment a kijárat felé; haja összeborzoló-

dott, inge hátul kibuggyant nadrágjából, s olyan fehér volt, mint a mész. Nagy nehezen kiszedte az éket, kilépett, s a friss levegő egy pillanat alatt ledöntötte a lábáról. Változatlan erővel zúgott az eső, a vízcseppek, mint egy-egy „megmáshíthatatlan, fenyegető üzenet” csapódtak szét a kocsmá mohával benőtt cserepein, az akácok törzsén s ágain, az odafönt derengő köves út egyenetlen felszínén, s itt lejjebb, az ajtó előtt, Futaki meg-megránduló, görnyedt testén, amint kinlódva elterült a sárban. Hosszú percekig szinte öntudatlanul feküdt a sötétben, s amikor azután végre sikerült megkönnyebbülnie, azonnal elnyomta az álom, s ha a kocsmárosnak egy fél óra múltán nem tűnik fel, hogy még mindig nem jött vissza, nem keresi meg s nem rázza fel („Hé! Elment az esze!? Keljen már fel! Ez kész tüdőgyulladás!”), talán holnap reggelig se tér észre. Szédelegve nekidőlt a kocsmafalnak, elhárította a kocsmáros ajánlatát („Jöjjön csak, támaszkodjon rám, szarrá ázik itt kint, ne csinálja már...”), s csak állt bambán és üresen ebben a könyörtelen esőben, látta, de nem értette ezt a tántorgó világot maga körül, míg aztán – egy újabb fél óra múlva – ahogy szinte átmosta az eső, egyszercsak azon vette észre magát, hogy kijózanodott. Befordult az épület sarkán, odaállt vizelni egy kopasz akáchoz, s ahogy közben felnézett az égre, rettentő kicsinek és gyámoltalannak érezte magát, és míg kiapadhatatlanul, férfias erővel csobogott belőle a húgy, ismét rátört a szomorúság. Kitarтоán pásztázta maga fölött az eget, s arra gondolt, hogy számukra, valahol – bármilyen messze is legyen – mégiscsak végetér ez az örökre fölénk feszített mennybolt, amiként „itt mindennek elrendelt vége van”. Mint egy ólba, gondolta, még mindig zúgó aggyal, beleszülettünk ebbe a körülkerített világba, s akárcsak a saját mocskukban hentergő disznók, mi sem tudjuk, mivégre ez a tülekedés a tápláló csecsek körül, minek ez az örökös közelharc a vályúhoz vezető sávban, vagy alkonyatkor az alvóhelyekért. Begombolkozott, s arrébb ment, hogy szabadon érje a víz. „Mossad csak öreg csontjaimat! – morogta keserűen. – Mossad, mert ez a vén húgyos nem húzza már sokáig.” S csak állt mozdulatlanul, behúnyt szemmel, és hátra vetett fejjel, mert szeretett volna megszabadulni ettől a makacs, újra és újra feltörő vágytól, hogy legalább most, utolsó éveiben megtudja végre, „minek is kellett ide ez a Futaki”. Mert a legjobb volna beletörödni már, hogy ugyanazzal a tompa odaadással pottyán majd a gödörbe, amellyel bőgő csecsemőként ideérkezett; az ólra gondolt megint, és a disznókra, mert úgy érezte – bár nehéz lett volna ezt most ezzel a kiszáradt nyelvvel szavakká formálni –, amint azok sem sejtik, hogy a megnyugtató – mert ismétlődő – mindennapjaik fölött lengő gondviselés („Egy elkerülhetetlen hainali órán!”) fény lesz csupán a disznóölő késen, ugyanúgy, mi sem gyanítjuk, és nem is tudhatjuk meg soha, miért ez a félelmes, mert érthetetlen búcsú. És nincsen sejtés, és nincsen menekvés, rázta meg zilált üstökét nekiszomorodva, hisz ki bírja felfoqni ésszel, hogy „nekem, aki élni tudnék akár az idők végezetéig, egyszercsak – valamiért – el kell takarodni innen, le, a férgekhez, a bűdös, sötét iszapba”. Futaki „a gépek szerelmese volt”, és az is maradt. még most is, itt, ázott madárként, sárosan és összehányva, s mert tudta, miféle rend és célszerűség működik akár a legegyszerűbb szivattyúgépben is, úgy gondolta: ha valahol („És ezekben a masinákban biztosan!”) ott munkál ez a világos fejelem, akkor („Mérget lehet venni rá...!”) ennek a kavargó világnak is utalnia kell valami függő értelemre. Elveszetten álldogált a zuhogó esőben, aztán minden átmenet nélkül haragosan szapulni kezdte magát. „Micsoda egy ostoba fajankó vagy te, Futaki! Előbb meghemperegsz a sárban, mint egy

mocskos disznó, aztán meg kiállsz ide, mint egy elveszett bárány... Hát, elment már az a kevéske eszed is?! És mintha nem tudnád, hogy nem lenne szabad, vedelsz?! Éhgyomorra?!" Dühösen megcsóválta a fejét, végignézett magán, s szégyenkezve tisztogatni kezdte a ruháját, de nem sok sikerrel: nadrágja, inge csupa sár, ezért aztán gyorsan megkereste botját a sötétben, s igyekezett észrevétlenül besurranni az ivóba, hogy segítséget kérjen a kocsmárostól.

(Folytatjuk)

VASADI PÉTER

Kérelem

*egyszer biztosan átbukunk
bőrünk hullámain
mint ár nyomán a törmelék
hevernek társaim*

*parázsló csönd tarkójukon
a foltja egyre terjed
nekik s nekem kéretlenül
én kérek most kegyelmet*

*íme, a választatlanok:
te válassz hát magadnak!
Isteni önkénytől ragyogj
föl szentnek, gyilkosoknak*

*minden titok, de semmisem
maradt előttünk zárva
magányosoknak legnagyobb
magány magát kitárja*

*ha tudtuk volna azt, amit
sugara tud a Napnak!
Állnak közöttünk csillagok
s féltérdükön fogadnak*

*átéltünk sivatagokat
halálunk nyüzsgő város
repülni? Ez aránytalan
elbukni, az arányos*

Jöjjön Lilliputba!

(Kiadvány-tervezet)

Prospektusunk nem a teljesség igényét, csak a teljességet nélkülözi. Kedvcsinálónak szántuk, minőségi utazóknak. Tisztázzuk a minőségi utazó fogalmát, a félreértések elkerülése végett. A minőségi utazó kétféle: pénzes vagy szegény. Az előbbi túlzott igénye a csömörből származik – az utóbbié a valóságatlan álmok reakciója. Aki túl sok „mást” lát, előbb-utóbb rájön: minden ugyanaz. Aki csak körbe taposhat, előbb-utóbb megérzi, a négyzet vagy téglalap szintén mértani idom; nem vonzza a kúpszelet, csonkagúla: a piramisalakzat talán. De annak sem külső látványa, hanem keletkezésének oka és módja: miért és mi által? Tehetős polgáraink irodánktól joggal várnak szenzációt – a csekély javadalmúak pedig különlegesen bensőséges utakat.

Nos, helyzetünk jelenleg szerencsés. Kínálhatunk végre valami egészen extrát; kinek így-kinek úgy. A szűkös nyomdai és egyéb viszonyok a részletező ismertetést nem teszik lehetővé. A mellékelt reprodukciók a színeket és arányokat csupán közelítőleg tükrözik. De speciális törekvésünk éppen, hogy a valódi élményt az előzetes beharangozás túlzásai ne csökkentsék.

Jöjjön Lilliputba! Nem fog csalódni. Ha csak egy hétvégét tölt: megismeri Lilliput örömeit – de betekintést nyer Lilliput hétköznapi életébe, ha szezonális ajánlatunkat választja. Ennél hosszabb tartózkodás azonban – bármily gördülékeny a diplomáciai kapcsolat – nem javasolt. Lilliput bezárul; a turistát honosítja. Nem enged többé vissza. Megnyugtathatjuk az aggályoskodókat: ez az egyetlen veszély. Különösebb természeti csapások, komoly belvillongás, pokolgépes terrorakció Lilliputot csak fenyegeti. Lakói a tájfun, földrengést kitiltották. Puccs, hatalomátvétel Lilliputban? Urnák útján, vagy susmus, egyezkedés. Vér? Legfeljebb izzadmány. Lilliput folyamatosan dolgozik: a szorgos lilliputi nem szünteti be tevékenységét csip-csup érdekeiért. S ahol mégis: lásd alább, „népünnepély”. Lilliput, ami nem reális, úgyszólván beszűntette központilag. Ha mégsem, figyeljen: ahová készült, nem oda jutott! Éppen ez az általános békeség ajánlatunkban kecsegtető. Hiszen hovatovább nincs kockázat nélküli barangolás; valljuk be, edzett utazók, a világ járása a halál kihívása. Sátortáborunk kigyullad, felhőkarcolónk összeomlik, a repülők lezuhan, vonatok hullnak darabokra, a sarkon merénylők lesnek, gyilkolnak szavadért, pusztá tekintetédért, és a hazád jaj de messze... Nos, Lilliputban a katasztrófa is mini-méret.

Lilliput újra-felfedezéséről, a kutatócsoport feltáró tevékenységéről a szaksajtó nyilatkozott már. Ámulat-bámulat, mily közel volt, csak nem vettük eddig észre. Pedig képviselete folyamatosan, hözöngés nélkül működött. Fontos információ: Lilliputot törpék lakják, de korántsem kicsi. Inkább kiterjedt. Tekervényesen behálózta a golyót, akár az ér a koponyát. Ezért semmi ugrás, egyet erre, egyet arra, hát még följebb! – s ki tudja, hova tévedsz...

Lilliput szívélyessége megejtő. Ha a határt átléptük, a vendéglátó szervek előzékenysége hihetetlenül meggyorsítja az asszimilálódást. Néhány kellemes

nap és saját antropológiánk szinte kellemetlen. Zavaró a különbség-érzet, sőt, fölösleges. A zsugorodás fájdalom nélkül bekövetkezik, az újra-nyúlás visszafelé alig megerőltető. Liliput jól oldja az idegenséget. „Sok kicsi sokra megy, amíg meg nem bolygatják” – jelszavuk a régi mondás, némi kiegészítéssel. Ezért nem nyílik óriás előtt a sorompó: ajánlatunkat mellőzzék, kérjük a feltűnően szabványfelettieket. Lilliput nem tud disztingválni. Jó óriás? Rossz óriás? Turistában is üldözendő a nagyság.

Konkrét tájékoztatás, a túra jellege szerint:

1. TÖLTSE A HÉTVÉGÉT LILLIPUTBAN!

A rövid időt célszerű szórakozásra szánni – a lilliputi hétvége, a lilliputi pirosbetűs szünnap üdítő a monomentalitást kergető gondolkodónak. A kapcsolódás három típusformája:

- a) „Népünnepély” (hang- és fényjátékok)
- b) „Csendes pihenő” (családi idill)
- c) „Disztánc” (primitív vagy cifra)

A „*népünnepély*” színes forgataga ablakból és járdáról is élvezhető. Tök-mag, illetve rágógumi körbekinálva. (Helyi szokások.) A lilliputiak adott jelre összesereglenek s vékony cérnán léggömböket tartanak. Az utcákon pezsdítő nyüzsgés, a zsebongás erősödik; tréfás lökdösés után megindulnak. Kiáltozásuk érces. Nagy tömegben már egyáltalán nem látszanak kicsinek, sőt... tudatuk sajátos növekedési képzet hatja át, mámoruk ettől felforrósodik, nevetnek. Az izmok kilazulnak, a zene imponálóan bömböl, falécek virágoknak művirágokat. Énekelnek; mást az eleje és mást a vége, de még eleve nebbé dúsítja a harsogást, eltűnik minden ijesztő belső zöreje. (Egyes tájakon dobpergés és flitteres szoknyácskalibbentés; lényege ugyanaz.) A csúcsponton a gyerekek léggömbje elszáll, a felnőttek elpukkan. Ez a mozgással kombinált hangjátékuk nappali. A fényjáték, igen takarékosan, másik alkalom. Az általunk ismert isteni tűzjátékhoz hasonló, csak kicsi lövész: kicsi patron – kicsi patron: kicsi szikra. De durrogásban nincs hiány itt sem. Meghitt sziporkák, majd sóhajtás jelzi a véget: a görögtűz a hegy oldaláról lassudan a semmibe csurog. Mindkét esetben fontos szerepe van a szoros tapasztásnak – a testek érintkezése mintegy magnetikus hatású, az individuum nyomaszó magányát és a kórosan túlzó egyéni felelősségérzetet sikeresen oldja. Aki a fáradságot nem sajnálja, csak be kell állnia, és a saját bőrén tapasztalja a zsongás kellemetességét. Ha ennek ellenére tömegiszonya – finnyás betegség! – tiltakozik, a lilliputiak vendégszeretete révén a b) változat előnyeit korlátlanul élvezheti.

„*Csendes pihenő*”: kirakó-verseny vagy ilyesmi. A család tagjai egymáshoz illesztik a héten, havonta, év közben megszerzett tárgyaikat, többnyire további munkálkodással. Kivétel néhány fölmutatási ünnep: háromtól öt óra hosszáig az összehordott holmik nem szaporodnak, tapintásuk, szaglásuk és súlyuk megmérése bárkinek megengedett, sőt illő. A városban vagy falun élő lilliputi személyiség alaposan, a padlótól a mennyezetig halmoz; ügyessége bámulatra méltó, ragaszt, szegecsel, szerel, majd csereberél. Érdekes jelenség, hogy Lilliputban nagyobbak a használati eszközök, mint aki használja őket. Ezért a zsúfoltságban látszatra kényelmetlenül mozognak, teke-regnek tréningszerűen. Ez a szemlélőt roppantul mulattatja. Próbáljuk mosolygásunkat elfojtani! Más törvény! Lilliputban az üresen hagyott helynél nincs nagyobb szégyen, a szabadon hagyott idő (mélázás, töprengés) pedig a

natur élet elleni vétek. A lilliputi szereti, ha igyekezetét dicsérettel nyugtázzuk – ilyenkor baráti gesztussal mindent sorra megmutogat. Csodálhatjuk tornyozott zenegépeiket, a távirányítású mozgókép-masínát, süppedő és forgó ülő- és fekvőalkalmatosságait, a sűrű polcok faragásán az ismerősökre hasonlító állatfejeket. Csodálattal adózhatunk könyves tárának, ahol valamennyi kötet centire egyezik. (Bizalmas közlés: Lilliput intelligenciájára jellemző, korán rájöttek, a különbözőnek hirdetett könyvek különbözősége annyira elenyésző, hogy praktikusabb egyazont rendelni ezres szériában, a borító színskálája pótolja a belekötött szürkét.) A vidéki vagy oda kiruccanó lilliputi csendes családi pihenője még változatosabb; a fentiek mellett a természet ápolása közben lephetjük meg őket. Felejthetetlen és magasztos látvány, ahogy apraja-aprajabbja kötözi és metszi szőlőbokrait, locsol a slággal, vagy a gyepet nyírja, szórófejjel vizet permetez. (A táj-jelleg itt is dominál.) Ez a rendkívül célszerű matatus, étkezésekkel tüzdelve, tölti fel a lilliputi testet-lelket, hogy a hétköznapiakban teljes energiáját a munkájára fordíthassa. Drága műsorberendezéseiket kímélik: fülüket, szemüket, idegrendszerüket nem terhelik a folytonos működtetéssel; illetve, kiváló érzékkel választják ki az amúgy is Lilliputra szabott programokból az abszolút lilliputit. Homályos látású, tompult hallású egészség a sirig! Nem megszívleendő vajon? Nem vonzó ez a derék, egyszerű töltése az időnek? Ámbár – s ezt csak a tárgyilagosság kedvéért jegyezzük meg – a lilliputi optimizmusba néha eléggé el nem ítéhető pesszimizmusra utaló jelenségek vegyülnek: általános szokás (s ahol még sincs, van karnevál), hogy a naptári év utolsó éjszakája a fentebb „népünnepélynek” definiált kategóriába csúszik, esetleg a későbbiekben ecsetelt „disztáncba” torkollik. Különös ellentmondás: az életörömtől majd kicsattanó lilliputiak buborékos italféleséggel, trombitaszóval, ajakcuppogtatással üdvözlik, hogy ismét kurtább lett egy esztendővel az élet... (A fogalmazó itt magán-vágányra tévedt. Hivatalos sokszorosításkor ez a passzus kihagyható.) Családi idill...?! Kertápolás? Mint a méz! Nem, ne csüggedjen! Ha Önnek – ma oly gyakori az extravertált, exhibicionista alkat! – töményen mégis unalmas, a c) pont ígér minden képzeletet fölülmúló egzotikumot:

„Disztánc” (primitív); a fiatalabb vagy lustasága miatt szegényebb – más ok nincs jegyezve! – lilliputi körülbelül éjfélig engedélyezett mulatsága. A lilliputi hamar szörzetet ereszt, amely szörzet elsősorban szakállt, bajuszt, haját képez – s valószínűleg biztonsági okokból szinte megkülönböztethetlenné teszi egyiket a másiktól, fiút a lánytól. Ezáltal szexuális viselkedésük megszabadul a házasság nélküli „párosdi” elavult formáitól, sőt, a különeműek haszontalan, a nemzést hanyagoló szerelmi harcát az egyeneműek közötti érdekesebb tapasztalás váltja fel. Tehát korántsem prüdek, amíg ezt a törvény meg nem szabja nekik. A lilliputi leányzó drótttrapéz frizurája és a lilliputi ifjú drótsörénye, a göndör-böngyör, ügyel arra, hogy a homlokot fedje. Mint már említettük, a lilliputi szemérem mindent, ami üres, eltakar. Táncba kezdenek, erős zajra, föl-fölvillogó vadszínű villanykörtek felettük és működ gomolyog combjuk között. Táncuk tartózkodó, az érintés tilos. Vonnaglásuk hőfoka azonban arra enged következtetni, hogy a lilliputi fiatalság eljutott a fejlettség azon fokára, amikor a kielégülés partner nélkül is bekövetkezik. (Önextázis.) Felszerelésük nem olcsó, de mivel a hivalkodás lényükből hiányzik, a drága cuccokat megszaggatva viselik, a bőrmellényeket átluggatják, nehogy jólétükkel irigységet keltsenek. A sima farmer, fehér ing

Lilliputban már „pipece”. Aki ilyet hord, a lépcsőn ücsörögve, kerüljék! Nem vérbeli lilliputi. Ez az „inog-rezeg tánc” egyes tájakon, ritkán, dacosra fordul: az erős zaj valami fegyverféle, rendőrlámpáké a villogás, a füstgáz valódi. Páholyból szemlélni ajánlatos, bár vége hamar. (Makacs-idült forma: biztos, hogy már nem Lilliput.) Az idősebb korosztály kedvence a „dülöngélős hajde-hajde”, amelyet kis poharak, nagy üvegek tartalmának bámulatosan gyors eltüntetése vezet be. A dülöngélés talpon állásból kezdődik, hangszert nem igénylő kornyikával folytatódik, majd kollektíve addig dőlnek, amíg az első a körből ki nem esik. A kés nevű evőszerszámukat – mivel használni tudják – kérésre se adjuk kezükbe! A győztes az utolsó hanyatteső. Jutalomból gyengéden kipenderítik, megkímélve a járás fáradalmaitól. (Magánértesülés: amennyiben nem bizonyítható, hivatalos kiadványunkból törlendő: ez a fajta primitív formula a korántsem szegény társulásokban is elterjedt, természetesen közönség nélkül. S aki részt vesz, a zárt körben benne is marad.) Ha Lilliput oly tájaira vetődnek, ahol közben kornyika nincs, legyenek elővigyázatosak, a magas cét helyettesíti egy-két kósza, vidám puskagolyó.

A *disztánc* (cifra): szimbolikus jelölése annak a tehetősebb rétegekben kialakult divatnak, amely bizonyos alkalmakkor pontos koreográfiára történő bizonyos hullámmozgásban nyilvánul meg. Ezen alkalmak: teátrumi bemutató, elit-szaktmák bálja, fogadás és party. Nyitány: a „ki-kivel? találgatósdi”, és a kosztümök felvonultatása. A lilliputi férfi nem annyira öltözkéiben, mint inkább kellékként hurcolt hölgyével jellemezhető. A hölgy lehet szerződött vagy státussal bíró. Akad közöttük csimpaszkodó és tenyéren hordott. Az utóbbiak egyre szaporodnak. Ezek rendszerint unokakoriak, a csillogó hárembugyogót és bokaláncot kedvelik. A tenyéren csak a nyilvánosság előtt tartózkodnak, egyébként otthon a lábtörő szerepét is maradéktalanul ellátják. Rendkívül sokoldalúak. A csimpaszkodó (esetleg púpként cipelt) lilliputi hölgy súlyos: minden ujján gyűrű, minden ráncán arany. Ha ez nem, hát fityegő a blúzon, vagy a fej felett glória: a lilliputi atya gondos, vagyont és érdemet-rangot átörökít. Nemes látvány az is, amikor egy-egy pillangónak maszkírozott bábuska (romlédi) szárnyaival üde himpéldányokra támaszkodva tipeg a csarnokon végig, a lilliputi kölcsönösségi-elv eleven példajaként: „ha megtartasz, kitartlak.” A lilliputi asszony már életében mumifikálódik, hatásos hirdetésük: „himpó a legjobb balzsam”. A liliputi bácsi (csontlord) még a tolószékben is utódot nemz; technikusaik speciális tolószéket gyártottak, ezt megkönnyítendő. Néhány föltűnést keltő összeillő pár vagy magányos egyed – ne pazarolják rájuk a figyelmet: nem igazi belpolgárok. A hullám-mozgást sem követik, ténferegnek és furcsa perverzitással a színpadot lesik, illetve az oldalkijáraton elpárolognak. A hullámozás első fázisa: fejforgás fürkész tekintettel, a megközelítendő nevezetes, de sajnos mozgó célpontok bemérése, majd második fázis a bekerítés. Ez ritkán sikerül tökéletesen, többnyire meg kell elégedniük a „riszáló észrevételezéssel”. A liliputi mosolygás – itt szólunk róla – elbűvölő; fogtakaró keskeny ajakelhúzás vagy fogtárol széles szájnyitogató. Hogy mikor melyik, abban szerepet játszik a címzett fontossága mellett az az el nem hanyagolható tény, kinek mennyi foga van? Mindeközben bámulatos a szem rebbenéstelen rögzültsége, szinte anatómiai bravúr. Lesznek rosszindulatú vagy felületes informátorok, akik szerint a lilliputi középső – felső tízezer (a számok ellenőrizhetetlenek!) már régen lecserélte a szemét. Csak az üvegszem képes ilyen üres csillogásra. Ne higgyék! Valószínűbb, hogy a lilliputi közemberre jellemző csökkentés bo-

nyolultabb, fegyelmезettebb változatával találkozunk, ha megkísérünk egy-egy reprezentatív példány szemébe mélyen belenézni.

A karonfogásos, kézrázásos, hátütögetéses, puszi-puszi hullámozás az éppen esedékes esemény szigorúan vett tartama alatt módosul. Elit-bálon és fogadáson (partyn) a díztánc primitív formulája elemeiben föllelhető ugyan, de minden sokkal, sokkal finomabb. A rázás szorításos, a dölés kilencven, a forgás száznyolcvan fokos. A teátrumi bemutató veszi leginkább igénybe a türelmet, szünettől szünetig. Megkönnyíti a mozdulatlanság és hallgatás kényszerű állapotát, ha a cselekmény és a társulat helyi-lilliputi. Ilyenkor a hallban elkezdett csámcsogás folytatható. A lelki csámcsogást tenyérütögetés követi. A táj-előadásra „fúj” vagy „hurrá” hangokat hallatnak. (Külhonos misztérium-játék Lilliputban nem kerül deszkára; volt rá kísérlet, Lilliput csak árnyékot látott a dráma helyén. Meg nem erősített hír!) A „díztánc” az éppen esedékes esemény szigorú tartama után elfárad, a lilliputiak egérgyorsasággal szélednek széjjel.

Kedves jövődő utasunk, ennyi. A műemlékeket ne reklamálják. Lilliputban minden emlék mű. És minden mű emlék. Ennek ellenére a született lilliputi a semmiről is lajtsromot vezet, s kívánságra készséggel elhadarja. Ha valami valódi valóban fölrémlik: templom, vár, múzeum, galéria, az ősi nép művészete – vigyázat! Ne közelítse! Vizuma oda már érvénytelen. Inkább hosszabbítsa:

2. FELEJTHETETLEN ŐSZ, TÉL, TAVASZ, NYÁR LILLIPUTBAN!

Szezonális ajánlat. Nyugdíjasok és krónikus megbetegedésben szenvedők kivételével árkedvezmény. Lilliput nem szereti az öregeket. Sminkjük tökéletlen: a halálfej átütözik. És a halál: lilliputi fő-tabu. Egészen bekövetkeztéig. Akkor a hullát virággal és szalaggal eltakarják (esetleg csábosra kifestik), és a díztáncához hasonló hullámozás keretében ripsz-ropsz megszabadulnak tőle. A hozzátartozók sírása-omlása kötelező, de ha soká tart, az ilyen gyenge idegzetű lilliputi elszigetelődik. Legjobb, ha emigrál. Akár a notórius betegeskedők. Lilliput görcsösen egészséges: vírus, szervhiba egyszer-egyszer, emberek ők is – precízen a bajt megjavítják. Csak a folyton-folyvást, a „hol itt-hol ott, hol ez-hol az” visszaeső... nem kívánatos.

Tájékoztatásuk tisztességes. Ami nincs, azt nem propagálja. (Tudomány Csarnoka, Művészet Palotája.) Lilliput a tudományból importál, a művészetet imitálja. Tudományból csak azt engedi beszivárogni, ami a gyakorlatban azonnal gyümölcsözik, aminek kézzel fogható hasznát naponta látja. Művészet náluk minden, ami piciny életkéjük rózsaszírom-ideálja, művészet a vas-kos vics, a majdnem-bátor odamondás és egyes középső (felső) rétegekben a keresztretjvény-szintű találgatódsi is művészet. Ez utóbbi ravasz. Ha megfejtik: nesze semmi (vízszintes) fogd meg jól (függőleges). A zenét – zenebarát-bolondok! – sem érdemes reklamálni. A komoly zene szökik Lilliputból. A lilliputi megőrül, ha azzal bővölik, ami esze szerint anyagtalan.

De a klíma! A tavasz, nyár, ősz, tél – s össze is cserélhető! Lilliput éghajlata egyenletes. Se meleg, se hideg. Nyáron őszi, télen tavaszi, tavasszal téli, ősszel nyári. Mindegy, melyik turnusba csöppenünk. A nap sohasé perzsel, a jég sohasé dermeszt, viszont mindig szítal a csöndes eső. Kell is a nedvesség. Egy talaj, amelyik nem ismer sem vért, sem könnyet, megrepedt volna rég, s a létfenntartáshoz szükséges minimális zöld sem teremne. Bár kíváncsiságukat eddig is bizonyára sikeresen fölkeltettük már, a lilliputi

életre jellemző karakterisztikus vonásokból az eddigiekben is kaptak ízelítőt, most további információkat adunk. A tematikus, merev fejezetekre osztás azonban nem látszik szerencsésnek, Lilliputban ugyanis az összefüggések és összefonódások oly szorosak, hogy a szakterületek éles megkülönböztetése hamisítás nélkül lehetetlen. (Ha a Nemzetközi Országok Kontroll Irodája, a NOKI, mégis kifogásolná az ábrázolás hézagos, illetve kapkodó módszerét, teremtsen kapacitást és bélyegzőt egy egész útikönyvre!) Mit kell tehát tudnia a turistának, ha a lilliputi heppening alkalmait kiélvezte már?

a) *A lilliputi vámhivatalnál* nincs alaposabb: nem kerül át, ami nem oda való! Ha holmink több mint a kézitáska hétévére, megalázó procedurát akkor sem kell sejtenuünk. Udvarias és mechanikus gépek működnek: a súlyos poggyászokat és bizonyos, általuk kábítószernak minősített sajtótermékeket egyszerűen kiemelik vagy kiszippantják, leltári számmal letétbe teszik és a kilépéskor ölbe pottyantják, hiánytalanul. Lilliputban vásárolni pedig hiába való. Akadálytalanul költheti a pénzét – Lilliput minden valutát, nem konvertábilisat is! – elfogad, kiszolgál, csomagol szuper-csomagba, aztán újra a saját földeden még mikroszkóp alatt se találod: hol a szerzemény? Roncsa se marad, úgy porlik el, málik szét. Talán a levegő? Az annyira más szféra az ok? Együttal magyarázná, miért nem utazik a lilliputi – még a leggazdagabb sem – saját lankáin, mezőin túl idegen dimenzióba. Tulajdonképpen fél a megsemmisüléstől. A bevezetőben jelzett kirendeltségeik a legelszántabb lilliputi vállalkozók irányítása alatt állnak; drasztikus önkínzással kibírják tartalék-buráikban a küldetési időt. Mert téved, aki Lilliput küldetését lebecsüli! Lilliput – ha nem is hirdeti nyíltan – híveket toboroz, „örök-lakókat”. Nyújtózkodik, hajszálerei duzzadnak. Lilliput hisz a saját perspektívájában – lám, más éteribb szerveződések dekadenciája! – s ezért teszi egyre vonzóbbá a kosztot-kvartélyt, programot, nekünk, az idegennek. Propagandista Lilliputban, fontos poszt. Nélküle nincs államtanács.

b) *Mi hát az államforma?* – kérdezhetik. Hozzászoktunk a fekete-fehér fogalmakhoz. Ezt okosabb Lilliput fölmérésekor felejtetni. Lilliput államformája képlékeny, a táj-jellegű igényekhez igazodik. A lilliputi mókás fajta, szeret a királyságban demokráciát, a köztársaságban császárosdit játszani. A hatalom egyszemélyes, oly értelemben, hogy egyetlen személy uralkodik a saját dombján-síkján, lehet domb, síkság tán ezer is. A központi irányítás rejtély. Ki? Honnan? Persze, ez csak számunkra furcsa. A született lilliputit ez izgatja a legkevésbé. Mi köze hozzá? Saját főembere (megszólítása változatos) ne legyen nála magasabb – a rokonszenven ez az elv vezeti. Mert ősdi híresztelésekkel ellentétben a növekedés korlátozásának a legtragikusabb lilliputi esetében is érvényt szereznek. Náluk ez a megvalósult színtiszta egyenlőség. A limitvonal fákon-házakon fehér mésszel kötelezően körbefut. Nem tanácsos fölötte viselni még a feje búbját se senkinek! De – ösztönző példa! – ajánlott legalább a feje búbjával mindenkinek elérni. Hajviselettel, cipősarokkal plusz-mínusz egy-két centi ügyeskedés... a lilliputi törvény rugalmas. Elnézi, nyugtázza a buzgó igyekezetet. Lilliputban alig van szükség törvényre. (Lásd alább.) Hiszen zsenik és bűnözők, hála az igazodóvonalnak, nincsenek. A gondolatmenet logikus. De ez már

c) *A lilliputi filozófia.* Vonal nélkül a törpeség nem mérhető! Mától meddig törpe a törpe? Ha túl kicsiny, előbb-utóbb lázad. Ha kilóg előbb-utóbb elmagányosodik. Sem a forrongás, sem a sóvárgás nem boldogít. A boldogság pedig maga a cél Lilliputban. A boldogság legfőbb ellensége – ösellenség!

– a szenvedés és a hiányérzet. Szenvedni csak a mazochista szenved, amikor csillapító porok és feledtető pirulák térítésmentesen, szabadpolcos rendszerrel kaphatók. És a hiányt tervezetten be kell tölteni! Ha az üres felület csak szégyen, a belső űr már vétek, ünnepeiknél utaltunk már erre. A fajtisza lilliputi beosztja az időt: tesz-vesz, mulat és mulattat, alussza álmát álom nélkül. Ha ez sem elég? Lilliput egyet gondolt, összesen, de az is áldás: fölfedezte a pótcselekvést. Elvesztette szerelmét? Kanasztázzon, ultizzon! Nyerhet. Kreatív mániája támadt? Ott a millió gyufaszál, építsen gondolat, várat kupolákkal. Ifjúsága cserbenhagyta? Gyűjtsön moziplakátot. Fél a haláltól? Kölcsönözze az „Ezeregy adomát”. A pótcselekvés hatásos – különösen, ha sikerül igaznak hinni. Lilliput perifériáján él néhány kallódó lilliputi, aki tudatában van, miközben műveli, hogy a pót: mégiscsak pót. Helyzetük korántsem irigylendő. Aligha tűri a legendás hírű Lilliput őket sokáig. A tolerancia egyébként a végleteknél elenyészik. Életbölcseletük egyenletes langyosságot sugall szerelemben, szeretetben. Társkereső szolgálatuk a törpeasszony, törpeférfi minden adatát közli, abszolút pontossággal. Élősúly, szerzett javak száma és minősítése, foglalkozás, hajszín, életkor, szerény célzás a külsőre. A magasság nem térhet el – emlegetni szükségtelen. Kedvenc jelégjük, mellyel erkölcsi szilárdságukat tüntetően hangsúlyozzák: „Gulliverek kíméljenek.” Nem normális, és ha ezen abnormitás jegyeit észreveszi, önként el is bújdosik az a törpe, akinek érzelve, szenvedélye túlcsoordul és szünni nem akar. Társadalmilag káros, akár az elfajzott szeretet, amely a lemondással vagy tökéletes igénytelenségével árulja el magát, s oly gögös, hogy csak adni akar, kapni nem. Ennek konkrét megnyilvánulásai nincsenek. Csak a gyerekeket rémitik ilyesmivel (mese-pedagógia), nehogy leszülessen, éppen Liliputba, eféle grandiózus alany. Egyébként gyermekszeretetük hevessege a kivétel – mennyire nem dogmatikusak! A gyermekkultusz könnyeket csal az egoista turista szemébe – s a szabályozás itt mindössze annyi, hogy a szeretet automatikusan fegyelmezéssé alakul, mihelyt a kis lilliputi a kritikus növekedési határt lábujjhegyről eléri.

Lilliput nem töpreng feleslegesen. Mi volt előbb, lét vagy tudat, nem érdeklí. S hogy a tudat függetlenülhet, ilyen-olyan komplikált variációkban, annak még a gondolat-árnyát is elhessenti. A lilliputi arra törekszik, hogy amíg a kettő tapinthatóan együtt van, addig legyen ez az együttes kellemes. Ami biztos, biztos – de az elveszett múlt és a meg sem szerzett jövő bizonytalan. Nem szabad rontani az édes valót. Ebből következik, hogy a régi hagyományok a jelen szükségleteihez igazodnak, képzelőerejük pedig nem kalandozik a jövőendő fantasztikumába. Az utolsó, kb. i.u. 1720-ból kapott hiteles leírás az akkor még centralizáltabb, de távolibb, tengeren túli Liliputról a mai helyzetet meg sem közelíti, a fejlődés olyan... ütemben haladt. (Kérem a megfelelő szót behelyettesíteni, mivel a konvencionális „óriás” jelző esetünkben más stílusértékű!) Az utazót nevetség fogadná, ha érdeklődne, még mindig úgy-e, melyik végén törjék fel a tojást? Liliputot meggyőzték a tapasztalatok. Minek a tojást egyáltalán kocogatni, törögetni? Torzsalkodás, aztán kiderül: az egyik záp, a másikban sasfiók... hagyjuk! Elég azt a tojást szemléltetni. De – mint mondtuk – nehéz a határozott elkülönítés – most már a

d) Köz – és *vitaélet* tárgykörbe ugrottunk. S még mielőtt az érdeklődő az eddigiekből következtetve legyintene: „előre ki lehet számítani...”, gyorsan figyelmeztetjük: Liliputban az a gyönyörű, hogy meglepetésről is gondoskodik. A dogmán belül nem dogmatikus! Utaltunk a régi hagyományok sorvadására, például, és a tagadhatatlanul... (jelző!) haladásra. Szinte min-

den másképpen dívik, csak a hivatali pozíciók elnyerése és a hivatali jutalmazás szertartása maradt változatlanul konzervatív. A titulusok, valamint a főszemélyek funkciója tájanként változik, de egyébként oly élethűen utánozzák a régi szokást, hogy egyszerűbb a Nagy Felfedező hajdani sorait idézni: (Forrásmunka! Amennyiben Lilliput államtitoknak nyilvánította, a végleges változatról törlendő.)

„A kötéltáncot kizárólag csak azok mutatják be, akik az udvarnál valami kivételesen magas állásra vagy hasonló bizalmi pozícióra vannak kijelölve. Ezeket már kora gyermekésgüktől fogva az efajta akrobatizmusra tanítják, a jelöltek nem okvetlenül arisztokrata származásúak és nem is minden esetben végeztek egyetemet. Ha valami magas hivatali szék megüresedik, akár halál, akár kegyvesztettség következtében (az utóbbi ugyanis igen gyakori), a jelöltek közül öt vagy hat kérvényt nyújt be a császárnak, hogy őfelségét és udvarát kötéltáncos mutatóványaival szórakoztathassa. Aki a leghajmeresztőbb szaltókat csinálja anélkül, hogy lezuhanna, azé az állás. A veszély mindig akkor a legnagyobb, ha maguk a miniszterek vannak műsoron. Hogy kimutathassák páratlan ügyességüket, magától értetődőleg már első pillanattól fogva oly telhetetlen vetélkedéssel fognak a dologhoz, hogy kollégáikon és önmagukon is mindenképpen túltegyenek; így aztán nem is csoda, ha alig van közöttük, akit ne ért volna baleset, mégpedig jó néhányszor...”

Ez a természetes kiválasztódási folyamat a törpeség előtt zajlik, a helyi szokások megint döntenek: hol álcázzák „a törpetehetség szép önérvényesítésének”, hol pedig „törpeakaratsnak.” Ha véletlenül tájékozódását a kedves utazó elveszti, igazodó pontja: az üresen lengő kötel, amit a jelölt szegett állal kikerül, vagy – nálunk is ritkaság! – ami fölött átszáll. Akkor Ön eltévedt: csak hasonlít. De a talaj már nem Lilliput.

A turista – előbb, mint a bennszülött! – egy kukucsikálón keresztül átláthatja a kegyosztó hagyomány mozzanatait is: (Lásd forrásmunka).

... A császár letesz az asztalra három finom selyemszálát, mind a háromnak pontosan hat hüvelyk a hossza. Az egyik kék, a másik piros, a harmadik zöld. Ezek a fonalak ugyanis az előre kiállított jutalmak, azon személyek számára, akiket a császár már régebben kiszemelt magának azon célból, hogy kegyeinek rendkívüli jegyeivel fogja megkülönböztetni őket. Az egész ceremóniát őfelsége hatalmas tróntermében játsszák végig; itt azonban a jelölteknek az akrobatikus ügyesség egészen másfajta bizonyítékát kell adniuk, mint amiről fentebb szó volt... A császár ujjai közt tart egy pálcát, szigorúan vízszintesen, de ezt hol a magasba lendíti, hol meg a föld közelébe rántja, úgyhogy a kegyencjelölteknek, akik libasorban járulnak a pálcához, hol át kell ugraniuk a botot, hol meg alatta kell lelapulva átcsúszniuk – méghozzá jó néhányszor... Aki a legnagyobb ügyességgel és mondhatnám végkimerülésig bírja a dolgot, mind a földöncsúszásban, mind a magasugrásban: a kék szalagot kapja jutalomképpen, a vörös a második díj, a zöld a harmadik.”

Elő-kukucsikálónk látott némi módosulást: szerinte a botot most nem fölle, hanem széles ívben balra vagy széles ívben jobbra mozgatják, s a követési gyorsaság hoz győzelmet. A szalagok színe is változott a századokban. A főemberek – hogy a helyi távolságokat valahogy összekössék – egymásnak is szalagot osztanak. Csak még nem sikerült a csomó. Újabb remek tájékozódási pont: ahol dacosan állnak a huzatos csarnok közepén, méltánylást így remélve, s esetleg odaviszik nekik az ordót, ott már megszűnt Lilliput. És a honvágy veszedelmesen fölerősödik.

Vita Lilliputban? Sematizálási hajlam ne kísértsen! Lilliputban nincsenek ál-viták, valódi dolgokról. Lilliput ennél óvatosabb. A vita valódi. Csak a vita tárgya hamis. Micsoda szónokok! Milyen . . . (jelző!) szókinccsel! Így szabad a vita: senkibe se kell a szót belefojtani. Vigyázat: ha két ember beszélget, ha négy-öt ember összehajol – ha ezer ember meghallgat, vagy egymillió elhallgat, s bár kevés is a szöveg, de a kilesett tét nagy: Lilliputhoz bármily közelinek érzed, Lilliputhoz ez a terület nem csatlakozott.

Iránytű és távcső? A vám azt is elkobozza. Más szankciótól nem kell félni. A lilliputi törvénykönyv paragrafusokkal nem vacakol. Sokat okulhat komplikált civilizációnk! Egy főtörvény mindenre: „Figyeld a többit és igazodj.” Kicsi erény, kicsi bűn – a holtig derű titka. Ők nem gyilkolnak – csak a távol Óriás, az a rosszabbik fajta. Lilliput szent és sérthetetlen. Háború nem dúlja. (Ha mégis robban a bomba: tudd, Lilliputnak vége.)

e) *Egyebek:*

(Ez a rovat a hazatérők megjegyzéseivel bővül. A válaszadás fakultatív és kiterjed valamennyi érintett és érinthetetlen tárgykörre.)

FÜGGELÉK:

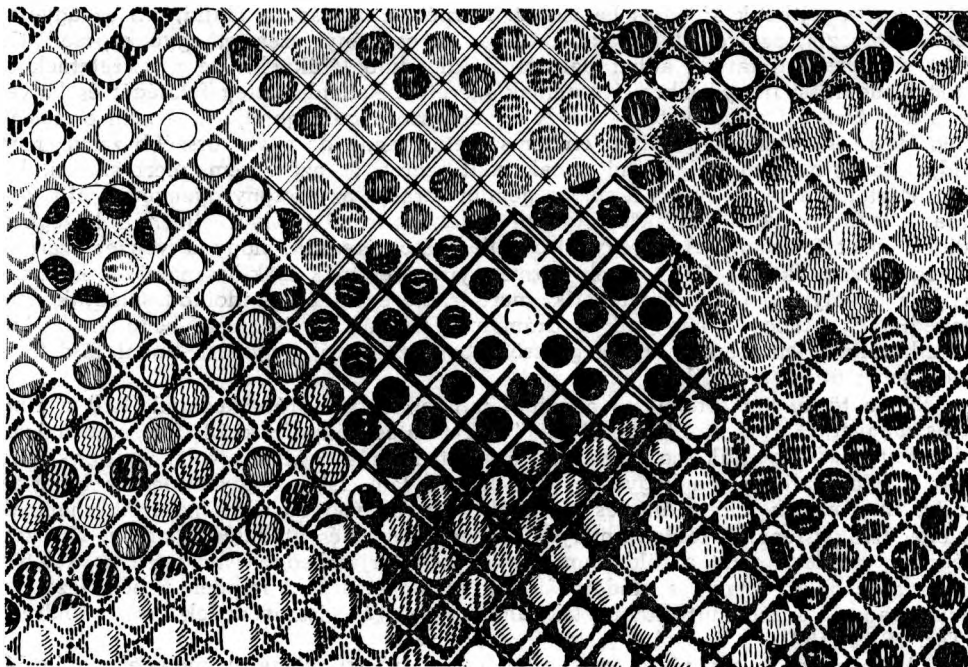
A mellékelt jelentkezési üres-lapot tetszőleges példányban töltsd ki. Munkahelyi javaslat nem kell. Az árat később meg fogja fizetni! (Helyesbítés: az árat később fogja megfizetni.) Fotó a két profilról. (Lilliputi kíváncsi.) A méret: a fej életnagyságban. A kicsinyítést Lilliput végzi, helyi normára. Egészalakos pluszfelvétel előny! Szellemkép érvénytelen.

Az utazás formája: egyelőre egyéni.

Közelítés: önerőből. Átlépés gyalog.

Puha szállás biztosítva.

Ne halogassa! Ha visszakerül, megéri.

AZ ELSŐ FÁKLYAJEL

Jókai Anna: Jákob lajtorjája

Ha Jókai Anna írói világát vallatjuk, rögtön éles fényben jelennek meg előttünk elesett, szeretetre vágyó, helyüket kereső figurái, akik rendszerint reménytelenül ostromolják a boldogság és megértés számukra bevezetetlen erődjait. Írásaiban erős a tanító és a nevelő szándék, mintha újra meg újra arra akarna figyelmeztetni: nem szabad feladnunk a harcot, mert akár a mi jellemünkben, akár a körülményekben akadhatnak olyan fogódzkodók, melyek mégis a remény irányába mutatnak, s azzal kecsegtetnek, hogy egy ma még ismeretlen erőforrás segíthet felülemelkednünk gyengeségeinken.

A *Jákob lajtorjája* című regény – legalábbis a mondanivalója – hibátlanul illeszkedik ebbe a képbe. Ebben is eleve reménytelen a képlet: a két egymásra találó embert végül is elválasztják a körülmények, s ők szinte tehetetlenül, kiszolgáltatottan nyugosznak bele eleve elrendelt végzetükbe. E megoldás némiképp a görög tragédiák sorsszerűségére emlékeztet. A hősök azokban is elkövetik a tragikus vétséget: olykor azt hiszik, erősebbek és könyörtelenebbek lehetnek maguk alkotta isteneiknél, máskor abban a tévhitben leledzenek, hogy isteni mértékkel mérhetik emberi tetteiket és elhatározásaikat. Jókai Anna hősei eszményekre függesztik tekintetüket, oly sok boldogtalanság után szeretnék végre ezeket a maguk életének kormányzó elveivé tenni, de megfélemlkeznek arról, hogy a létben ezek az eszmények soha nem jelentkeznek „tisztá” formában: véletlenek, előre nem látható események keresztezik őket, s így sosem fejthetik ki teljes hatásukat. Kornél, a színész, és Hajni, aki az ügyészségen dolgozik, azt remélik, hogy a tiszta, az eszményi szeretet egybekapcsolhatja őket, és értelmet, tartást adhat pályájáról kilendülő létüknek. De a szeretetnek is több kisugárzási iránya lehet: Kornélnak szeretnie kell idegbeteg feleségét és lányát is, s úgy érzi, ezt a szeretetet – amely egyben szorongató gondja is – nem oszthatja meg Hajnival. Voltaképp nyitott ember szeretne lenni, de egyre összébb zárul: nem tudja magát mindenestől átadni annak, akit szeret, és azért nem, mert szereti, hiszen képtelen arra, hogy ezt a súlyos gondot rárakja az asszony gyengének hitt válára. Olyan tragikus konfliktust teremt ezzel az író, melyet ebben a közegben aligha lehet feloldani. A regény első pillanatától érezzük, hogy a végzet szárnya suhog a szeretők feje fölött, s ők bármennyire szeretnék is kihasználni és humanizálni a hüvelyknyi időt, nem tehetik, mert lehetőségeik és gondolkodásmódjuk nem engedi meg. Ahogy a nagy görög drámaírók figurái, ők is szinte bénultan várják az elkerülhetetlen csapást, minél gyorsabban szorítanak egymást, annál fájdalmasabb sebet ütnek a másikon.

Ha a történetet értelmezni akarjuk, mindenképpen próbálkoznunk kell a címadás magyarázatával is. „Jákob létrája” a Teremtés könyvének 28. fejezetében jelenik meg. Hadd idézzük szó szerint ezt a szentírási részt: „Álma volt: íme, egy létra volt a földre állítva s a hegye az eget érte. S lám, Isten angyalai le- és feljárnak rajta. Íme, az Úr fölötté állt, és így szólt: „Az Úr vagyok, atyádnak, Ábrahámnak istene, Izsák istene. A földet, amelyen pihensz, neked és utódaidnak adom. Nemzetiséged olyan lesz, mint a föld homokja, ki kell terjeszkedned nyugatra és keletre, északra és délre, általad s utódaid által nyer áldást a föld minden népe. Nézd, én veled vagyok. Mindennek oltalmazlak, ahová mégy, és visszavezetlek erre a földre.” (Ter. 28,12–15.)

Az értelmezők egy része emlékeztet arra a bibliai jelenetre, melynek során Já-

kobbal hajnalig küzdött „valaki”. S Jákob addig nem engedte el, míg meg nem áldotta. (Ter. 32,23–33.) Kétségtelen, hogy a regény hősei, miközben fogcsikorgatva vívják nem szünő harcukat a rájuk rendelt végzettel, ugyanúgy kifecskézik tagjait, mint az elbeszélésben e „valaki” teszi Jákobéval. Mégis talán közelebb áll a szerző szándékához, ha az előzőkben idézett jelenetet tekintjük kulcsfontosságúnak mondanivalója szempontjából, hiszen ez nyitva hagyja a reményt: ha Kornél és Hajni elszakadnak is egymástól, utódaik megelhetik azt a boldogságot, melyet ők hiába kerestek. Nem véletlenül olvassuk a regény befejező lapján, hogy Orsi, Kornél lánya már „eligazodik” azokban a kérdésekben, melyekben az előző nemzedék még tanácstalan.

Jókai Anna maga is segíti a regényét értelmezni és magyarázni vágyókat – de a megértést szomjazó olvasókat is –, amikor három különböző „rezonőrt” épít be a cselekménybe: „A villogó”-t, „A szikrázó”-t és „A sugárzó”-t. Ezek meg-megszakítva a cselekményt, értelmezik, egyszersmind kommentálják a történeteket, s szerepüket az teszi különösen érdekessé és némiképp talányossá, hogy rendszerint többféle alternatívát mutatnak fel, mint ahogy a mindennapi életben is többféle döntés és többféle következmény között választhat az ember. Ez a kommentárt, sőt, már-már filozófikus elmélkedést az elbeszéléssel elegyítő módszer a regény fellazításának érdekes kísérlete, melyet bizonyos mértékig jogosulttá tesz, hogy a műben a nevelő és ideáladó szándék legalább oly erős és meghatározó, mint az epikus, ugyanakkor azonban némiképp vitatható is, mert a kétféle sík nem mindig jut szinkronba. Röviden érdemes megállnunk itt egy pillanatra, már csak azért is, mert a *Jákob lajtorjája* kísérletező hajlamával is fontos epikai alkotás, s a belőle kiolvasható mondanivaló korjellemző művé is avatja.

A huszadik századi magyar regénynek érdekes jellemzője, hogy az európai kísérleteket követve mind határozottabban törekedett az esszéizálásra. Ez a példa – olyan változatok is feltűnnek manapság, amelyek az epikumot tényleirással párosítják, a cselekménybe egyenértékű társként építve korabeli újságcikkeket, híreket, közleményeket – bizonyára bátorítóan hatott Jókai Annára, aki e három különféle nézőpont beiktatásával az értelmezés háromértelműségének lehetőségét is megadta az olvasónak. A cselekmény epikus menetét drámai betétek szakítják meg így, melyek növelik a színszerűséget, viszont néhol fölöslegesen szakítják meg az elbeszélés menetét, olyankor is megállásra és elmélkedésre késztetve az olvasót, amikor az szívesebben követné tovább a főszereplőket a boldogságért vívott harcukban. Nem csökkenti a három rezonőr szavainak sejtelmes többértelműségét az időről időre megzendülő Hang sem, amelynek előképei között azonnal felsejlik az olvasói tudatban Az Úr Hangja a *Tragédiából*, s e párhuzam azért sem látszik teljesen jogtalannak, mert e regénybeli Hang is gyakran int életbölcseiségre, s aforisztikus formában mond el alapvető jellegzetességeket az emberi életéről.

Ha mármost egészen pontosan meg akarnánk határozni Jókai Anna regényének jellemzőit, talán azt mondhatnánk: a mű epikus menetébe oratórikus elemek épültek be, s ahogy előbbre haladunk a szereplők sorsának ismeretében, úgy lesznek ezek a kezdetben különálló életet élő betétek a mű egész szerves részévé. Megnézzük a regény akusztikus tere. Talán helytelen volna a három rezonőr által kifejtetteket filozófiának nevezni, bár szavaikból sosem hiányzik a bölcsesség szeretete. De azt is érezzük egy-egy ilyen kommentárban, hogy a mai világban, a bonyolult magánéleti helyzetekben vajmi nehéz megmondani, mikor cselekszünk bölcsen és mikor ostobán, hiszen a család, az együttélés hagyományos kereteit kikezdte az idő, anélkül, hogy megmutatta volna, melyek azok az új reménységek és új nézőpontok, melyek szerint berendezhetnénk megújuló családmodellünk életterét. De hogy a már épp csak jelzett akusztikus térről maradjunk: a különböző rezonőrök versszerűséget lopnak a próza szövetébe, ugyanúgy, mint a hagyományos oratórium zenei anyagát is kitágította például Honegger, amikor beszélőt állított az egyes tételékbe. Érezhetően más e háromféle „életfilozófia” – vagy életbölcselet – nyelvezete, mint magáé a regényé: feszebb, tömörebb, mégis többértelmű. Nyilvánvalóan további izgalmas

lehetőséget sejtető megoldással élt általuk az író, s ha nem is mindig harmonikusan illeszkednek a regény egységes anyagába, első próbálkozásról lévén szó, inkább a vállalkozás újszerűségét érdemes méltatnunk, semmint esetleges kételyeinknek hangot adnunk.

Megszoktuk, hogy a regényt rendszerint egységes világkép, rendezett életanyag jelenléte jellemzi. A *Jákob lajtorjája* ebből a szempontból is inkább a modern prózának azzal az ágával tart rokonságot, mely szívesebben hangsúlyozza a bizonytalanságot, s azt is éreztetni próbálja, hogy a hősök döntésének többféle változata s ezzel együtt többféle következménye is lehet. Ez a „bizonytalansági tényező” mégis úgy jelenik meg Jókai Anna művében, hogy a cselekmény szilárd és összefogott marad. Kornél és Hajni történetének előadásából hiányzik mindenfajta fölösleges lírizálás. Az egységes nézőpontot azonban kinek-kinek magának is ki kell választania, mégpedig olvasata alapján. Alighanem ebben segít és orientál maga a cím, melynek forrását már jeleztük, de a cselekménnyel szembesítve mondandójának értelmezésére is kísérletet kell tennünk. Ha visszaidézzük Jákob álmának leírását, arra is emlékeznünk kell, hogy van annak egy jövőbe nyúló ága is, midőn az Úr arról szól, mi történik majd a következő nemzedékekkel. Ugyanez a gondolat többször is megvillan Jókai Anna regényében: amiért Hajni és Kornél hiábavaló áldozatokat hoz, s ami az ő életükben végül is egykedvű belenyugváásra vezet, az a következő generációkat már arra ösztönözheti, hogy helyesebb életelvet alakítsanak ki maguknak és megpróbálják elkerülni azokat a bukásokat, melyeket e regény hősei meg sem kíséreltek kikerülni. „A sugárzó” egyik fontos és idevágó gondolata szerint: „Amikor fénypont sejlik a sötétben, nem mindegy, lezárt út mécsesének utolsó lobbanása, vagy az új szakasz első fáklyajele. Ne hagyjátok magatokat sem a rossznak, sem a jóban megvesztegetni. A tét emelkedett...” Fogadjuk el, hogy e két ember sorsának fényjelei kihunytak. Az ő útjuk, legalábbis ebben az irányban bevégeztetett. Am a szikra már egy következő ösvény lehetőségét is sejteti...

Talán a kelleténél is többet foglalkozunk Jókai Anna regényének különféle nézőpontjaival s azzal az érezhető újszerűséggel, ahogy az író kitágította a cselekmény horizontját. Kevesebbet szóltunk két alapvető jellegzetességről, melyek viszont aligha nevezhetők újaknak. Az egyik: kivételes érzékeléssel és nagy leleménnyel mozgatja a cselekményt, van türelme részletesebben kibontani egy-egy fontosnak érzett helyzetet, biztos érzékeléssel vezeti hőseit az élet különféle terein, egyszóval: verbeli prózáiról. A másik: kitűnő karakterfigurákat teremt. Az egyik főhős, Kornél alakja például valóságos telitalálat. Idegvégződéseiben ott érzi a mai ember neurózisát, hol felgyúló lelkesedéssel tesz-vesz, tervezget, hol magába roskadva hagyja, sodorják kedvük szerint a hullámok. Nevezhetnénk éppen – ha orvosi köreket lenne – mániás depressziós, de nem alkata ilyen, az élet különféle előre ki nem számítható helyzetei hozzák ki adottságainak ezt vagy azt a rejtett jellemzőjét. Persze, mindnyájan magunkban hordozunk egy másik, egy virtuálisan létező, „lehetőség-embert”. Kornél jobbik adottságait aligha tudja ki-eljesíteni, mert hiányzik belőle az a józan hétköznapi, ami oly vonzóvá és oly esendővé is teszi Hajnit. Kornél alapvetően introvertált személyiség, aki talán sosem lesz igazán boldog, mert a legönfelelőbb pillanataiban is kétségei kerekednek felül. Hajni nyíltabb s kevésbé összetett személyiség, ezért is érezzük az ő életszemléletét lényegesen realitásabbnak. Bár az ő múltjában is akad tragikai vétség, mely erősödik azáltal, hogy nem mer és nem is akar szembenézni vele, vállalva minden jelenbeli következményét végsősoron úgy érezzük: számára megadatik a kiút és a kitörés lehetősége. Ha nem most, és nem ebben a történetben, talán majd a következőben. Ha abban sem, akkor újra megpróbálhatja, mert eléggé megedzette nem túlságosan kegyes sorsa.

Jókai Anna regényének természetesen korántsem merítettük ki mindegyik értelmezési lehetőségét, nem mutattunk rá újszerűségének minden összetevőjére sem. De tán épp e sokféleség és többértelműség igazolhatja, érdekes, jó regény, mely erkölcsi kérdéseket vet föl, s erkölcsi állásfoglalásra készteti olvasóját is. (A mondanivalót elmélyíti s hangulatot is kelt a címlapon látható remek Kondor Béla-kép, az *Emberpár.*) (Szépirodalmi)

Bakony

Emlékek és találkozások

XVII.

Ugodról Tamásiba menet közbeesik Pápateszér, a hullámos csóti úton vasutállomását érem el legelőbb. A teszéri közös tanácshoz tartozik ma Bakonytamási. Emlékszem a tamásiak sértődöttségére az összevonás idejéből. Igaz, Teszér jóval nagyobb község, lakóinak száma másfélszer annyi, határa kétszer akkora, de azelőtt szülőfalumnak is nagyközség rangja volt. Protestáns lakói századokon át megszokták, hogy döntően beleszóljanak az egyházi és világi közügyekbe. Rangjuk vesztésével kialakult a lakosságban bizonyos passzív ellenállás. Nem a mi dolgunk – drámai hirtelenséggel vonultak vissza. Nem a tétlenségbe, csak a falu közös gondjaitól. Minden bizonnyal kilábolnak majd ebből az állapotból, amint az ország, a megye is serényebb lesz gondjuk viselésében.

Az 1600-as évek végén Pápateszér tiszta evangélikus és magyar volt. A családok nevei közül néhány azonos volt a tamásiakéval. A község nagy határában szükség volt a dolgozó kezekre, az Esterházy uraság megtelepítette Teszért katolikusokkal és nagyrészt németekkel. Tamásiban csak az ott lévő magyarok szaporodtak. Ugyanazon nevékből sok család lett. Aztán beházasodások, egyenkint érkezők. Természetes szaporulat addig, míg el nem fogyott a szűk határ. A két falu népmozgalmi adatai elgondolkodtatók.

A XVIII. század végén még majdnem ugyanannyi lakosa volt a két községnek, körülbelül 700. Tamási elérte ezt természetes úton, Teszér döntő mértékben a kolonusokkal. 1949-ben Tamásinak 1232 lakosa volt, Teszérnek 2044. Ezt a számarányt meghatározza a földterület nagysága. Tamásiban minden földszerzési lehetőség bezárult nem sokkal a jobbágyfelszabadulás után. A század végére megindult az önkényes születésszabályozás és a kivándorlás. Az időközben szinte teljesen katolikussá vált Teszéren ugyanez nem történt meg a tamásihoz hasonlítható mértékben. A példa egyébként nem kirívó. Jónéhány nemesi község három évszázada tanúsítja: igen csekély számú kezdettel hamarosan utolérték a részben vagy majdnem egészében idegenekkel megtelepített falvakat. Ehhez természetesen emberöltők kelletek, a földesurak nem várhattak a dézsmával, az erdőirtással, sem az egyház, sem az állam az adóval. Nemzeti politikát pedig nem üztek a földesurak, még kevésbé a püspökök, legkevésbé az udvar a magyarok javára.

Elképzelhető-e, hogy a kipusztult bakonyi táj benépesült volna a megmaradt magyarság önerejéből? Két évszázad alatt talán igen, ha nem vágja útját a földhiány. Az erdők nem pusztultak volna ki ilyen mértékben és nagy hirtelenséggel, az bizonyos, de megint más kérdés, milyen lett volna a városok fejlődése a lelassult folyamatban, milyen az iparosodás?

Meg kellene továbbá vizsgálni, kik voltak azok a földesurak, akik némileg törekedtek rá, hogy falvaik magyarok maradjanak. Minden bizonnyal azok, akik a török háborúban saját vérük vesztésével részt vettek. Egy bizonyos: ilyen gondjuk nem volt a tájunkon mérhetetlenül elterjeszkedett Esterházyaknak, még kevésbé az ország rész katolizálására mindenek felett törekvő püspököknek és szerzetes rendeknek. Olyan nagy rendeknek sem, amelyek századok során át annyit tettek a magyar művelődésért. Sőt, éppen nyelvünk megőrzéséért.

Mire jó e sóhajtás? – mondhatnánk. – Mire jó az idegen nyelvű kolonisták teljes beépülése után, többszázados hasznos munkálkodásuk után? Semmi másra, csupán tanulságképpen. E tanulságban az is benne van, hogy nem holtra szánt nép ez, de már nem is nyomorúságra, kivédi azt, ha másképp nem, a fogyasztásával.

A teszéri állomás ismerős nekem, itt szálltunk le, ha fürödni jöttünk a vizekben oly szegény Tamásiból a Szentiványi tóra, vagy a Csigi tóra. Malomnak gyűjtötte a vizet mind a kettő, és fürdőzésünk nem mindig esett meg a molnár egyetértésével. Nagyobb legény korunkban volt úgy is, hogy holdvilágnál kellett lopnunk ezt az örömet. Hiszen nem is a napért jöttünk, abból volt részünk elég, csak a vízért.

Alig hajtok át a síneken, jobbra ott az a völgy, melyben mintha még most is ott fehérlene a már említettem, Benyó család háza, helyesebben szolgálati lakása, melyet kaptak az Államvasutaktól. Benyó bácsi pályafelvigyázó volt. Triciklijén megtettem az utat nemegyszer a tamási Falurettől a Szentiványi tóig. A hat Benyó lány nevét el tudom sorolni: Gizi, Elle, Teri, Ica, Mancsi, Bözsi. És egyetlen fiú testvérük, a Jóska. Hol vannak már a Benyó lányok? Egy Olaszországba ment férjhez, egy Spanyolhonba, egyetlenegy él még itthon.

Heten voltak testvérek, úgy mint mi, és tizenketten a Lang boltosék gyermekei. Ennyi gyermeke már akkor is csak a papnak volt, a pályafelvigyázónak és a boltosnak. Ahol földet kellett osztani az utódoknak, a paraszt családok, ekkora hibát nem vétettek. Különösen nem a módosabbak.

Kisgyermek koromban Tamásiban laktak Benyóék is. Három család összesen huszonhat gyermekkel olyan szűk körzetben, hogy át tudtunk kiáltani egymásnak. Egy utcára való gazda nem nevelt fel ennyi gyermeket, akkortájt, az első világháborút megelőző húsz esztendőben, három kikezdhetsen nagybirtok és a népes Teszér szorításában, minden terjeszkedési lehetőség megszüntével.

Ezen az úton még jóval a régi falu előtt valaha csak egy cigánytelepet találtam. Azok ott vályogot vetettek. Elnéztem, ahogy tiporták a sarat. Tiporta a családfő, a többiek pedig kezére, helyesebben lábára dolgoztak szép rendben. Ott lábatlankodtak a gyerekek fölös számban. Valaki ügyes kis rácsot szerkesztett nekik. Dominónyi téglácskákat vetettek vele. A sarat sem a felnőttekből lopták, maguk tiporták maguknak. Így tanulták a tisztaság mesterseget. Irigyeltem őket, mikor még korukbeli voltam.

Az igazi szép tánc mégiscsak az volt, amelyet az öreg cigány végzett ágyéig felkötött kék gatyában. Időnként még nótájuk is volt ehhez a sártipráshoz a teszéri cigányoknak, az is az egész nagycsalád öröme. Hátmég, ha megbiztatta őket egy flaska borral a gazda, aki istállót vagy fészert akart építeni abból a vályogból. Mert a cigány nem dolgozott raktárra és nem is dolgozott rosszkedvében.

A tiprás a leggazdaságosabb erő kifejtés. Láttam én szőlőcefrét tiporni nagy kármentőben, csalánzsákokban, nem is messze innét, a Zsórki-szőlőkben. Láttam káposztatiprást gyakorolni, magam is próbáltam nem egyszer. Kitiporták hüvelyéből a száraz babot, a borsót. Kitiporták valaha a kenyérgabonát is. Úgy mesélték, hajdanában még a sózott szalonnát is tiporták az akkori silóban. Sőt, Sándor bátyám szerint némely okos emberek csalamádét savanyítottak így télre a jószágnak, csak hogy az rég elfelejtődött. Azóta újra felalálták.

A zalai pincékben zöldpaprikát, zöld paradicsomot, káposztát tiportak hordóba vegyesen a téli borozáshoz szalonna mellé.

A vályogvetés helyén később téglagyár épült, a cigányoknak pedig azóta lett egy kis utcájuk. A vidám vályogvetők idejében néhány száz méterre volt a régi faluvége. Azóta két új utca épült merőlegesen az országútra, a hegyek irányába. A régi falu végén alakították ki a vásárteret, mikor Teszér ehhez jogot nyert. Öröme a tamásiaknak is, mert addig a távolabbi Lovászpatonán volt csak vásár, ahova mélyen homokos, kinos út vezetett, de volt olyan szakasza is a Négylápás táján, ahol tengelyig süppedtek a kerekék a sárba.

Bent, a régi falu ismerős házai között hiába keresem a régi Steinicz kocsmát, a gőzmalmot is hiába, amely ott állt a kocsmával. Jankovics Bésán Endre, a gici gróf, Nagy Lajos írónk egykori tanítványa találta ki a Bakonyaljai Múmalom Részvénytársaságot a húszas évek végén. A divatos szövetkezeti gondolat jegyében bevontak az RT.-ba néhány teszéri jobb gazdát is. 1929-re készült el a háromemeletes híres malom, rémületére a vizimolnároknak. Emlékszem nagy hírére. Apám is azt tartotta, ezután a gróf iránti tiszteletből ott kell majd öröklőnünk. Sándor bátyámnak viszont az volt a véleménye, hogy várhatunk a tisztelettel, míg bebizonyosodik, hogy jobb lisztet őrölnek, mint a Ledóék vizimalmában. Addig vártunk, míg megbukott a gőzmalom, melynek hengerei a gazdasági válság legfenekeén fordultak elsőt.

Steiniczek vették meg a gépeitől megfosztott épületet. Volt abban később bál, lett az lomtár és hálóhelye vásárosoknak. Végül megnyílt benne a teszéri mozi. Az biz nem bukott meg, működött még a MOKÉP tulajdonában is. Vagy tíz éve lebontották. Téglái valószínűleg benne vannak a helyén keletkezett ABC-áruház épületében, vagy a hozzá tartozó vendéglőben.

E takaros épület sarkán nyílik, megint csak a hegyek irányába Teszér főutcája. Széles főutca, rengeteg sár elfért benne, mikor még kerékpáron szerettem volna ott közlekedni. Ma már az a sáros korszak elmúlt, hiszen ott van a főutca közepén a Nagyközségi Közös Tanács.

Az országút további rövid szakaszán Tamási felé még két emlék ötlök föl bennem. Az evangélikus harangláb, szerény csilingelése elmaradt messze a nagytemplom harangjainak méltóságától. Két oszlopa ennek a haranglábnak bévül volt Szabóék udvarában, kettővel kilépett a járdára, mintha indulni akart volna keserűségében a luteránusok fogtán. Azzal majdnem szemben fúrták meg életemben először a fogam. Nem orvos, csak ügyes technikus, egy lábbal hajtott nyulánk szerkezet segítségével. Mert ilyen is volt Teszéren már akkor, nem sokkal az első világháború után. Finom ember, bölcselkedő természetű.

Foghúzó akadtak itt-ott a falvakban. Nem mindig a borbély, mert hiszen borbély sem akadt minden faluban. Vagy csak olyan, aki mezőgazdasági főfoglalkozása mellett nyírt, borotvált szombaton vagy vasárnap reggel, ám akkor hajnaltól. Továbbá nem minden borbély húzott fogat. Viszont voltak

paraszt családok, melyekben apáról fiúra szállt ez a tudomány, a szerszám pedig öröklődött. Arról is tudok, hogy még a világháború után is jártak a vidéken vándor olaszok, akik ekkor már teherautón érkeztek. Arra ügyes kis bódét építettek. Azt állítják egyesek, hogy fájdalom nélkül húztak. Nékik biztosan nem fájt. Nem is fertőztek, mert ott függött a deszkafalon a hatósági parancs: „A mester köteles foghúzás előtt és után lizoformos vízben kezét mosni!”

Az ilyenek jöttek-mentek, ám egy hivatásos fogtechnikus megtelepedése kétségtelen rangot adott a falunak. A fejlődés, sőt a kiugrás jele.

Teszérnek lett orvosa, állatorvosa, patikája. Ez a helyzet megint betelepülőket vonzott. A szépfekvésű malomtavacskákkal, gazdag nyugdíjasokat vonzott e bakonyalji községbe. A már említettem Löv György visszavonulva főerdészségéből, cementáru gyárat kezdett. Sőt, elvett egyet a Benyó lányok közül, méghozzá a legfiatalabbat, néhány évtizedes korkülönbséggel. Voltak akkortájban a B-listások. Ha elfelejtődött volna: így hívták azokat az állami tisztviselőket, akiket a nagy Magyarország feldarabolásával kényszerűségből állományon kívül helyeztek a közigazgatásból, államapparátusból, sokszor nagyon rangosakat is. Ezek azután kénytelenek voltak kenyér után nézni szer- te az országban, vagy legalábbis megtelepedni valamelyik faluban, ahol olcsóbb volt az élet. Mások elindultak a nagyvilágba szerencsét próbálni. Ez is beletartozik a magyarok szétszóródásának történetébe. Emlékszem egy szorgalmas, barátságos házaspárra, akik Teszéren tyúkfarmot kezdtek.

Megszaporodtak így Teszéren az értelmiségiek, ahogy akkor mondták: a falusi intelligencia. Viszonyuk a falu népéhez szívélyes volt, de az érintkezésük meghatározott formák között folyt. Kisasszony, nagyságos asszony, tekintetes úr, fiatal úr. Ezekben a falvakban némely földművelő már taníttatta egy-egy gyermekét. Ezeket apránként befogadta az úri társaság. A fiatalembereket ha elébb nem, akkor okvetlen, mikor katonaruhában, az érettségihez járó karpaszománnyal jelentek meg. A hosszúkardos hadapródnak már nem kereste senki a származását. A teszéri „intelligens” fiatalság között kezdett kialakulni némi aranyélet. Példának okáért, tenispályát létesítettek. Eljártam oda magam is nagy ritkán. Nem játszottam, mert nem volt pénzem a drága felszerelésre, csak gyönyörködtem a fiatal asszonyok, lányok kecses mozgásában. Mindenekfelett a főjegyzőék Viola lányában. De csak gyönyörködhettem és egy kis széptevés. Ennyi az egész.

Nagy inségében voltak a szerelemnek akkoriban a falusi értelmiségi családok diák fiai, még egyetemista korukban is a vakációk idején. A korukbeli lányokat mind olyanoknak szánták, akiknek már állásuk volt, hogy férjhez menjenek még első virágzásukban. A parasztlányokat megtáncoltathatták a búcsúban vagy bálban, de nem állhattak meg velük a kiskapuban. Nem a saját családjuk tilalmából, hanem a lányos szülők az ilyen kapcsolatot módfelett gyanusnak tartották. Várhatta a lányt a hozzá illő legény a tejsarnok előtt, sötétedéskor, hazáig kísérhette, ketten fogták az üres kanna fülét. Elidőzhetek a kapuban, nem vette ezért őket senki a szájára.

Igaz, előfordult egyre gyakrabban, hogy tanító, segédjegyző feleségül vett módos parasztlányt, vagy, mondjuk, vasúti tiszt. De kiskapuról szó sem lehetett. Szándékának határozott kijelentése mellett tiszteletét tehette a szülői háznál, szombat este. Hol volt ettől a diák, aki legjobb esetben is tíz évvel később jutott első keresetéhez, mint a napszámos, vagy akkor sem, mert éppen

azokban az időkben olyan távol volt és olyan bizonytalan volt az értelmiségi fiatal szerény állása, mint a kutyavacsora.

Pápateszért Tamási felé megint két malom között hagyom el. Jobbra a Kiss malom, közvetlenül az országút mellett, balra, a réten a Ledó malom. Teszér, neve szerint ácsok települése lehetett. Az ugodi vár tartozéka volt. A fenyőfői ősfenyves szálfáit itt faraghatták fület-szemet gyönyörködtető munkával az ácsok. Az az ősfenyves valaha lenyúlhatott. A csóti fogolytábor lelkes botanikusa szerint korcs maradékai megtalálhatók voltak a Vörösi-patak mentén összeszűkülő erdőben, sőt a bakonytamási állomás mellett is egy kis erdőben. Azóta eltűntek innen is, onnan is. Teszér pedig nem az ácskodásáról volt híres már századok óta, hanem malmairól.

Ennek a falunak huszonöt malma működött, nem felváltva, nem is hézagosan, hanem egyfolytában vagy kétszáz éven át, de néhány közülük biztosan lisztet járt Mátyás kora óta. Némi hézaggal természetesen, ha számba vesszük a lakosság elfutásait, hurcolását a török időkben. Bár lehetséges, hogy az akkor még erdőben rejlő malmok éppen menedéket adtak. Mint ahogy jóra való molnárok menedéket nyújtottak a második világháború üldözöttjeinek.

Huszonöt malom egyetlen falu határában! Nem is tudok rá példát. Magam is meglepődtem, hogy pontosan huszonöt, amikor olvastam Wöller István tanulmányában, melyet tudományos gondnal írt a pápateszéri malmokról a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok sorozatban. Pedig, azt hiszem, találkoztam valamennyivel fiatal kori erdő-mező járásaimban, vadászatokon, mindig sikertelen horgászkiérleteinken, fürdési lehetőségek kutatása közben; vagy éppen elkísértem az örletni való gabonát a magunk, vagy a más szeke-rén. Nagyon szerettem a malmokat. A malom volt az első ipari üzem, amit láttam, mert az volt, ha nagyon szerény is. A víz alig felfogható óriás ereje egy egész épületet betöltő gépezetet hajtott. A felső malomrészbe léptem be legelőször, mert némelyik teszéri malmot úgy alakították, hogy a vízgyűjtő gátjáról földszintesbe lehetett sétálni a felső padra, itt behordatták a gabonát, azután a kocsi megkerülve a házat, az alsó szint elé állt, ott megintcsak vízszintesen kihordhatták vállon a liszttel telt zsákokat.

Annyit már bírtam, hogy a szekéroldalról rábillentettem a búzával telt zsákot a kocsis vállára, az bevitte, csupán néhány lépcső, és óvatosan bele eresztette a zizegő szemeket a garatba. Egyszerre nem is az egészet. Ami maradt, azzal visszalépett, aztán a molnárlegény a maradékot rendszerint egy jókora sajtár segítségével öntögette föl.

Az a felsőmalom finoman remegett a lábam alatt. Úgy éreztem, rezeg az egész ház. Régebben a cséplőgép dobján tapasztaltam csak ezt a bizsergető kellemes érzést, ha gyermekként fellopóztam oda azzal az ürüggyel, hogy vizet viszek az etetőnek, a kévebontóknak. De mi volt az ehhez képest, ahol indulni készül az egész ház. Az alsó malomban nagy fogas fakerék adta át egy csigának az erőt, azután szíjak, tengelyek, kifényesedett vaskerekék osztották el a bonyolult rendszerben.

Ha elsőnek ősi, egyszerű malmot láttam volna, könnyen eligazodtam volna a rendszeren, de olyat csak később ismertem meg, az is már csak darált, nem őrlött, a nehéz malomkövek kikerültek a kertekbe, lugosokba asztalnak, a présházak elé is gyakorta, borozgathattak rajta bízvást, meg sem moccant, ha nekidült valaki italos ember. A századforduló idején átalakítottak már majdnem minden teszéri malmot hengeresre. Ügynökök járták akkor a vidéket, képeskönyveikkel, kimerítő magyarázattal meggyőzték a molnárokat,

hogy mennyivel gazdaságosabb az OSER típusú hengersizék, mint az ezeréves malomkő rendszer. Láttam is egy ilyen kimerítő tartalmú propagandakönyvecskét, mert abban az időben még tisztelettel megőriztek mindenféle nyomtatványt. Nem sokkal nagyobbak voltak ezek az ügyes kis gépek, mint egy jókora szecsakavágó. Kapható volt hozzá hasábszita, koptató berendezés. Kremsben gyártották e nevezetes malomgépeket, amely városról tudni illet, hogy Mátyás király tartotta egykor birtokában és a legrégebb könyveink szerint is találtatik ott görög tzeruza, atzélpórtéka, bársony és selyem, gálitzkő és timsó. Azért mondom csak, mert a nagy újítások korszakában ilyenképp vált ismeretessé a modern gépek és eszközök monarchabeli forrása. A reklám-cédulákon gyakorta ott volt az iparváros képe. Ezen éppen rálátással a nagy Dunára. A város hitelt adott gyártmányainak, a gyártmányok hírnevet a városnak.

Ha olyan szerencsénk volt, hogy megvárhattuk gabonánk őrlését, amely e modern eszközök birtokában már lehetséges volt, akkor elidőztünk ott egy délutánt. Azalatt körüljárhattam a malomtavat. Elbogarászhattam a nádszálakkal, volt, ahol még buzogányt is szedhettem, megcsodálhattam a vizinövényeket, apró halak villódzását, ha mást nem, hát ebihalakét nagy rajban. De legtöbb időt töltöttem a zsilipnél, amelyen át befolyt a víz egy hosszú vályuba, abból zuhogott vastag sugárban a nagy malomkerék lapátjaira. Tenyeremmel feldobattam a gyorsfolyású vizet, kis szökőkút alakult ki így. Végigjártam ujjamat a vályu oldalán. A rátapadt moszattól síkos volt az, mint a selyem.

A malomkeréken szétszóródó, repülő vízcseppeken ha átsütött a nyugodni készülő nap, szivárványt festett a malom falára. Egy valamirevaló malomkerék megvolt jó három méter átmérőjű. Hatalmas, erős tölgyfatengelye: a *gerendely* benyúlt a falon át hosszan az alsómalomba, ott a vége megtámaszkodott a *csapágyvánkoston*, ez pedig ült egy nagybírásu *bakon*. A bak sem az omlékony földön, hanem a kőből rakott vaskos *medvetalpon*. A gerendely itt belül bámulatra méltó nagy fogaskereket tekert, ha ez átmérőben el is maradt a külső malomkeréktől, mégis vermet kellett a számára kialakítani, hogy kényelmesen fordulhasson. Az erős tölgyfából készült fogak a kerületén helyezkedtek el oldalvást. Ezek adták át az erőt a függőleges vastengelynek az ősi malomban egy kis fogaskerék, a csiga segítségével. Ez a vastengely, a *kőszálvas* felszolgált a felső malomba. Ott helyezkedett el egymás fölött vízszintesen a két malomkő, megintcsak egy erős tölgyfabakon: a *kőpadon*. Az alsó malomkő mozdulatlan állt. Azon csak áthaladt a *kőszálvas* egy facsapágy, a *nyaktőke* oltalmában és forgatta a felső malomkövet. A köveket fából készült *burok* vette körül és ezen helyezkedett el a garat, melybe a gabonát felöntötték. Ez sem ömölhetett a kerekek közé csak úgy szabadján, mint a krumpli a verembe, hanem gondos adagolásban a *rázóvas* és *serpenyő* segítségével.

Az ősi malomról igyekeztem szerint talán sikerült szemléletes képet nyújtanom. Ezt is csak Wöllner István rajzos tanulmánya alapján, aki fel is idézte a régi szakkifejezéseket, amelyek legtöbbje kihullott az emlékezetemből. Pedig leckét vettem annak idején a kíváncsiságomat jóindulatúan értékelő molnártól. A molárnak akadnak elmélkedésre alkalmas órái. Jókedvvel, ha jár a malom, bánatosan, ha víz hiányában áll. „Bort iszom, ha van vizem, vizet, ha nincs vizem. Ki az? ... A molnár.” Így a szólás-mondás. De Ledó Pál azt felelte rá, téves ez, mint a legtöbb kádencia, csak éppen hangzatos, mert aki molnár iszik, az bánatában mégnagyobbat iszik.

Feltettem a molárnak egy másik kérdést is, amely hosszas félelmeimből

származott. Az a félelem olyan gyötrelmes volt, mint a tévedésből élve eltemetetésről szóló mendemonda. Igaz-e, hogy a malomban szállingó liszt felrobbanhat és röpül véle a malom? Meglepően bölcs feleletet kaptam.

– Hohó, olvastam erről nyomtatásban. Ha pedig kinyomtatták, akkor tudományosan igaz lehet. Csakhogy ennek egy zsákra való oka kell jelen legyen egyetlen pillanatban. Milliom és milliom fonálnak kell összetalálkoznia egyetlen ponton, olyan pedig nincs is az örökkévalóságban. Előbb eltalálja a Földet egy üstökös.

Így múlt el aggodalmam a kedves molnár családokért.

Az ősi malomkövek csak parasztlisztet jártak, amit hazavittek az örölteők és otthon pofozták véle a szitákat.

Kétszáz évvel ezelőtt kezdték ellátni a teszéri malmok legtöbbjét szitaszekrénnel. „*Gatyszárszítán*” rázódtott át abban az örlemény. A rázó szerkezetnek is szép neve volt: *pánglimnágli*. Ez biz német szó, pedig jellemző, hogy a sváb faluk körzetében, Pápateszérén a molnár családok szinte valamennyien magyarok voltak.

Körülbelül száz évig működtek a szitaszekrénnel gazdagodott köves malmok, amikor a teszéri molnárok egymásután áttértek a hengeres őrlésre. Ezzel a módszerrel négyszer annyi gabonát megőrölhettek, de szükségessé vált a nagyobb energia, a patakok vize pedig csökkent. Kimustrált gőzgépekkel segítettek magukon a molnárok, mikor az uradalmi gőzekedés megszűnt, majd faszéngázos motorokat alkalmaztak. Ilyeneket megintcsak használt alkatrészekből összeeszkábáltak a környékbeli kovácsok. Ha kapható volt gázolaj, hasznosítottak később felújított cséplőgép-motorokat. Volt egy-két malom, mely megélte a villamos üzemeltetést. Mert újítottak lelkesen a molnárok, némelyek terhes befektetéssel, az államosítás előtti esztendőben is.

Wöller nagy gonddal felkutatta az egyes teszéri malmok történetét, műszaki fejlődését, tulajdonjogi viszonyait, a molnárcsaládok nevét szinte hiánytalanul a XVIII. század utolsó negyedétől. Vagyis attól az időtől, amikorra a pápai Esterházy latifundiumnak sikerült visszaállítania a jobbágyi függőséget a középkori normák szerint hosszas pereskedés folytán. Am Pápateszér már az ezerhatszázas években is távoli falvakból felkeresett malmos község volt. Hogy azután meddig nyúlik vissza a teszéri malomipar léte, az már alig is feltárható. Kik és mikor építették a legrégibbeket. A pápai uradalom, ahogy megerősödött birtokában, úgy igazolta jogszerinti tulajdonjogát. Akár kolonususok építették a malmot, akár régi jobbágyok. Hol mindenestül az uraságé lett a malom, hol csak az épület, hol csak a telek. Valamely jogon mindenképp részesült jövődelméből. A molnárcsaládokon kívül béreltek malmot, vagy építettek bérelt telekre egyes faluközösségek: Szücs, Csót, Szerecseny, Fenyőfő és maga Teszér.

Az első adatok szerint kolonususok használták a teszéri malmokat. A kolonus szó alatt tájunkon németeket, esetleg délszlávokat, szlovákokat értünk. A molnárok viszont ilyen neveket viselnek már akkor: Horváth, Marton, Fekete, Andrassy, Kuti (Kuthy), Bolla, Kiss, Papp, Lukács, Sági, Csigi, Fancsali, Szabó, Kapcsándy, Izsa, Mészáros. Feltűnő dolog ez, mert ugyanabban az időben az egyéb ipari tevékenységet éven át folytatók nagy része német. Eszerint ősi magyar foglalkozás a molnárkodás, ha kolonususok voltak a legkorábban ismertek, akkor is magyarok. Szorgalmas munkával meg lehetne állapítani honnét kerültek Teszérre, hol viseli máig is nevüket távoli malomtulajdonos.

Mert egyes molnár családok behálózzák a fél Dunántúlt, mások szétszóródtak a régi Magyarországon, de megmaradtak molnároknak.

A Bakony északi lejtőin sok erecske csordogál lefelé, de a legtöbb csak gyéren kószál az éger fák tövein, sok közülük nyáron kiszárad. Teszér volt csak olyan szerencsés, hogy a fáradhatatlan molnárok, ha másként nem, gyűjtő medence segítségével három patak vizéből kicsikarhatták a szükséges hajtóerőt. Az északi lejtőnek, Sokoróaljának vízszegénysége okozta, hogy a teszéri malmoknak hatalmas körzete volt, Csóttól a Győr közvetlen szomszédságában fekvő Nyúlfaluig. Ez már közel negyven kilométer. Az egyes malmoknak megvoltak a maguk falvai, elsősorban a hozzájuk legközelebb esők, de a távolabbiakon is megosztottak egység nélkül, csupán a szokás jogán. Ha nem volt elég örlenivalójuk a molnároknak, saját kocsijukkal csuvarózásra indultak, ami azt jelentette, hogy elhozták a gabonát és vissza is vitték helybe a lisztet.

A teszéri molnár családok közül többen vannak, akik kétszáz éve ott helyben molnárkodnak, hol egyik, hol másik malom bérloői vagy birtokosai, mióta megvásárolhatták a malmot a földesúrtól telekkel, vízjoggal együtt. A malmok gyakran a régi, esetleg legelső gazdájuk nevét viselik, holott a tulajdonosuk már régóta más.

Tehát három folyó mentén helyezkedtek el a teszéri malmok, azért mondom így, mert a teszériek is, mint a tamásiak folyónak nevezték a Bakonyból lecsörgedező vizeket. Pápa felől jövet, a falutól nyugatra az állomás közelében bűvik az országút és vasút alatt a Szakács ér nyolc megszűnt malmával. A régi falu végén, kertek alját mossa a Körtvély vagy Váncz ér, ezen három malom járt. Nem kevesebb, mint tizennégy malom székelt a falut keletről határoló Bánya ér mentén. Olyan közel egymáshoz, hogy akár átkiálthatták ezt a távolságot a molnárok. A kutyaugatás minden esetre áthallatszott egyikből másikba. Úgy is hívják ezt a részt ma is még: Malomsor. A három folyó elnevezése a térképen olvasható és úgyiratokban így is szerepelnek. De nem bizonyos, hogy így emlegetik azokat minden szakaszukon a helybeliek. Sokat jártam a Bánya ér mentén, de nem emlékszem erre a névre. Különösen a legfelső malom szakaszát ismerem hajdani emlékeimből. Mondták azt Láposnak, Kenderáztatónak, Fenyőfői érnek, mások a Fekete molnár család nevén emlegették. Ha átvágtunk a tamási Kanászerdőn, hamarosan elértük ezt a bűbajos, növények változatosságában gazdag területet.

Nem messze onnan bátyám a harmincas évek második felében vadászházat épített farönkökből. Vadász barátaival ott külföldi vendégeket is fogadtak. Romantikus üzemember lévén azon ábrándozott, hogy megveszi valamelyik Fekete malmot, mert malmok voltak, egy már csak nyomokban, egy romjaiban, kettő még üzemelt rendesen. Elképzelt egy fürdőt, egy forgó malomkereket, de bévül a házban nem örölnék, hanem csak kis múzeum lesz ott, régimódián fölszerelt malom, amelyben szórakoznak, élményeiket mesélik egymásnak gazdag külföldi vadászok, de magukkal hozzátják családjukat is, különösen szép lányait.

Jó is lenne, ha a legszebb fekvésűek közül tájmúzeumként életet nyerne a Bánya ér mentén valamelyik malom. Nem bánám a fürdőt sem, a szép lányokat sem. Mert az államosítás után apránként leálltak a teszéri malmok. Az utolsó is már húsz esztendeje.

Kár lenne, ha nem maradna emléke sem a nagymúltú, páratlanul gazdag pápateszéri malomiparnak.

MOMČILO NASTASIJEVIĆ

Kelet-európai íróportrék

„A mi nagy költőnk volt. Nyelvünk nagy világköltője. Neve mindenható alázat... Magányosan jelentkezett a szerb költészet honában (szinte azt mondhatnánk: túlságosan magányosan), hogy megtegyen mindent egy teljes elszalasztott évszázad helyett. Túl későn jelentkezett, túl korán ment el.” Vasko Popa, az ismert és nálunk is népszerű költő írta ezeket a sorokat az 1962-ben kiadott Nastasijević-kötet utószavában. Ez volt az első kötet, amely a költő valamennyi, szám szerint hetvenöt, többnyire rövid, olykor pár soros versét tartalmazza. Vékony kis kötet, pedig pár esszéjét és néhány zenés színműhöz írott szövegét is közli. Ezzel a szerény kötettel, ma már megállapítható, Momčilo Nastasijević a század eddig legjelentősebb szerb költője.

Negyvennégy éves volt, amikor tüdőbajban meghalt. Saját költségen adta ki életében megjelent egyetlen kötetét *Pet lirskih krugova* (Öt lírai kör) címmel, 1932-ben. Vasko Popa az 1962-es kiadást további két lírai körrel bővítette a hagyatékból. A költő barátai, egy évvel a halála után, több kötetben adták ki közösen verseit, esszéit, tanulmányait; e kötetek könyvészeti ritkaságnak számítanak, és az írások nagy része azóta sem jelent meg újra.

Az 1932-es kötetre szinte senki sem figyelt föl. Ez volt az a pillanat a szerb-horvát líra e századi történetében, amikor az addig buján, bár szélesebb olvasókörök nélkül tenyésző izmusok kifulladtak, és az avantgard egymással is, a hivatalos irodalommal is hadakozó csoportjai átrendeződtek: egyesek a baloldali, tendenciózus irodalom felé indultak, mások a formájában, tartalmában egyaránt klasszicizáló hivatalos irodalomhoz csatlakoztak. Nastasijević sem korábban, sem később nem vett részt az irodalmi csatározásokban, élete is eseménytelen volt és észrevétlen. Az első világháborús, kötelező hányattatást és rövid párizsi tartózkodást követően mindvégig Belgrádban élt középiskolai tanárként, társasági élete kimerült a kamarazenélésben (fuvolán, hegedűn és csellón játszott).

Kevés nagy költő hozza létre életművét ennyire észrevétlenül. A vele mind alkatilag, mind művésziileg rokonítható nagy orosz költőt, Tyutcsyevet azonban legalább az írók ismerték és rajongtak műveiért (olyanok is, mint Tolsztoj és Dosztojevszkij), noha Tyutcsyev szintén érdektelenséggel kezelte műveit, mégcsak ki sem adta őket. Nastasijevićnek azonban életében még a legszűkebb szakma elismerése sem adatott meg, az első alapvető tanulmányt csak a hatvanas években írta meg róla Miodrag Pavlović, a szerb neoavantgard jeles költője és egyik ideológusa. Pavlović szerint „Két háború közötti költészetünk nem bővelkedik nagy költőkben, és szerintünk Nastasijević kivételével nem volt valóban nagy költő.” Besorolása a mai jugoszláv irodalomtörténetben mindmáig bizonytalan. Zoran Gavrilović úgy véli: „Ha nem is az első, Momčilo Nastasijević mindenképpen költészetünk utolsó nagy szimbolistája.” Ez a vélekedés is vitatható, hiszen expresszionistának vagy hermetikusnak szintén jogosan nevezhetnénk. Kortársai, akik elszigetelt cikkekben üdvözölték (Vinaver és Isidora Sekulić), inkább népszerűsítésére, mintsem elemzésére törekedtek, mások besorolták a folklorizmus, vagy a miszticizmus képviselői közé; a szocialista irányzat felől nézve Nastasijević a pravoszláv vallás propagátorának látszott, és felfedezése előtt, még 1956-ban Borislav Mihajlović, a két háború közötti szerb lírai antológia szerkesztője kijelentette: „...világnézete nem adekvát... költői kalandjából nem volt visszatérés.”

Azóta kitűnt, hogy költői kalandjából nyílt a modern szerb költészet útja. Nélküle elképzelhetetlen Pavlović, Popa, vagy a fiatalabbak közül Milutin Petrović radikális fordulata. Valamennyien Nastasijević hét lírai köréből bújtak elő. Még akkor is, ha Nastasijevićre is érvényes, ami minden nagy költőre: valójában folytathatatlan.

Nemcsak folytathatatlan: fordíthatatlan is. Különösen magyarra nem fordítható, amelyben a szláv – tágabban indoeurópai – gondolkodásmód végső soron reprodukálhatatlan abban az értelemben, ahogyan Nastasijević költői és elméleti munkássága a nyelvet használja. Nastasijević le is szögezi: „Magától értetődik, hogy a költészet fordításával tönkretesszük az eleven kifejezés szentségét. Értelmetlen dolog egy hangszert másnemű tónus megszólaltatására kényszeríteni. A költészet lényege éppen az, amit az idegen nem érhet el. Ha mégis megkísérli, vagyis ha a fordító maga is valódi költő, akkor ugyanannak a tárgynak lesz két, eltérő anyanyelvű melódiaja. Ilyenkor jobb, ha másik költői mű születik. Amit nehézség, a szükséges ellenállás nélkül egyik nyelvről a másikra át lehet ültetni, az valójában nem is költészet.”

A bőbeszédű szerb lírával szemben Nastasijević tudatosan, programszerűen tömör és fegyelmezett, verseiből minden kötőanyagot kiiktatott, minimális eszközökkel maximális információ-átadásra tör. Ettől még fordítható lenne, hiszen a modern líra egyik nagy irányzatához kapcsolódik. Nastasijević azonban gyakran nemcsak a fölösleges díszeket fosztja le verséről, hanem a szükséges lexikát és grammatikát is lecsupaszítja, deformálja. S noha előzményeit kereshetjük akár a francia szimbolisták, akár a szerbhorvát avantgard köreiből, mégsem vezethető le belőlük, újítása az, amit a később kibontakozó lingvisztikus költészet tett általánossá: a nyelv tényéből indul ki, ezen belül abból, hogy a racionális gondolkodás eszközeinek van valami ősi, mély, zenei rétege, amely csakis az adott nyelvre érvényes. Ezért használja a fenti idézetben a „melódia” szót: a zeneiség előbbrevaló az értelemnél, ez a zeneiség azonban, eltérően a századforduló divatjától, a nyelv eredeti struktúrájában gyökeredzik, és nem kívülről, más műnemből tapad a költészetre.

Ki kell iktatnia a köznapi gondolkodásmódot, mert „... az egy foga igen gyakran nem ragadja meg a valóság túl nehéz kerekét”, a logika mögötti területekre merészkedik – ahogyan az avantgard is gyakran teszi –, megszünteti a linearitást, asszociációs fokokat ugrik át – ahogyan a modern költészet több irányzata is –, csakhogy a pszichologizmus, a zeneiség más nyelveken is használható eszközei helyett ő anyanyelve mélyén, valami fölé, a költőtől független, objektív létezőben kívánja megélni azt a szilárd pontot, ahonnan az emberi létet előre és hátra betekintheti. Párhuzamos ez a törekvése a kelet-európai népzenei kutató és abban ősi vonásokat felfedező Bartókéval, minthogy azonban a nyelvvel dolgozik, más nyelvre átültethetetlen ősi forrásvidékre jut el.

Nem bizonyos természetesen, hogy a szláv nyelvekre például szintén fordíthatatlan lenne. Sőt, a szerbhorvát legősibb vidékein kalandozva természetesen ósláv szavakat is használ, amelyek azóta minden, vagy a legtöbb szláv nyelvből kivesztek. Ugyanakkor azonban nemcsak archaizál, hanem neologizmusokat is alkot, gyököt von hosszabb szavakból, eddig nem létezett homonimákat kovácsol, és ezek értelmezése, fordítása más szláv nyelvekre szintén csaknem megoldhatatlannak mondható.

Egyszerre tájékozódik a nyelv legősibb rétegei és eddig megvalósulatlan lehetőségei felé; s miközben nyelvi gondolkodása radikálisan új, költészetében a lírai én mégsem szűnik meg radikálisan, csupán szemérmesen elrejtőzik a nyelv mögé. Témáit a leghagyományosabb költészet témáiból meríti: megénekli szüleit, nővérét, fuvalóját, gyermektelenségét, magányát – közben magára vonatkoztatja a század botrányait is, felvéve a lírai én kevésbé hagyományos modelljét, és filozófiai általánosításba fut végül. Sohasem programszerűen, mindig csaknem személytelen tény-szerűséggel:

Ha csipés,
tenyészik ölésig,
ezt szeretem.

Forró hegye kardnak
vágyik markolatig testbe.

Mert seben által is,
sőt halkán így,
felhangzik a lényeg.
(Két seb)

Az első három sornak van egy rettenetes értelme: a legkisebb csipés, szúrás is az öldöklés törvényeit idézi, és a lírai én ezzel az állapottal meg van elégedve. Ezt nevezném a botrány bevallásának. Az utolsó három sor az öldöklésnek másik, emberi értelmét villantja fel – ugyanis érthető magára a költészetre is; eszünkbe jut a „festett vérzéssel” szemben hirdethető program, a „pokoljáró dudás” tevékenységének értelme. A fordításból azonban csak a logikai ambivalencia derülhet ki, a nyelvi nem. Az eredetiben az utolsó sor így hangzik: „prizivlju se biti”. Az ige maga is szokatlan, a többes számban álló alany pedig („biti”), amely szó szerinti fordításban „lényegeket”, egyúttal a létige infinitivusa is. Tehát értelmezhető a három utolsó sor úgy is, hogy maga a lét hangzik fel szerényen – igaz módon – a vérzés aktusában, amely lehet cselekvő, vagyis az áldozat örömét szolgáló.

Bármelyik értelmezést fogadjuk is el, ennek a költészetnek lényege a tragikum, amely feloldhatatlan. Nastasijević versei mindig állapotról szólnak, sohasem folyamatról. Hiányzik az idő, az irányultság. A létet statikusan érzékeli, az amúgy is tömör versmondatokból ezért logikusan maradnak ki olykor az igeik is. A logika mögé való hatolás egyúttal a történelem mögöttes világába való belépést is jelenti; gondolkodásának középpontjában az egyén, a mindenkori egy ember áll, a halál felé tartó élő, aki örökös magányra, kivetetésre van ítélve, a lét maga tragikus, a diszharmonikus létezésen kívül azonban nincsen más létezés. Lét és tudat egy: a tudat léte nem lehet harmonikus:

Van tekintet – szemnek pusztulása.
Éhhez enyhíts halást.
Nem lenni – utam ez.

. . .

Vak légy – vagy kelj nézvést.
Mert mint az élet
Kevés a halál is.

(Tekintet)

Az archaikus és neológ fordulatok egymásmellettiisége ennek a szemléletnek szükségszerű velejárója. Nastasijević az egyénnek a modern társadalomban elfoglalt helyzetéből indul ki, és ezt visszavetíti az egész korábbi történelemre is, pontosabban ezt a történelmet nem létezőnek állítja. Két lehetséges verstípus születik így. Az egyikben az egész világ maga az egyén, és rajta kívül nincsen létezés:

Éget a seb.
Általa, csakis általa
mind mélyebben élő.

Mi az a harapás,
mérge, kigyó, mi,
magamnak én
ha méreggá termelődöm?
(Díj)

A másik verstípusban ez a történelemfölöttien tépett lírai én környezetben jelenik meg, amellyel szemben, természetesen, fölényben van; ebben az alapvetően tragikus költészetben így jelenhet meg az irónia:

Látlak ám:
fény – unalmas,
elme – gyatra szó,
homályban mentek.

Barom kinjával hallgass; –
kívülről méltó kép meg ész,
vadállat bent
és tanácstalan gyermek.
(Üzenet)

Ha a lírai én kimarad a versből, marad maga az irónia, amely léten kívüli, isteni távolból ítélkezik:

Lépteik
mindig a vadra.
A csapdát állítja a kéz,
a csapdában a láb.
Vadásznak,
megvadászva.
Estére, hej,
ki kinek a foglya?
(Szavak a kőben, IX)

Ismerős ez a szemlélet: „magával kötve, mint a kéve”. Itt az általánosítás lehető legnagyobb fokával van dolgunk; az adott magyar megfogalmazás József Attilánál egy osztályra vonatkozik. A logika azonos. Azonos évtizedben születtek e versek – talán azonos években is.

Istenkeresése, amiért hol pravoszlávnak, hol deistának minősítették, egyrészt a felvett archaizáló stílushoz, másrészt a sem pravoszlávnak, sem deistának nem nevezhető modern filozófiákhoz köthető:

Mert gázoltak már erre, mert gázolók s álistenünket letapossa lábunk; – nincsen nyom.	S mind szomjasabban járok s járnak ők; – elérhetetlen, ez hát a borzalom. (Út)
---	--

A fenti fordítás (valamennyi fordítás az én kísérletem, S. Gy.) azonban csak az eredeti egyik interpretációja. A probléma ugyanis, mint Nastasijevicnél mindig, lexikai és grammatikai sokértelműségében rejlik. A lexikai probléma: az eredetiben nem egyértelmű, hogy álistenről van szó; a „nebog” lehet bálvány, de lehet szegény ember is; a „ne – bog” lehet „nem – isten”; mindeme értelmezéséből halványan összeáll egy szegény ember képe, aki isten is, nem is; gondolhatom róla, hogy álisten, tehát nem az igazi, de vélhetem nagyon szép, valódi, emberi Krisztus-képnek is. A grammatikai probléma: nem lehet tudni, kinek a lába tapos, illetve, hogy egyáltalán ez a láb valakié-e:

„i neboga, evo,
stopa utabava; –”,
magyarul 1. a szerencsétlent (álistent) (bálványt)
letapossa a láb
2. A szerencsétlen (álisten) (bálvány)
lába tapod {nem tudni, kit, hol}

Minthogy mindkét variáció grammatikailag helyes, sőt az általam adott korábbi értelmezés is elfogadható, (a mi lábunk tapossa a szerencsétlent) álistent (bálványt), egyetlen dolog bizonyos: hogy nem marad nyom. Vagy az isten után, akit mi taposunk el, vagy mi utánunk, akit az isten tapos – vagy a szegény nyomorult, vagy a pogány isten.

A kérdés csak fordításkor döntendő el, Nastasijević költészetének egyik alapszerepe ugyanis az, hogy a lehetséges értelmezések mind benne vannak a versben. Az alany és a tárgy e lebegtetése korántsem véletlen; éppen a fordíthatatlan mozzanatban jutunk a grammatika = logika mögötti mezőre, ahová Nastasijević vezetni akar bennünket. A költői kép ebből a bizonytalan mezőből egészen egyértelműen bukkan elő, önmagában zárt, sőt közlendője maga a zártság: az isten emberből van, ember által taposatik, a büntényről nem marad nyom – emiatt elérhetetlen az istentapósó istenkeresők számára. A borzalom: nincs felsőbb fórum, a folytonos, ismétlődő taposásról nyom sincs, tehát ítélet sem hozható, a folytonos bűn nem minősíthető bűnnek, mindig belül vagyunk. A költő is „járt”, mint „ők”, tehát velük együtt tapossa az elérhetlent, a szebbik lehetőséget; a „mind szomszárabbban”, tehát a hitre egyre inkább rászorultabban az eredetiben grammatikailag mind az egyes számhoz, mind a többes számhoz köthető, a költő nem más, mint a többiek, a kör bezárul:

„a žedniji hodim sve
a hode; –”

A költői pozíció kérdésességét más oldalról is fel lehet és fel kell vetni. A szempont meghatározása mind az élettények, mind a filozófiai általánosítás felől megadható. Az első típust Nastasijević ritkábban műveli, a tömörítés ilyenkor kissé erőltetettnek hat, jeléül, hogy a radikális költői fordulat a tisztán nyelvi gondolkodás felé nem megy küzdelem nélkül. Teljes verset idézek illusztrációul.

A szülőhöz

Ki vagy?
Ki e hova én,
Magvatlan magvad,
És bennem e végzet a szó?

S nem mint te
Termékenyítésbe szédülön
Vakon a lakomának.

Fiad, íme, szemlélek.
Életemben halván
Születésnek vak jelét tépdelem magamról.

Akaratom, mely nem akart,
Utat nyit íme
Hogy semmivé legyek,
Mert nem születtem, hacsak világnak.

Vagyok magvatlan magvad,
És bennem végzet a szó.

A nem egészen tökéletes versekben olykor világosabban (didaktikusabban) fogalmazódnak meg egy költészet alapfeltevései; mint látjuk, az „életemben” halván”, mellyel már más, költőibb közeget találkoztunk, Nastasijević visszatérő motívumai közé tartozik. A szó mint végzet az új költői nyelv kiindulópontja. A vers talán azért is érdekes, mert láthatóvá teszi e költészet eredendően romantikus indíttatását, ami a végigvitt költői forradalom csúcspontjaiban már nem érzékelhető.

A költői létforma filozófikus megfogalmazása remekműben:

Szavak magányból

1
Mélyeket általlélek,
hőköl lábam a síkon.

Napjaim feketéllnek,
csillan, felrémlik Isten.

2
Csöndbe öltözödöm,
szólal titkot anyag.

Engem hamut a szél szór,
a tűz megmarad.

Hontalan,
hívlak: melegedj nálam.

Úttalan:
messzeség útját kínálom.

Halok, ítélte
sorsnak,
bár épp csak beköszönt az élet.

Néma, én, szómat
örökül vadaknak hagyom
s a kőnek.

Magtalan,
indulok valónak.

Fiak és lányaim
kísérnek.

A magyar vers természetesen csak variáció, a legjobb esetben „más melódiája ugyanannak a tárgynak”. Csupán egyetlen hamisítást idéznék. Az 5. vers első két sora szerbül: „Bezdetan / na istinu grem”. Ezt adtam vissza így: „Magtalan, / indulok valónak”. Szó szerint is hamisítás, mert az eredetiben „igazság” szerepel „való” helyett; ezt még menthetem azzal, hogy a szó rímhelyzetben van, és a „való” Nastasijević más verseinek ismeretében gondolatilag elfogadható. Az „indulok” azonban – az eredetiben „grem” – visszaadhatatlan. A „grem” óslávul van, szerbhorvátul már évszázadok óta nem mondják. Amellett – és itt kapcsolódik az archaizmushoz a neologizmus – a vonza a ezúttal rendhagyó; nemigen mondanák mai szerbre fordítva, hogy „na istinu idem”, azaz „megyek az igazságra”.

Részletes elemzés helyett csak egyetlen mozzanatra hívom fel a figyelmet. A Nastasijevićnél szokatlanul hosszú vers 4. és 5. számú része természetesen felesel egymással. A 4. rész a költészet, értsd a kommunikáció tökéletesen illúziómentes értékelését, az 5. pedig a heroikus, csaknem romantikus pátoszú hitet tükrözi e vállalkozás értelmét illetően. A lebegés itt tartalmi: egyfelől a szó (amely néma is) csak a vadak és a kő, az ember-nélküli természet öröke lehet, másfelől e (kimondatlan) szó eljut a „fiakhoz és lányokhoz”, akik tehát mégiscsak örökösként viselkednek a nem nekik juttatott örökséggel. A „fiak és lányok” persze szellemi természetűnek is felfoghatók, minden hús-vér emberi vonatkozás nélkül, az ellentét azonban tagadhatatlan. Nastasijević mind nyelvi, mind gondolati megoldásaiban nagyon kedveli az egymást kizáró ellentétek egymásmellettségét.

„A nehézség, amit megkerülök, valójában gyöngit engem, bármennyire is igyekeznék megerősödni, hogy leküzdjem: soha magamat meg nem csálni. Az önmegsemmisítésig. A mindenértelmű tisztaságig. A szellemig.” – írja. A „mindenértelmű tisztaság” igen pontos szókapcsolat. Ennek a mindent a végsőkéig egyszerűsítő költészetnek éppen az a törekvése, hogy a lehető legnagyobb egyszerűség a lehető legellentétesebb információkat hordozza, és ez az a döntő pont, ahol Nastasijević még az európai költészetben is úttörő. A szögyökökre való csupaszítás ugyanis nem öncélú archaizálást, nem hangulati alapozást jelent, hanem azt a törekvést, hogy a gyökök értelme megsokszorozódjék. Akár nyelvtörténetileg igaz rekonstrukció folytan, akár akaratlagos homonimizálás révén. Nastasijević magában a létben, tehát – ami számára azonos – a nyelvben lát tragikus, feloldhatatlan ellentmondásokat, s e kétpólusú dialektikus látásmód – a harmadik pólus, a szintézis a vers maga – variációit nyelven kívüli eszközökkel is létrehozta. Nastasijević pontos értelmezés, rámutatás, azonosítás helyett lehetőségekkel dolgozik. Puritán, kijelentő módú megállapításai igazából széttartó tendenciák. Minél tisztábban fogalmaz, annál többértelművé válik a közlés.

Ezt a programot vélték misztikusnak sokáig. Ma már, a későbbi költői fejlődés ismeretében azt kell mondanunk, hogy Nastasijević programja feltűnően opti-

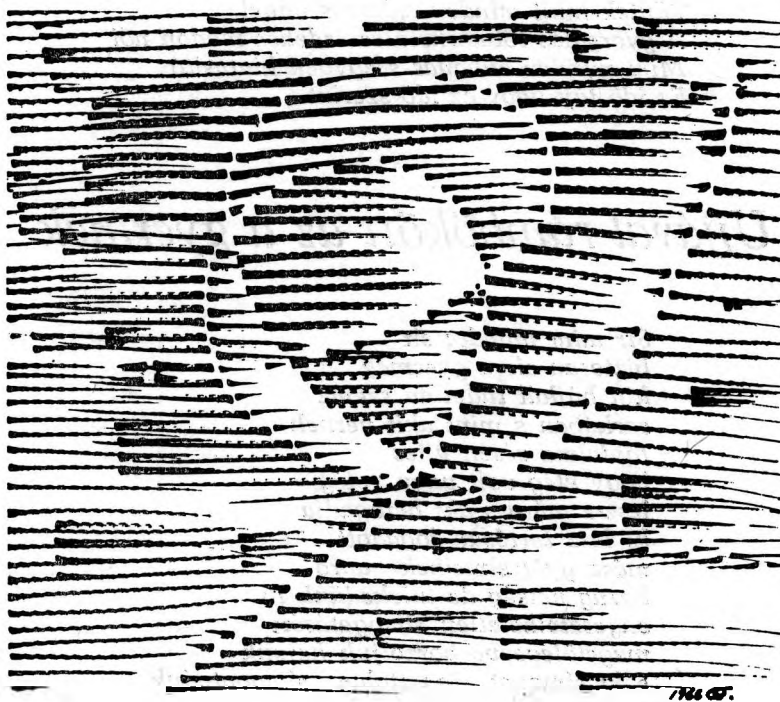
mista, és pozitivista alapokon – a nyelv tényén, a gondolkodás tényén és lehetőségeinek tágasságán – nyugszik. Sem a nyelv, sem a létezés tényét nem vonja kétségbe, mélyrétegeit a lehetséges – feltételezett, valóságos és megvalósulható – gazdagság feltárása céljából kutatja.

Az idő megszüntetése, a történelem kiiktatása azzal jár, hogy az egyén létét mindenkor kiséző és fenyegető halállal szemben másik, eleven létezőt állít, a nyelvi közlést. A paradoxon az, hogy az egész emberi kultúrát tételező kiindulás egy adott nyelven, annak rekonsztrált – vagy felépített – őállapotát (illetve lehetséges állapotát) megteremtve, hagyományokra támaszkodva, az adott időpontban használt köznyelvvél szembeállítva közölhető csupán. Minél fordíthatatlanabbul, annál erősebben. Minél távolabb az összemberi kultúrától, annál közelebb hozzá.

Tisztelet azoknak, akik a fordítást mégis megkísérik. (Mint például Weöres Sándor tette párszor.)

Ahonnét nagy kalandjára indult, oda – az elméletirők bosszúságára – bármikor van visszatérés, csupán az indulás pontját kell odébb csúsztatni, a módszer változatlan alkalmazása mellett. Ha az elrugaszkodási pont nem a szó, hanem a melódia, úgy találha ő olyan zene is, amely legalább néhány, területileg közel fekvő, más nyelvű kultúrában közös. Ilyen dallamokat mi is ismerünk közös népköltészetünk-ből, amelynek párhuzamos gondolkodásmódja ősi és mindmáig eleven kincsünk. Talán nem egészen véletlen, hogy utolsó, Mese című versében a beláthatatlan távlatokat ígérő felfedező út zárataként, búcsúzóul végre fordíthatóan mosolyodott el:

Minden aranyak őszét,
télnek fehérségét,
tavasznak kékségét,
nyárnak pirosságát,
különös mesét mesélünk.

Iszapba vájkálunk repülő-modellezés helyett

*Mert támaszkodunk és mindig is
Támaszkodunk bár nem bánt minket
Hogy materiálisan rosszul élünk és élhe-
Tünk de tudva-tudván mégis
Megismételjük szeretett gyermekkorunk fény-
Képekből ránk hagyott mosolyát hisz
Igazándiból nem váltunk meg senkit így
Hát ülünk e barna térben bróm-jodid
Lemezek alig áttetsző fényében s
Mulatjuk magunk magunk Asszonyom
Mint volt menyasszonyok ez idő szerint
Kilencszáznyolcvankettőben vagy talán rosszul mondom
Azok a nyers-babák a fényképeken tényleg
Gimnáziumi szépségversenyt nyertek gyarapodásunkra
Mikor rugalmas-lecke áradt s főként
A szarkaláb szemünk körül térd-zokniban
És turcsamód az akkori hangrobbanások tévedésnek
Tüntek mint minden zuhanás mivel
A gyorsulás fölmérhető és érdekes módon női
Mint minden zuhanás s egyben kiutasító
Ez idő tájt vagy ez idő szerint*

Ujjával rámbökött az a gyermek

*Sír mint mondta sír
biztosan sír a gyermek
kín bújkál tudatlan szeme
sarkában s mint akit vernek
fájdalma résén kiles
hogy elég volt vagy elég
lesz-e mára s aki befogadja
ki lesz tartósan fogadott
mása gyötrelmeinek apró
hazug vétség de tülekedünk rá
engesztelhetetlen simogatásért
megelőlegezve borzoljuk hajunk
s ki simogat vigasztalan simogatnánk
mi magunk kócosan bár*

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Szomory: *Hagyd a nagypapát!*, Molière: *Tartuffe*,
Hugo: *A királyasszony lovagja*, Poliakoff: *A természet lágy ölén*

„A mai színpadtól megkivánjuk, hogy ha szobát ábrázol vagy erdőt, bennünk is a szoba vagy erdő illúzióját keltse. Régebben csak azt kívánták meg, hogy szép legyen” – írta Hevesi Sándor a század elején, amikor az új színházat a naturalizmus fémjelezte. De Hevesi már akkor sem a naturalizmus apoteózisát értette színpadi illúzión, hanem arra mutatott rá, hogy az európai színháztörténet során a dobogó „színpaddá változott át, amelyen a színész nem *előad*, hanem *ábrázol*, a cél tehát nem a produkció többé, hanem az illúzió”. Sietve hozzá is fűzi, hogy a „külső illúzió” mellett, amin a maszk, jelmez, színészi alak, hang stb. értendő, a lényeg a „belső, művészi illúzió”. S bármennyit változott is az elmúlt évtizedek során a színházi izlés és játékmód, Hevesi logikájában ma is sok igazságot érzünk. „Nagyszámú ember koncentrációja kivételes intenzitást hordoz” – állapítja meg Peter Brook, akinek meggyőződése, hogy a koncentráció „kis univerzummá” változtatja a színházat, melyben „az észleletek élettel telnek meg”. A színház eképp az élet koncentrátuma lesz, ami nem egyéb, mint a Hevesi-féle „belső, művészi illúzió”. A jó színház tehát nem az élet másolásával foglalkozik, nem is akar nárcisztikusan öntetszelgő lenni, hanem a valóság törvényszerűségeit mutatja meg; ami a színpadon életszerű, az valójában az élet művészi koncentrátuma. S a legcsillogóbb produkció vagy a legötletesebben kitalált életkép is érdektelen, ha a „belső, művészi illúzió” nem születik meg a színpadon. Úgy tűnik, az évad derekán egymást követő négy prózai bemutató minden erőnye és fogyatékosága e kérdést hangsúlyozza: megszületik-e a színpadi illúzió, s ha igen, milyen tartalmi jegyek jellemzik?

*

Nekünk itt van egy Rafael... egy dekoratív, egy karitatív, egy intuitív, egy inisziatív, aki mindent akar és mindent mer, aki lapáttal hányja a terveket és ágyúval a fellegeket, aki ront, bont, épít, emel... egy konstruktív! aki itt ül rajtunk, mint egy sárkány, egy sátán, mint egy bálvány, mint egy Bánk bán... ez van nekünk, egy Zsigmond Rafael... ecce homo... egy magasabb fok, egy magasabb lét, magasabb hang, magasabb rang, ez van nekünk... két detektív, aki jön érte, akiket az inas vezet be, a nagy élmény az ilyen nagy családban, az ilyen dús falak között, a konklúzió s amiben kulminál, a végső pont s ami nem lehet más... a letartóztatás... jó gusztu dolog, finom, zsíros: le-tar-tóz-ta-tás! mintha azt mondanám, székelygulyás, levendulás, vadmandulás vagy kirándulás a Semmeringre!” E tiráda Szomory Dezső *Szabóky Zsigmond Rafael* című – ezúttal *Hagyd a nagypapát!* címmel játszott – darabjában Bertának, azaz Szabóky anyósának entrée-jából való, kis töredék a végeláthatatlan szóáradatból, mely aztán tovább variálódva és ismétlődve a játék más szereplőinek ajkáról is elhangzik, amiképp más figurák szólamai is különös, burjánzó életet élnek a darabban, mintegy interferálva egymást. Könnyen felvethető a kérdés: miféle *dráma* olvasható ki ebből az elszabadult nyelvi örvénylésből, a jó és rossz szójáékok pokoli kavalkádjából, mire jó ez a „téboly és grimasz, léha ötletek tumultusa” (Réz Pál), ez a retorikus szóorgia, a lihegő-ziháló mondatok barokkos vagy inkább manierista színkeverése? Nem kis művészi bátorság volt Szegvári Menyhért részéről, hogy elővette ezt a csaknem teljesen elfeledett Szomory-darabot. A perújítás, melyre most a pécsi színház a drámaíró Szomory ügyében vállalkozott, több szempontból is kockázatos és izgalmas vállalkozás volt. Egyrészt mert a Szomory

körüli viták, mióta az író egyáltalán színpadra került, máig nem ültek el (előbb nyelviségét kifogásolták, utóbb dramaturgiája, darabjainak valóságábrázolása került a kritika tűzébe), másrészt az utóbbi időkben támadt Szomory-reneszánsz is inkább a hajdan sikeresebb darabok iránt mutatott érdeklődést, s Réz Pál is a hetvenes évek elején megjelent Szomory-monográfiájában úgy vélekedik, hogy a *Szabóky Zsigmond Rafael*nek „ma már csak részleteit, egy-egy tirádáját, egy-egy nyelvi viccét élvezzük”.

Szegvári viszont nem hitt a kritikusoknak. Nem hitt magának Kárpáti Aurélnak sem, aki a hajdani, 1924-es vígszínházi bukás után eképp füstölgött: „Csak azt nem tudni: miért kell itt hangszerelni, felfokozni bombardonokra, fanfárokra... mintegy delíriumban felhevülve ágyúzni, holott egy kispolgári dráma konfliktusa zajlik csak a zengő szavak alján!?” És a rendezőnek igaza lett: a *Hagyd a nagypapát!* pécsi előadása minden bizonnyal Szomory-játszásunk fontos álomása. Arról ma már aligha vitatkozna bárki is, hogy Szomory, akárcsak Szép Ernő, a magyar drámaírás élő öröksége, tehát nemcsak lehet játszani, hanem kell is. Amikor a kitűnő irodalmár-nyelvész Horváth János az író „megnyaklott, effeminált, puha siralmait” ostorozta, Ignótus szellemesen vágott vissza: „Horváth János diadallal bizonygatja, hogy Szomory Dezső nem ír magyarul. S nem gondol arra, hogy ez teljesen mindegy, ha tud szomoryul, s ha szomoryul ki tudja fejezni, amit ki akar fejezni.” Az utókor Ignótusnak adott igazat, s a kérdés nem is az „igen vagy nem”, hanem a „hogyan”: mi módon szólalhat meg a színpadon ma egy Szomory-darab – „szomoryul”, s mégis izzig-vérig mai színházkén? Megközelíthetők-e a hagyományos lélektani ábrázolás felől a Szomory-figurák? Kibányászható-e ezekből a korabeli lipótvárosi nézők izlésére apelláló darabokból némi társadalomkritika? Vagy tekintsük valamiféle színháztörténeti múzeumnak a színpadot, ahol a közelmúlt magyar klasszikusait iskolásan megidézzük?

A legkézenfekvőbb szempont Szomory „rehabilitálásához”, ha Karinthy, Szép Ernő és mások mellett az abszurd színház vagy a manapság divatos színpadi groteszk előfutárának tekintjük. Tagadhatatlan, hogy az író szinte csak egy lépés választotta el az abszurd színházától. De a korizlés, az egykori színikultúra és egy sor egyéb tényező eleve lehetetlenné tette, hogy ezt az egyébként nem kis lépést, ezt a sok tekintetben felszabadító drámaírói gesztust megcselekedje. Szomory színháza ugyanúgy a nyelv devalválódásából indul ki, mint mondjuk, Ionescőé, de távol áll tőle a francia szerző (egyébként évtizedekkel későbbi) dramaturgiai radikalizmusa. Szomory megőrzi a szalondráma kereteit, de ez csupán a látszat. Nézzük közelebbről a Szabóky-darabot. Zsigmond Rafael, a Holland-Kaliforniai Bank igazgatója kétes színezetű ügyletekbe bonyolódik, átmenetileg le is tartóztatják, majd ráveszi feleségét, aki rajongva szereti, hogy váljon el tőle, ezzel segítve őt ki üzleti bajaiból. Ám a bankügyek csak ürügyül szolgálnak, Zsigmond a sógornőjét akarja elvenni, aki ugyancsak szerelmes belé. Csakhogy „természetes fia”, Raády Gida is szerelmes Diane-ba, a sógornőbe, s teljesen igaza van Kárpáti Aurélnak, amikor azt írja, hogy a cselekmény e pontján „már-már fejlődik egy szcena egy nagy tragédiához”, ám ekkor megérkezik Raády Melinda, a fiú anyja, Amerikából, kifizeti Zsigmond adósságait, s magával viszi a férfit, akibe természetesen húsz év múltán rendületlenül szerelmes ő is. A fordulat, ez a fanyar happy end, úgy tűnhet, mint a „nagy tragédia” elkótyavetyélése. De csupán akkor, ha Ibsen felől ítéljük meg Szomoryt. Dürrenmatt felől nézve, Raády Melinda színre lépése inkább *Az öreg hölgy látogatása* milliomműszojének előképe. Szomory is érzi a pénz istenítésének dürrenmatti abszurdítását, hőse mégis olyan, mint Ibsen John Gabriel Borkmanjának szélhámos változata. „Vissza-felé” megfejteni a Szomory-darabot ugyanolyan tévedés lenne, mintha mindenáron be akarnánk bizonyítani róla, hogy „kis híján” Dürrenmatt vagy Ionescő volt.

Szegvári Szomory-olvasatának legfőbb értéke, hogy annak akarja látni az író, ami. Jól érzi, hogy akár Ibsenhez hasonlítani Szomoryt, akár az abszurdokhoz, zsákutcába vezetne; ha tehát le kívánja fordítani a művet a mai színház nyelvére, s ez elkerülhetetlen, akkor a darab immanens világában kell meglegnie ehhez a fogódzók. Lehet, hogy kiindulópontját tekintve, Szomory rokonságban áll Ionescőval vagy Beckettal, ám a szavak devalválódása ez utóbbiaknál bizonyos nyelvi kopárságot eredményez, nála viszont a „szomoryzmusok” halmozásának különös zeneisége van.

Aligha lehetséges Szomoryt megközelíteni e zene meghallása nélkül. Ha viszont tudjuk róla, hogy – Karinthy szavaival – olyan „muzsikussá lélek, aki írónak született”, akkor a dráma mintegy magától feltárja titkait. Már Kürti Pál megfigyelte, hogy a húszas évek elejére Szomory saját művészi eszközeinek kiteljesítésével egyszersmind lehetetlenné tette a régi hang változatlan folytatását, s így a nagy hangzatok önkarikatúrába csapnak át, a szüntelen pedálozás megköveteli a feloldó, diszharmonikus zenei grimaszt: „a kifejezési eszközöknek végtelen halmozása egy ponton ellenkezőjére fordítja a szándékolt hatást, és – némi mesterségbeli belátás mellett – már csak ironiában oldható fel”. Így látja Rónay György is Szomoryt: „Furcsa módon még a főlény is, amellyel operáját nézi, operájának tartozéka lett; nem tudott kívül maradni, kívülmaradását is beleépítette szólamnak és szerepnek az operába, s így az, akinek van némi jártassága ebben a »zenében«, már többé-kevésbé azt is előre tudja, mikor kell belépnie ennek a disszonáns szólamnak, a pátosszal szemben ennek a patetikussá vált ellenpátosznak.” A Szomory-dráma „megfejtésének” kulcsa a drámai anyag és a színpadi hangvétel feszültségében keresendő, ezen áll vagy bukik a Hevesi-féle „belső, művészi illúzió”, annál is inkább, mert „anyag és hang ellentéte Szomory egyetlen drámájában sem olyan nyilvánvaló, mint a Szabóky Zsigmond *Rafaelben*.” (Réz Pál). Szegvári rendezésében szinte mindvégig töretlenül halljuk a patetikus szólámot is, az ironikus szólámot is, s ez teszi nemcsak izgalmas vállalkozássá, hanem kiemelkedően jó produkcióvá is a *Hagyd a nagypapát!* előadását.

Amit eddig nyomon kísérünk, voltaképp a darab s'ílusvilágának elméleti analízise. Maga az előadás ennél jóval többet nyújt: a színpadon valóban olyan „kis univerzum” születik, mely csupa élet. Nem az élet másolata, hisz a maga szószérintiségében csupa képtelenséggel van dolgunk, de a képtelenségek e felgerjesztettsége maga a „zene”, az a nyelv, amelyen az író fogalmaz, s ha tisztán szólal meg a „zenemű”, akkor már többről, másról is szó van, nem egyszerűen a „szomoryzmusok” halmozásáról, nem is csupán eszméletlen szóorgiáról, hanem az érzelmek, szenvedélyek, viselkedési formák abszurdításáról is. Szomory „kizökkent világa” nem pusztán a szavak cifrázásának világa, hanem az élettapasztalat képtelen „igazságainak” tárháza. S ilyen értelemben talán nem túlzás Szomory realizmusáról beszélnünk, divatos kifejezéssel élve, arról az „üzenetről”, mely a mű tartalmi magva, noha több rétegben is a héli páncélzata borítja. Ahhoz, hogy ez a mag kicsirázzon, életre keljen, jó érzékkel le kell fejteni róla a héjat, s ha ez sikerült (ezúttal sikerült), akkor Szomory ugyanúgy az emberről, emberi sorsokról beszél, mint minden jelentős író: akár magunkra is ismerhetünk az élénk tartott tükörben. A színész tehát akkor vizsgázik jól e Szomory-színházban, ha „operai szólámat” énekelve, ezt a szólámot úgynevezett kisrealista megfigyelésekkel tudja gazdagítani: ha tisztában van azzal, hogy a valóságtól való elrugaszkodás e színpadon csak látszólagos, legfeljebb a játéknak azt a rétegét illeti, amit Hevesi „külső illúzióknak” nevez, de ami az előadás lelke, művészi ereje, az kizárólag élettapasztalatból, valóságismeretből származhat.

Az együttesnek dicséretére válik, hogy úgyszólván mindenki érti a Szomory-játsszás e sajátos paradoxonát, ami természetesen nem jelenti, hogy akár színvonalát, akár jellegét tekintve ne lennének különbségek az egyes alakítások között. Újlaky Lászlónak alkatilag is szerencsésen illik Szabóky szerepe, de ennél lényegesebb, hogy a színész minden ízében érzi a pátosz és az önironia különös vegyülékét. Olyannyira érti, hogy nehéz is lenne tetten érni váltásait, tudniillik valójában nem is vált, az anyag és a hang feszültsége Szabókyjában magának a figurának a belső feszültsége, ez élteti, ez von különös aurát alakja köré, ezzel teremti meg e lélektanilag vagy társadalmilag kevésbé motivált hős (antihős?) furcsa, érthetetlen vonzásának hitelét, eképp tud ténylegesen az egész színi kavalkád centrumává lenni, hamisítatlan „szomorys” varázslatot teremtve. Vári Éva játssza Magda, a feleség szerepét, nagyszerű példát adva, hogyan párosítható a szinte lélegzetvételnyi szünet nélkül énekelt abszurd „operai szólám” „kisrealista” megfigyelésekkel, Vári a játék legképesebb fordulójának lélektani igazságát is érzi, sőt módot talál, hogy meg is fogalmazza ezt, mimikával, testtartással, gesztussal stb., anélkül, hogy ezek a belülről átvilágított „észleletek” a legkisebb mértékben megtörnének a stílust. Épp ellenkezőleg, erősítik.

Az előadás egyik legragyogóbb jelenete, amikor Szabóky egyfolytában arról szónokol, hogy forma szerint le kíván rázni minden közléket, s közben felesége a nyakába csimpaszkodik, felhúzza a lábát, így forognak-keringnek egymáshoz tapadva, egymásról leválaszthatatlanul, miközben árad a „szomorzymusok” megállíthatatlan folyama: íme az anyag és a hang ellentétének tipikus esete.

Kosztai Gabriella jó stílusérzéssel intonálja a Szomorj-játék alaphangját Berta fentebb idézett tirádájával; kár, hogy túl fiatal a nagymama korú szerephez, s így minden fáradsága ellenére a „külső illúzió” nem maradéktalan. Ővé ugyanis az első rész másik emlékezetes szcénája: Berta mintegy saját szavaitól megrészegülten előbb a székre lép, majd Szabóky íróasztalára, ott áll és szaval, amin senki nem lepődik meg, a jelenet érezhetően hozzátartozik a Szabóky-villa hétköznapijaihoz. Andress Katalin Diane, a sógornő szerepében hisztériás figura, de igen meggyőzően az, s különösen ha jó partnere van – Vári vagy Újlaky –, kiválóan illeszkedik hangja a színpadi szimfóniába. Sajnos, Diane és Raády Gida utolsó jelenete kissé erőltetnre sikerült, s ebben a Raády Gidát alakító Balikó Tamásnak is része van, aki jól érzi bár a maga helyét a játékban, mégis kissé mereven mozog. Paál László Verpeléty ügyvédje mint jellegzetes rezonőr figura inkább a komikum színeit erősíti, s ez teljesen helyénvaló; ha megjegyezzük, hogy érzésünk szerint túlzottan foglalkoztatja az alak külső jegyeinek megrajzolása (például a lábhúzás), akkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy Paálnak épp azért nem lenne erre szüksége, mert oly jól találta el belső jegyeiben Verpeléty figuráját. Faludy László Nagypapája körül mindig sűrű a levegő a színpadon: ez a „régivágású” komikus színész nemcsak kifoghatatlan karakterformáló leleményességéről tesz tanúságot, hanem arról is, mennyi finom érzékenység rejlik benne a korántsem szokványos színpadi feladatok iránt. Labancz Borbála Nagymamája nem ennyire erőteljes, de végig elfogadható és hiteles. Lang Györgyi kissé suta, mégis erőszakos, kissé infantilis, mégis koraérett kamaszlányt formál Teriből; s miközben a jellemformálás ellentétes színeit kikeveri, elbűvölően temperamentumos tud lenni. Az epizódfigurák közül Szivler József Gergetye a legkörvonalazottabb, bár Kovács Dénes, N. Szabó Sándor, Sipos László is a helyén van, a figurák karikírozásában találják meg magukat. Egyedül Péter Gizi Raády Melindája üt meg olyan hangot az előadásban, amely tévesztésnek nevezhető. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nincs könnyű helyzetben: ő hozza a váratlan happy endet a történetbe, ám ez a happy end semmiképp sem emlékeztethet az operettek boldog végkifejletére, Melinda és Zsigmond Rafael idilljének hideglelésnek kellene lenni, de ehelyett kissé zavarba ejtő – az egész előadásból semmiképp sem következő – feloldás született. Úgy tűnik, Péter Gizi nem érzi a feladat alapvető paradoxonát, amiről a fentiekben bővebben szoltunk; de lehet, hogy e hiányosságot nem is a színészen, inkább a rendezőn kéne számon kérnünk, a befejezés ugyanis méltatlan az egész színházi estéhez, elhalványodik, leesik. S Péter Gizi figurájának így is megvan a maga bája, csak ez a báj nem egészen idevaló, a szalonvígjátékok hangulatát idézi.

A pécsi színházi műhely már többször jelét adta, hogy nem kizárólag az új magyar dráma otthona kíván lenni, hanem a hagyományok ápolója is. A mostani Szomorj-bemutató azért is öröndetes esemény, mert ami nemigen sikerült korábban Lengyel Menyhérttel vagy Herczeg Ferencével, az – kisebb szépséghibákól eltekintve – a *Hagyd a nagypapát!* előadásával tagadhatatlanul „bejött” a színháznak. Bebizonyították, hogy ez a csaknem teljesen elfeledett Szomorj-darab játszható, sőt, izgalmasan, korszerűen játszható. S e művészi sikerben természetsszerűleg része van Csányi Árpád szellemesen ironizáló, gipszszobrokkal telezsúfolt, „szomorys” – vagy inkább „szabókys” – játéktérének, Húros Annamária találó ruháinak.

*

„Egy Molière-mű ma: találós kérdés a kritikus szelleme és a színész érzékenysége számára. Ha kimondjuk egy Molière-darab címét, maga a szó azonnal valami úrt terem, amely egyszerűen megtelik kutató, kérdezősködő csenddel. A színpadi hős „levált” a cselekményről, »kilépett» belőle. Elárulta és elhagyta az író teremtette körülményeket, amelyekbe eredetileg azért helyezték, hogy kifejezze »egy típus ál-

talános vonásait», hogy »sűrítve ábrázoljon egy személyt«, vagyis valamiféle pszichológiai koncentrátum legyen» – jegyzi fel Louis Jouvét, mikor pályája egyik legérettebb színházi rendezésén, a *Tartuffe*-ön dolgozik. Hogyan játsszuk hát a *Tartuffe*-öt, mikor »egy Molière-darab tolmácsolásában minden igazolható»? Jouvét szerint a lényeg az, hogy »a drámának belső és külső cselekménye van. Ez csak következménye amannak, és a belső cselekmény mindig túllépi, kijátssza az elemzés erejét. A drámai mű titka belső cselekményében van». Ennek alapján nyilvánvaló, hogy »ha *Tartuffe* hasonlít valakihez, senkihez sem hasonlít különösen, hanem az egész világhoz általában». Némileg összecseng ez Czimer Józsefnek a műsorfűzetben olvasható megállapításával: »*Tartuffe*-öt, a képmutatót Molière darabjában úgy nevezik, hogy csaló... Ma a csaló képmutatót nevezik úgy, hogy *Tartuffe*. Ennél méltóbb pályát színpadi alak nem futhat be.»

Nem nehéz felfedeznünk, hogy a Hevesi-féle külső és belső illúzió megteremtése rokon gondolat azzal, amit Jouvét a külső és belső cselekményről mond. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az igazi, művészi illúzió akkor születik meg a színpadon, ha sikerül megelégni a dráma »belső cselekményét». Mindez korántsem jelenti, hogy a játéknak az az aspektusa, amit itt a »külső» jelzővel illetünk, elhanyagolandó lenne; Hevesi és Jouvét nyomán csupán arra utalunk, hogy nem elég megállni ezen a szinten. Bármilyen okosan elemezzük is a (külső) cselekményt, a »belső» gyakran kifoghat rajtunk, ahogy Jouvét mondja, kijátszhatja az elemzés erejét, ez ugyanis az alkotásnak már az a rétege, ahol nem boldogulunk intuíció nélkül. Emiatt kevesli már Jouvét is, hogy megelégedjünk az alak »pszichológiai koncentrátumának» megragadásával, s ha ehhez hozzáfűzi, hogy *Tartuffe* »az egész világhoz általában» hasonlít, akkor olyasmit hangsúlyoz, mint Brook, aki azt igényli, hogy a színház »az élet koncentrátuma» legyen. S itt ismét nem a pszichológia elvetésén van a hangsúly – sőt, természetesen, hogy a cselekmény lélektani igazságának kibontakozása elengedhetetlen –, hanem azon, hogy a dráma előadása csak akkor hiteles, ha valóban a világ – természetesen a jelen idejű világ – törvényszerűségeiről van mondanivalója.

Mi a voltaképpeni probléma a *Tartuffe* mai színrevitelénél? Mi benne a »találós kérdés»? Idézzük emlékezetünkbe a darab körüli egykori vitákat, melyek egyik végétet a párizsi érsek átka, a másikat a király bátorító tapsa jelentette. Alaptalan volt-e a hajdani egyházi hatalmasságok felháborodása, akik úgy vélték, hogy az álszent imposztor kipellengérezésében Molière magát a vallást támadja? »A jezsuiták és a janzenisták korában vagyunk. Pascal csak pár éve halt meg: mit szolt volna ő a *Tartuffe*-höz? Igaz, Molière csak a szenteskedést akarta kigúnyolni, s nem a »valódi áhitatot». De hogyan definiálja ő ezt a »valódi áhitatot»? Az erkölcsre szorítja, a társadalmi erényekre: akár egy hitetlen filozóf!» – írja Babits Mihály, s igaza van. A Molière-darab szellemét a »hitetlen filozóf» gondolkodásmódja határozza meg, aki Orgon és Pernelle asszony vallásosságát a hiszékeny önbecsapás és a *tartuffe*-i álnokság táptalajának tekinti: az a modell, mely a mű »belső cselekménye», csak ebben a vallásos közegben, a »józsanság szavát» nem ismerő – pontosabban: ismerni nem akaró – vallásos miliőben működhet. Nehéz lenne azonban elképzelni, hogy egy mai *Tartuffe* előadást a hamis vallási tudat leleplezése éltessen (ezt időközben elvégezte a történelem); sokkal inkább annak megmutatására lenne szükség, hogy az Orgon–*Tartuffe* kapcsolat »vallásos» modellje, mely a józan ész elhallgattatását jelenti, az úgynevezett laikus, vagyis nem vallásos társadalomban is újratermelődhet. Sőt annál jobban »divatba» jöhet, minél jobban előnyben részesíti az általános mentalitás a lojális hiszékenységet a józan ész szempontjaival szemben.

Ennek a társadalmi modellnek a megrajzolása teljességgel hiányzik Nógrádi Róbert *Tartuffe*-rendezéséből. Alighanem szándékosan; feltételezve, hogy a dramaturg Czimer József és a rendező a darab értelmezését illetően egyetértének. Czimer ugyanis utal a műsorfűzetben a fenti problémára, de alapvetően más következtetésre jut. »Gondoljuk el, nem ismerünk-e mi is olyan *Tartuffe*-öket, még vezető állásban is, akik – hogy találomra vegyünk egy példát – vállalatuk anyagából és pénzén az erre kirendelt munkásokkal villákat építettek maguknak, miközben szájukat tépve hirdették társadalmunk eszméit, megkövetelve, sőt túlkövetelve azok formai köve-

tését?” – teszi fel a kérdést, majd hozzáfűzve, hogy „a Tartuffe-ök nem maradhatnak felszínen Orgonok nélkül”, megállapítja: „ezért nem kényszeredett toldás a darab végén a király emberének közbelépése, hanem a mű lényegéhez tartozik: addig nincs menekvés a Tartuffe-ök tevékenysége ellen, míg az uralkodó rend el nem határolja magát tőlük”. Hogy mennyire „kényszeredett toldásról” van szó, az ugyan-ezen műsorfüzetből, a *Tartuffe* bemutatása körüli viszontagságok krónikájából kiderül. De nem is a filológiai szempont a lényeges, hanem az, hogy Czimer a józan ész szavával szemben a lojális hiszékenységre szavaz. S Nógrádi, elfogadva ezt az érvelést, nem is akarja meghallani Molière kiméletlen iróniáját, mellyel az a végsőkéig fokozza Tartuffe sikerét, éreztetve, milyen ijesztő az a világ, melyben ennyire hajszálon múlik a királyi kegy. E társadalmi modell meg van írva a *Tartuffe*-ben (Molière zsenialitása épp abban állt, hogy a szűkségből erényt kovácsolva, a cenzurától fojtogatva is meg tudta rajzolni); más kérdés, hogy erről a „vallásos” modelltől, a modell érvényességéről itt és most a színháznak mi a véleménye, azaz hogyan értelmezi, ám egyszerűen tudomást se szerezni róla annyit tesz, mint nem látni meg a mű Jovet-i értelemben vett „belső cselekményét”. A több mint három évszázados szakadékok, ami bennünket a mű keletkezésétől elválaszt, Nógrádi kissé leegyszerűsített, didaktikus megoldással kívánja áthidalni: gregorián kórust, templomi orgonamuzsikát hallunk, a Csányi Árpád tervezte színpadon Orgon házában boltíves templomablakok vannak, a csillárok felett barokk angyalkák. Ennyi idézőjel található tehát Tartuffe vallási szövegei mellett, azaz utalás arra, hogy nemcsak vallásos emberek lehetnek Tartuffe-ök. De erre alighanem magától is rájönne a néző. És legfőképpen nem kárpótol a mű igazi drámai erőterének kidolgozatlanúságáért.

Mindez akkor is igaz, ha a „külső illúzió” szintjén már-már sikerültnek nevezhető az előadás. Jó színészek a színpadon, jó ritmusban pergetett játék, a jó ízlés keretei közt felszabadított komédiázó kedv, élvezetes színházi este – így is méltathatnánk a mostani *Tartuffe* bemutatót, s ez nem kevés. A közönség láthatóan jól érzi magát, különösen az első rész alatt, s már-már hajlanánk arra, hogy a fentebb szóvá tett hiányosságok felett szemet hunyjunk, ha a fináléban nem zuhanna jelentősen a játék intenzitása. S ennek csak egyik oka, hogy Győry Emil nem találja a hangot, a figurát, feszeng a címszerepben: sajnálatos módon épp Tartuffe az, akinek alakja még a „külső illúzió” szintjén sem születik meg az előadásban. A másik ok viszont a drámai erőter hiánya: egy gyenge mesejátékban is képtelenség elhinni, hogy a király által küldött Rendőrhadnagy (Melis Gábor) előbb Orgonnal a lehető legbrutálisabban bánik, megbilincselve a földre taszítja, majd felolvassa a királyi parancsot, amelyet ő már nyilvánvalóan ismert s amely Tartuffe tömlöcbe vette'éséről intézkedik, ugyanilyen brutálisan jár el az álszent férfiúval, Orgont pedig felsegíti a földről. Ez az a jelenet, amelyben a rendező valósággal kihúzza a talajt színészeinek lába alól: játékra nemigen nyílik mód.

De az egyes alakításokat – minden jó színészi erőnlét ellenére – többé-kevésbé megviselte az előadás alapvető fogyatéka: ha nincs drámai erőter, elmarad a partnerkapcsolatok kellő tisztázása, belső feszültsége is. Sipos Lászlónak még elhiszünk a kissé egyoldalúan megrajzolt tisztos férfiú figuráját Cléante szerepében, Andrezs Katalin mint Elmira talán ennek akár női tükörképe lenni, ám ezáltal Tartuffe csábításának nincs tétje. Ráadásul Győry Emil Tartuffe-jéről se az álszentséget, se a ház asszonya iránt támadt gerjedelmet nem olvashatjuk le. Oláh Zsuzsa Mariane-ként kedves és üde, de nem eléggé vonzó, ahogy szerelme, Valér szerepében Vajek Róbert is temperamentumossággal próbálja pótolni, hogy alkatilag nem egészen rá szabott figurát kellene megformálnia, s ez kevésbé sikerül. Faludy Lászlónak ezúttal is igazi atmoszférája van a Lojális úr szerepében, Safranek Károly elfogadható Damis, Újlaky László több is, mint elfogadható, lendülettel, talpraesettséggel végig bírja az előadást, de Orgon hiszékenységének, kiszolgáltatottságának, rémületének mélyebb motivációja hiányzik játékaiból. Sólyom Katalin Pernelle asszonya igen eredeti szerepértelmezés: van valami hideglelős abban, ahogy ad absurdum fokozza az asszony korlátosságát és butaságát; végül már inkább látjuk beckett-i bábnak, semmint bigott öregasszonynak. Mellette még Vári Éva az, aki a „külső illúzió”

mögött is képes figurát teremteni: Vári cserfes Dorine-ja olyan elementáris erővel hozza az életszeretetet a játékba, hogy Orgon egész házanépét leleplezi vele. Ő egy teljes értékű *Tartuffe* előadásban is megállná a helyét.

Végül hangsúlyozzuk, a *Tartuffe*-öt nem tartjuk rossz előadásnak, csak elhibáztottnak, méltán számíthat közönségsikerre, hisz a színészek invenciózusak, ötletesek, szellemesek. Mégis sajnáljuk, hogy nem született meg az az igazi *Tartuffe*, melyre kissé elmélyültebb munkával ugyanez az együttes képes lett volna.

*

A Hagyd a nagypapát! és a *Tartuffe*, ha nem is ugyanazt a minőséget képviselik, de egyaránt érdemes színházi vállalkozásként könyvelhetők el; az elmúlt hónapok másik két prózai bemutatójáról azonban korántsem mondhatjuk el, hogy legalább a „külső illúzió” szintjén sikeres előadások. Molière mellett még egy klasszikus francia író, Victor Hugo is repertoárra került ebben az évadban, ám az előadás láttán, csak találgathatjuk, mi is vezette a színházat *A királyasszony lovagja* műsorra tűzésre. A maga korában Hugo valószínű színházi forradalmat jelentett: elvetette a klasszikus tragédia „hármasság” elvét, keverte a komikus és a tragikus műfajt, bevezette a „couleur locale” fogalmát, azaz a történelmi hűséget, hivatkozott a „csúf” és a „groteszk” esztétikájára, helyt adott a politikumnak a drámában. Néhány hónappal az 1830-as júniusi forradalom előtt jutott színre először Comédie Française-ben, mely Molière örökösének tartotta magát, de ekkortájt inkább a klasszicizmus fellegvára volt. Itt, a *Hernani* bemutatóján zajlott le a híres mellények csatája: a régi és az új izlés híveinek harca. Ma visszalapozva a francia színháztörténet e viharos lapjait, könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy a hajdani izlésháborúnak nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Hugo híres színpompás színházát már Babits is megfakult világnak látta, s bár igaz, hogy a *Ruy Blas*, azaz *A királyasszony lovagja* a viszonylag időtálló Hugo-drámák közül való, mai szemmel mégis dagályosnak, patetikusnak, túlfűtöttnak tűnik.

Talán épp korunk érzelmi elsivárosodása ellen akart tiltakozni Konter László, amikor megrendezte *A királyasszony lovagját*? A kérdés felvetését mindössze az előadás utolsó jelenete indokolja, amikor legalább naiv érzelmesség tölti be a színpadot, miközben a haldokló Ruy Blas (Safranek Károly) és Mária, Spanyolország ifjú királynéja (Oláh Zsuzsa) örök búcsút vesznek egymástól. Kiderül, hogy a szép és büszke királynő mégiscsak szerelmes volt az ifjú lakájba, aki álruhában hódította meg szívét. De az érzelmes finálétól eltekintve, emóciókban ugyancsak szegényes az előadás, nem is lenne rá hely és idő: gyorsan, hadarva, nem a legjobb artikulációval követik egymást a dialógusok, s aki nem ismerte korábban az Hugo-drámát, az aligha igazodik el a szövevényes mese követésében. Különös, hogy abban a színházban, ahol az előző évadban Schiller *Haramiák*jának bemutatásával mondhatni iskolapéldáját adták, hogyan szólalhat meg mai, élő színházként a Sturm und Drang lázas poézise, ennyire melléfogjanak a romantikus dráma korszerű értelmezését illetően. A *Haramiák* előadása elsősorban az érzelmek, a szenvedélyek logikájára figyelt, ezáltal a romantikus életérzés és hőstípus, valamint a színész mai mentalitása szemben állt egymással, de kapcsolódott is: a hangsúly a konfrontációra került. Ez *A királyasszony lovagja* előadásából teljességgel hiányzik, olyannyira, hogy még Kulka János is (Don César de Bazán) aki a *Haramiák*ban kitűnő volt, ezúttal jószerivel csak üres rutinmegoldásokkal él. Melis Gábor (Don Salustio), Mester István (Don Gurián) és Takács Margit (Albuquerque hercegnő) – hogy csak a fontosabb szerepek alakítóit emeljük ki – egyaránt csapdában vergődnek: láthatóan nem akarnak „romantikusán” megszólalni, de más kulcsot nem találnak a drámához, amiből csupán a színészi tanácstalanság és a dagályos színjátszás furcsa keveréke születik meg. Safranek Károly Ruy Blas-jából is elveszett az Hugo-i indulat, eszünkbe se jut, hogy ez a hős valamikor „szén-ségtörő” erővel szólaltatta meg a nép hangját; s Oláh Zsuzsa Mária-ja is legfeljebb impozáns szépség. A helyzeten nem segít Kiss Anikó játéktere, az általa tervezett ruhák sem, sőt még Mészöly Dezső rímei is úgy csilingelnek, hogy akár Hugo-paródiának is hallhatnánk. Marad bennünk az ábrándos sóhaj: vajha legalább paródiát láttunk volna!

*

Talán átok ül a pécsi kamaraszínházban? Vagy mivel magyarázhatnánk, hogy az Hugo-dráma után az évad második kamarabemutatója alig valamivel nivósabb produkciót hozott? Stephen Poliakoff az angol drámaírók „új hullámának” legújabb hullámát képviseli: alig múlt harminc esztendő, s máris nemzetközileg beérkezett szerzőnek számít; nálunk is játszották darabját színpadon, televízióban egyaránt. Az *Eperfőleket*, mely Pécsen *A természet lágy ölén* címet kapta, a hetvenes évek végén, a nyugati országokban elharapódzó terrorizmus idején írta. „Nem vagyok marxista – vallja a szerző –, nem hiszem, hogy az út az erőszakos forradalomé. A politikai dráma egyébként is távol esik attól, amivel a közönség azonosulni tud. Engem inkább az érdekel, hogyan reagálnak az egyének a társadalom problémáira, a környezetszennyeződésre... Arról írok, hogy mi történik azokkal, akik a hitet keresik egy nem vallásos országban.” Maga a darab moralista – kissé túlzottan is moralizáló – alapállásból megírt leleplezése a szélsőjobboldali terrorizmusnak. Poliakoff ott bizonyul jó dramaturgnak, ahol hősei „kihagyásos” technikával, bizonyos motívumaik elhallgatásával kérnek szót; amikor megered a nyelvük, többnyire csak közhelyeket hallunk. A terrorizmus elleni legfőbb érv, ami e darabban megfogalmazódik, hogy emberi életet kioltani bűnös dolog, s ha ezzel így egyet is értünk, mégis meg kell állapítanunk: sovány közhely ez egy teljes dráma éltetéséhez.

Gondolatilag nem nevezhető gazdagnak *A természet lágy ölén*, de az író kétségkívül ért a színpadi helyzetteremtéshez, sokat sejtető – később vagy bagatellizálódó, vagy végképp kódbe vesző – emberi kapcsolatok felvillantásához. Vas-Zoltán Iván is láthatóan biztosabb kézzel mozgatja színészeit e kamarajátékban, mint az olyan sok szereplős, szerteágazó cselekményű színművek esetében, amilyen a tavalyi *Dobok és trombiták* volt. A színész és színész közötti kapcsolatok kidolgozása azonban jószíri elmarad: nemigen vesszünk észre olyan pillantást ebben a játékban, melynek drámai jelentése lenne. Az érdekesebb színészi pillanatok inkább magánszámok: Nagy Réka mániakus, beszédkenyszeres Mrs. Roberts-je körül egy jelenet erejéig sűrűbb lesz a levegő, Vizi György kissé túljátszott, de legalább karakteres Kamasza is felhívja magára a figyelmet, Unger Pálma pedig egy eredeti, nagyszájú, minden lében kanál konyhalány megformálásával az este legjobb epizódalakításával ajándékoz meg.

Kevin, Charlotte és Nick a játék főszereplői. Kevin és Charlotte ama terroristák, akik környezetvédő szölamokkal „álcázzák” magukat, s furgonjukkal, mely tele van röpcédulával, Skócia felé igyekeznek. A kocsira felkérkedzik Nick, a stoppos fiú, aki meglehetősen gyorsasággal lefaszítja őket, mégis meglepődik, amikor a terroristák lepuffantják az őket igazoltatni akaró rendőrt. Végül a stoppos fiú sem kerülheti el sorsát, a terroristák viszont a rendőrségi riadókészültség ellenére egérutat nyernek. Hármójuk közül Balikó Tamásnak sikerül a leginkább épkezláb figurát teremtenie, különösen Kevin első felvonásbeli monológjában, mely afféle önéletrajzi vallomás, sajátos, groteszk hangot üt meg. Bieder Éva Charlotte-ja eléggé sematikus és enervált. Bánky Gábor Nickjének voltaképp két arca van: egy csodálkozó és egy rémült, s bár ott érezzük benne a szükséges érzékenységet, ebből így egyelőre nem sikerül emberi sorsot formálnia. Kevin és Charlotte annyit rejtélyeskednek, hogy mindvégig valamilyen krimiszerű kifejeletet várunk, ám amikor egérutat nyernek, magukkal viszik titkukat, ha ugyan egyáltalán volt nekik...

A néző családodottan hagyja el a Ságvári Endre Művelődési Ház termét. Az évad eddigi két kamarabemutatója mintha hosszú évszázadokat táncolt volna vissza az európai színháztörténetben: itt a színpad visszaváltozott dobogóvá, melyen a színészek jól-rosszul produkálják magukat, de annak, amit Hevesi Sándor ábrázoláson, színpadi illúzió értett, nyoma sincs. Megkívánhatjuk-e ettől a dobogó-színháztól, hogy legalább szép legyen? Hiába is kívánnánk, nem akar szép lenni. „Antiromantikus” előadott romantikus dráma, a nézők szemét vakító gépkocsireflektor a Poliakoff-darab végén: ezek bizony hivalkodóan „modern” színházi eszközök. Kár, hogy az eszközök mögött a gondolatok felfedezhetetlenek maradnak.

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

Cseres Tibor: *Parázna szobrok*; Szakonyi Károly: *Holdtölte*

Ismét csak dialógusszöveg és nem dráma formálódott egy kiváló regényből. Cseres Tibor a *Parázna szobrok* című regényének életanyagát nem véletlenül írta meg regénynek. Az epikus forma kívánalma már az érintett kérdéskörök pusztá felborlásából is nyilvánvaló: milyen volt a magyar katonatiszti kar a II. világháború elején; némely tagjai miként segítették a lengyel és cseh menekülteket; egyszeri, de általános jelentést hordozó emlékeken keresztül mutatja meg a II. magyar hadsereg pusztulását a Donnál; előkerül a trianoni béke, és abban Benes szerepe; hogy miért nem alakult meg a magyar hadifoglyokból a fasiszták elleni harcra a magyar légio stb. És mindezek középpontjában egy volt százados, aki a néphadseregben csak őrnagyságig vitte, mert feljebbvalóinak egy része nem bízik benne, s így nem kap neki való feladatokat.

A főhős törekvése látszólag egységbe foghatná a sok-sok epizódot. 1939-ben, Kassa fölött, az akkori magyar-szlovák határon állomásozott egy tábori őrs, amelynek feladata volt, hogy a cseh és lengyel menekülteket Magyarországra segítse. 1963-ban az 1945-ig érvényben volt szolgálati jegyre ráírva bosszúra szólító szöveg érkezett Bécsből: „Meg kell bosszulnia valakinek, ami velünk és az országgal történt”. Feladója csak olyan valaki lehetett, aki járt ezen a tábori őrsön vagy ott szolgált. Mivel a Kennedy-gyilkosság idején érkezett a szöveg, s Hruscsov magyarországi látogatására készül, a fenyegetést komolyan veszik. Elsősorban a mű főalakja, Thormay Béla. Nyomozni kezd, s ez az akció-sorozat tarthatná össze az epizódokat. Akkoriban a tábori őrsön szolgálatot teljesítő katonák meztelen női és férfi szobrokat faragtak kis, egy patak vizével malomkereket hajtottak meg, majd ez mozgásba hozta a „parázna szobrokat”, amelyek így „szerelmet öröltek”. Az illegális határátlépések leplezéseére egy Tömössy Aladár nevű vezérkari százados valódi vagy látszatorgiát rendezett, a jelenlévő nőkről és férfiokról csoportképet készíttetett. Thormay Béla az ezen a fényképen lévők között gyanítja a bosszúra szólító szöveg feladóját. S ezirányú nyomozása közben ismerjük meg a volt tisztek és későbbi feleségek múltjának és jelenének egy részét. A nyomozás egészét beburkolja a Thormay Béla elleni vizsgálat, amelyet mostani feljebbvalói az ún. Asztalnál folytatnak ellene. A vizsgálatot egyikük, Kiss ezredes kezdeményezte. Ennek során kerülnek szóba a II. világháború eseményei, köztük Thormay Béla tettei, amelyekből semmi negatívum vagy elítélendő nem derül ki. Fontosabb az ekkor felidézett történelmi események értékelése, megítélése.

Ebből is látható, hogy az alakok között szükségszerűen egészen különböző jellegű és tartalmú viszonyok keletkeznek; vagyis egyszerűen nem lehetséges közöttük olyan egységes viszonyrendszert felépíteni, ami drámává formálhatná életüket. A jelenetek epikus mozaikok maradnak; s az azonos tartalmakra vonatkozó egységes feszültség sem alakulhat ki. Mint az epikus mozaikokból felépülő színjátékszövegek esetében: az érdekességet, a feszültséget az egyes epizódok mélysége és ezáltal előálló érdekessége pótolhatná. Ám ezt nem engedi a dialogizált forma: az ily részletek epikus szélességükben, az alakoknak az élet különböző tárgyiasságaihoz való viszonyaiban válnának mélylé; és nem kizárólag az egymáshoz való viszonyaikban, amit a dialogizált forma lehetővé tesz. Az epizódokká való széttagozottság azt hozza magával, hogy a *Parázna szobrok* dialogizált változatában – tehát nem a regényben – valódi jellemmé, egyéniséggé elsősorban az epizódokat a saját személyével ösz-

szekapcsoló főhős formálható. A különböző epizódokban az ő egyéniségének különböző aspektusai nyilvánulhatnak meg. De nem így a többi alak. Ők csak „figurákká” tehetők, hiszen csak azokban a mozaikokban élnek, amelyekben a főhőssel kerülnek kapcsolatba, ez ezáltal egyéniségüknek csak egyik arculata, a főhőshöz való viszony jelenhet meg. Ezekbe a mozaikokba nem epikus életteliességeiket hozzák magukkal, hanem annak csupán egyik szeletét. De még ezt a szeletet sem tudja a dialogizált szöveg világába behozni az egyik lényeges szereplő, akiről oly sok szó esik: Tömössy Aladár. Ő csak Thormay Béla emlékezetében jelenik meg; a mű többi alakjához való viszonyáról semmit nem tudhatunk meg, noha igen-igen sokat említik. Ezért, ennek ellenére, nincs funkciója.

A főalak Thormay Béla, akinek egyéniségéből Bitskey Tibor alakításában az a sértődöttség a domináns, amely a néphadseregben történt mellőzéséből alakult ki. Bitskey Tibor épp azt nem tudja elhiteitni, hogy méltatlanul mellőzték, mert alakításából hiányzik Thormay okossága és tehetsége. Ezt azért kellene az általános magatartásban érvényre juttatni, mert egy olyan mozzanatban láthatjuk konkrétan, amely színjátékban jóval kisebb horderejű, mint regényben: bármily eléje kerülő szöveget agyával egy pillanat alatt képes lefényképezni, elraktározni és felmondani. Ezt az ellene folyó vizsgálat során bebizonyítja; ám a nézőtérben tudjuk, a színész minden szöveget előre megtanul. Hiányoljuk még a régi hadseregbeli százados azon karakterszónásának a mély megjelenítését is, amely az emberi-társadalmi haladás mellé állította és állítja. Bitskey Tibor alak-megformálásának alapjellemzője ezért, hogy a nyomozást elsősorban mint katonai pályáján való emelkedésének utolsó lehetőségét folytatja.

Jellemmé vált még Stoom Marcell Szabó Gyula alakításában. Elsősorban azért, mert – a valódi vezérezredes tartalmaitól akár függetlenül, akár nem – az igazság megrögzött keresőjének mutatja; persze a maga történelmi és társadalmi helyzetéből látható igazság kutatójának. Ez teszi szimpatikussá, de egyben rigorózássá és kissé nevelőssé is.

A többiek „figurákat” állítottak elénk. Esztergályos Cecília ugyan remekül faragja ki a meglehetősen ostoba, kizárólag felszínesen látó, kurva-alkatú kávéfőzőnőt. Azonban az, hogy Sarolta alakja és egyénisége ennyire eltávolodott a regénybeli Irmától, azért problematikus, mert ő Thormay Béla jelenlegi élettársa. Márpedig az ilyen egyéniségű élettárs igen nagy mértékben devalválja Thormay pozitívumait. A többi figura jellemző vonása: Kiss ezredes cinikus és gonoszkodóan nagyképű, Kozák András alakítja; a Thormay elleni vizsgálat egy „fönről jött” civil résztvevőjét kiválóan formálja fontoskodóvá és fensőbbbbségessé Nagy Attila; míg Thormay egyik volt tisztársa, jelenleg veje, külsőségesen totyogó vén alakká lett Rátonyi Róbert alakításában; és sirósan szentimentális a mostani járásbíró, egykori tiszt Kautzky József megformálásában.

Az előadás legfőbb érdeme az egyes részletekben megjelenő mondanivaló, amelyeket nagyon kiemelt a rendező, Kazimir Károly. Ezek a II. világháború szörnyűségeire, a trianoni békére, a régi és a jelenlegi katonatisztek minéműségére, igaz és hamis tartalmaikra stb. vonatkoznak. Ezért ezek mindenki számára fontos közlések.

*

Kezdetben, persze az újabb idők kezdetén volt E. Albee *Nem félünk a farkastól* c. drámája. Az értelmiségi házaspárok benső világáról és egymáshoz való bonyolult viszonyaikról akkor még dráma született. Többek között azért is, hogy egy szombat éjszakába az alakok életének teljessége sűrűsödött. Azután jöttek ennek a témának külföldi és hazai variációi, és útközben elszívárgott a dráma.

Szakonyi Károly *Holdtölte* c. darabjának alakjai – azért ez a cím, mert azon a péntek estén éppen holdtölte van – ugyancsak értelmiségiek, s másnap nálunk szabad szombat lévén, már péntek este marják egymást közepes vehemenciával.

A jelen esetben darabról és előadásról azonos dolgokat lehet írni. Sándor, Sztankay István kissé későn érkezik haza ezen az estén. Egy drámáról és színjáték-

ról az első információt a cím és a dramatis personae adják. Tudjuk tehát, hogy itt csak ketten szerepelnek. Sándor a gyerekeit hívja, s azon háborog, nem üdvözlük hazatérő apjukat, nem hagyják ott a tv-ben menő krimi. De mi tudjuk, hiába hívja őket, nem jönnek. Tehát már ekkor kialakul a nézőben enyhe fölényérzet. Azt is halljuk nemsokára, hogy vendégeket várnak. A szereplők számának ismeretében ekkor ugyancsak többet tudunk, mint a mű alakjai; tudjuk, nemsokára megszólal a telefon, hogy a vendégek lemondják a látogatást.

Közben az is kiderül, a házaspár, Ágnes és Sándor féltékenyek egymásra. Ez úgy látható, ahogyan az életben szokott; nem egyenes, nyílt kérdésekben, csak egy-egy mondat hangsúlyában, fürkésző tekintetben stb. De nem úgy jelenik meg, ahogyan mélyen megírt művekben szokott: itt nem derülnek ki az okok vagy hálózatok, s az sem, a féltékenység hogyan nő ki az alakok egyéniségéből vagy helyzetéből, hogyan kapcsolódik sok szállal múltjukhoz, helyzeteikhez, világhoz való viszonyaikhoz stb. Mindennek csak a szíptómáit kapjuk, úgy, ahogy az élet megnyilvánulási formáiban megjelenni szoktak. Közben a rendezés (Szirtes Tamás munkája) a szokványos humorforrásokat produkáltatja; pl. felesége féltékenykedő megjegyzéseire Sándor zavarában kiborítja az aktatáskáját. Ő azután azt kéri, felesége a vendégek fogadására átlátszó ruhát vegyen fel, de alatta semmit. Sztankay István alakítása egyértelművé teszi, amit a pusztá szöveg nem, hogy ti. Sándor a saját vágyait kívánja felpiszkálni, nem a vendég férfit, s nem csoport-szexre készülődik.

Az a bizonyos telefonhívás persze megtörténik. A lemondás okában sem sűrűsödik valami lényeg; ez is a természetes élet egyik, kicsit extrém esete. A meghívott házaspárból a férj képmagnóról karatézni tanul, még a feleségét is püföli, s nem hajlandó a képmagnót otthagyni.

Mindabból, ami eddig történt, kitalálható, mi következik.

A kölcsönös féltékenykedés azért támadt fel, mert napközben hívták egymást telefonon, de egyikük sem találta a másikat a munkahelyén. Ha nem kellett volna a vendégeket várni, már hamarabb elkezdődhetett volna ezeknek a távolléteknek a számonkérése, illetve kimagyarázása, s az is, amiről itt szó van. De csak ezután kezdődik el, és Ágnes, Piros Ildikó, beszélni kezd egy hivatalbéli fiatal fiúról, s kapcsolatuk történetét meséli el.

Piros Ildikó az ekkor kezdődő epikus mesélés során voltaképp jól jeleníti meg a harmincas éveinek közepén járó, kégyerekes, és a házasságban magára maradt asszony attitűdjét. Persze csak a szíptómákat, hiszen szöveg és akció csak ennyit enged. Így, mint a legfontosabbról, arról értesülünk, hogy most már csak ezzel a fiúval tud beszélgetni, férjével nem, meg arról, hogy szereti a sonkásszendvicset. Férjéről elmondja, nincs már benne semmi lelkesedés, noha valaha volt. Mindezek éppen csak megemlítettek, az okok szövevényéről szó sincs. Így a fiatal fiúval való szerelem történetének az elmesélése csak a mai, elromlott életék privát szférájának egyik esetleges esete, epizódja marad. Elegánsabban mondvá: a jelenségek első szintjét látjuk. Epikusnak azért marad meg, mert elmondása nem változtat kettejük viszonyán; tulajdonképpen nem is változtathat. Két okból sem. Először, mert e házasságban való magukra maradottságuk nem ebből derül ki az ő számukra, vagyis ez nem viszonyt változtatható új felismerés. Másodszor, mert ebből a kölcsönös egyedüllétből több és különböző élettények akkumulációjával kerülhetnének ki, bizonyos élettartalmak bennük való felhalmozódásával. Vagyis a *téma* alapvetően epikus.

Sándor a sztori elmesélése során csak reagálni tud; Sztankay István viccesen, szarkasztikusan, epésen, sértődötten, néha megértően reagál, amelyek egyike-másika talán mélyebb bepillantást enged Sándor bensejébe, míg mások kicsit megnevettetik a nézőt.

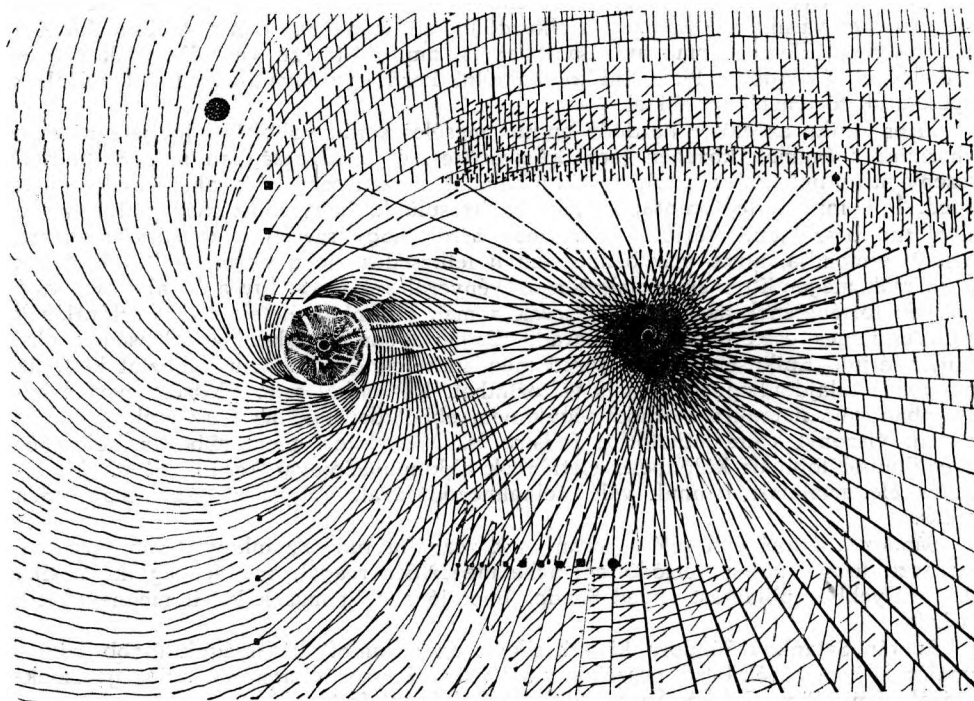
Ezután Sztankay Sándora következik; s az elromlott házasságuk újabb szíptómáját látjuk: arról kezd beszélni, amit már ezerszer elmondott, saját gyermekkoráról. Amit Piros Ildikó Ágnese dühödt indulattal fojt belé.

A végére két „fordulat” marad. Ágnes kijelenti, előbbi sztorija is csak olyan volt, mint az a sok, amelyeket régebben mesélgettek egymásnak. Akkor is, most is

azért találták ki ezeket, hogy az egymás iránt lanyhuló szexuális vágyaikat felszít-
sák. Sándor azonban nem hiszi, igaznak gondolja. Ezen a ponton a darab úgy kap-
csolódna az életről való mai egyik divatos vélekedéshez, hogy most aztán nem tud-
juk, mi az igazság. Itt persze nem az élet válik bizonytalanná, vagy az igazságot
objektíve eltakaróvá, hanem a megírási mód. Ágnes ugyanis egyértelműen tudja,
mi az igazság, ami tehát van, és tudható lehetne. Egyébként is, akár igaz, akár
nem, a sztorinak az elmesélése végső soron csak azt a viszonyváltozást célozta, hogy
az egymás iránti érdeklődés feltámadjon. De végül mégsem ettől kél életre a szexuá-
lis vágy; vagyis nem attól, amit Ágnes elmesélt, nem attól, ami a mű gerince volt.
Az újabb „fordulat”, hogy a vágy az egy pillanatig tartó játéktól támad fel: Sándor,
mintha bordélyházba jönne, a Madame által legügyesebbnek minősített lányhoz,
Ágneshez. Hát ennyi.

Persze nem az a baj, hogy nem lehet tudni, Ágnes sztorija igaz vagy nem. Ha-
nem az, hogy akármint is van, pusztá szimptómákat, merő jelenségeket látunk úgy,
ahogy az élet naturális valóságában szoktuk. Illetve nem egészen úgy. Mert a primér
élet naturális menetében minden jelenség, akár egy házastárs mindennapi életének
legmindennapibb megnyilvánulásai, a másik által tudott és ismert, számtalan szál-
lal kapcsolódnak az élet egyéb területeihez, szféráihoz; vagyis a primér élet jelensé-
geiben gyakran megnyilvánul a lényeg, még ha kimondatlanul, csak a másik szá-
mára észrevehetően.

Piros Ildikó és Sztankay István játéka természetesen kellemessé teszi a natu-
rális életet, amelynek egyik péntek estéjét megírni úgy, amint az van, bizonynyal na-
gyon nehéz. De ha sikerül, az ilyen naturális életet *nézni* eléggé érdektelen.

TISZTA INDULAT ÉS KRITIKUS ÉRTELEM

Hankiss Elemér: Diagnózisok

Szerencsére nem újság ma már társadalmi életünk kisebb-nagyobb bajainak regisztrálása. Bertha Bulcsu, Lázár István, Bajom Nagy Ernő, Szekulity Péter, Kunszabó Ferenc riportjaiból – felszólalásaiból, Hofi Géza ragyogó látleteleiből, vagy épp magának Hankissnak régibb tanulmányaiból olykor diagnózisokhoz is hozzászokhattunk már. Mégis a jelen kötet, az itt egybegyűjtött tanulmányok egészükben, megkeleltetés és felfedezés erejével hatnak, még akkor is, ha amúgy a tárgyalt kör tüneteivel naponként találkozunk, ha mások – vagy épp maga Hankiss – ezerszer elismerték is. Mert Hankiss itt hozzáad valamit a felismerésekhez, valamit, amitől azok csakugyan azok lesznek, amit a cím ígér: Diagnózisok.

Nagyon jól látja Hankiss, hogy ha valami, hát ez az igényes – és ezekhez az írásokhoz kiválóan találó – cím szorul magyarázatra, sőt: mentegetésre. De nem egészen azért, amit előjáróban emleget. Nem az ugyanis a kérdés ma már, hogy gyengekedhetik-e egy társadalom? (Az már inkább, hogy csinálhat-e egyebet?) Az igazi kérdés az, hogy eljuthatunk-e tényleg valódi diagnózisokig? A diagnózis ugyanis rettentően igényes fogalom, ég és föld választja el a tünetek egyszerű regisztrálásától. A diagnózis messze túl lát a tüneteken. A diagnózisban nem kevesebb fejeződik ki, mint az, hogy az orvos, a tünetek és a körelőzmény lehető legponosabb regisztrálása alapján, a tudomány jelenlegi állásához igazodó szakismeretei szerint elhelyezte az esetet a betegségek nagy univerzumában. Fölismerte a kórt. Ezért is nevezték régebben a diagnózist tán rosszul hangzó, de szépen pontos magyarsággal „kórismé”-nek. Ezért érdemlik meg Hankiss tanulmányai a *Diagnózisok* címet.

De mi és milyen az a tudomány, amihez Hankiss a diagnózisok érdekében megfigyeléseit és leírásait viszonyítja, melynek kereteiben a tüneteket elhelyezi? Látszólag egyszerű a válasz: a modern szociológia társaslélektannal és mélypszichológiával megtámogatott empirikus modellalkotó módszereit alkalmazza. És tegyük mindjárt hozzá: mesterien alkalmazza, a szükséghez képest kibővítve, adaptálva és fejlesztve ezeket az egyáltalában nem könnyű eljárásokat.

Tekintsük példának okáért mindjárt az első tanulmányt, *Viselkedéskultúránk torzulásai*-t. Kiindul egy jólismert és feltűnő tünetből: a köszönési és megszólítási formák zűrzavarából. Részletesen leírja ezt a zűrzavart, s kiegészíti néhány, a legszükségesebbnél soha nem több utalással az előzményekre. Így elkerüli, hogy a mindent feloldó „történeti szükségszerűség” szürke ködbe mossa el a tünetet. A jól körülhatárolt tüneteket mármost futólagosan és hipotetikusan viszonyítja a társadalomfejlődés néhány e szempontból releváns külföldi és honi jelenségéhez. Ezután következik a lényeg: a viszonyítás alapján előlegezett „zűrzavar modellt” szembeesíti a megfigyelésekkel és az empirikus vizsgálatokkal. A statisztikus empirikus vizsgálatok köztudottan (tán a kellelténél is köztudottabban) kényes módszerek: a kérdőívek megtervezésébe rejtett elméleti elképzelések olykor a használhatatlanságig meghamisíthatják az eredményeket. Hankiss tehát nagyon ügyel, hogy alkalmasan válassza ki az empirikus tesztet, s a kérdésekkel két egymástól független irányból „lője be” a célt. A viselkedéskultúra kvantitatív vizsgálatára találóan választja ki az emberek munkájukkal való megelégedettségét. Hiszen nyilvánvaló, hogy leginkább ezen mérhető le, mennyire vannak egy társadalomban helyükön az emberek; zavartalan, kulturált viselkedés pedig csakis helyükön lévő emberektől várható. Nem kevésbé frappáns a teszt komplementerje: hogyan ítéli meg a másik ember, a többi ember viszonyát a végzett

munkához: hányan dolgozhatnak olyan munkakörben, amihez igazán kedvük van; hány ember végzi munkáját igazán jól, megbízhatóan, magas színvonalon? A két teszt meglepően nagy eltérése (sokkal többen ítélik a többiek munkáját nem helyén valónak vagy épp feleslegesnek, mint a magukét) önmagában is elgondolkasztó; most azonban az a lényeg, hogy a kettő együtt megbízhatóan méri a gazdasági tevékenységben részt vevők viselkedéskultúráját. Az ország dolgozó népességnek majdnem fele nem helyénvalónak ítéli önmaga s majd kétharmada a mások tevékenységét. A kvantitatív teszt igazolta a megszólításokból és köszönésekből feltételezett modellt, most már merészebben léphetünk nehezebben megközelíthető területekre, mint amilyenek például a politikai kultúra, a meglévő életformákkal való gazdálkodás, vagy a közösségi-társadalmi tudat kérdései. Akár a kiindulásnál, az itt felsorakoztatott tények sem újak; többségüket sajtó, rádió, televízió gyakorta elemlegeti. Új azonban, merőben új, ahogyan most ezek a jólismert tünetek a végleges diagnózis: a mindennapi viselkedéskultúra idült elmaradottsága köré csoportosulnak.

Nem ennyire jól tetten érhetően, ám tán még pompásabban működik ez a Hankiss-módszer *Az információhiányról* szóló tanulmányban; ez úgy lehet az egész könyv – legalábbis jelen recenzensnek – legizgalmasabb írása. Mert mit is csinál itt Hankiss? Kiindul ismét egy egyszerű, majdhogynem triviálisnak mondható esetből: az Interkontinentálbeli szállótűz sajtónk általi szükséztű regisztrálásából. Nyilvánvaló, hogy ez a szükséztű jelenség – akár az iménti írásban a megszólítások zavara – és így magyarázatra szorul. Hankiss hét racionális hipotézist fogalmaz meg; mind nagyon egyszerűek és valószínűek már eleve is. És az is nyilvánvaló, hogy a találgatás szinte tetszés szerint folytatható lenne. Ezek a hipotézisek lehetséges magyarázatok elvben végtelen sok dimenziós terét alkotják, ám ez a pluralitás merő látszat, mert szándékát tekintve mindenik magyarázat végül is ugyanazt a célt fedi fel: a közönség hatékony megnyugtatóását. A hírközlés többféleképpen értelmezhető takarékosága megett a magyarázatok egyetlen „nehogy”-dimenzióra való zsugorodása rejlik. Ezt a „nehogy-modellt” mármint Hankiss roppant szellemesen szembeállítja a szállótűz körül fölbujánzó rémhírek rendezett halmazával. Mert a rémhírek ugyanúgy racionális variánsok sokaságába sorolhatók, mint a magyarázatok, ám az utóbbiakkal ellentétben ez a sokféleség már nem csupán látszólagos. A rémhírek végtelen sok dimenziós tere nem redukálható egyetlen szándék-dimenzióra. A tájékoztatás intencionális egydimenziionalitása a tájékozódás komplementer terében szükségképpen a teljes tájékoztatatlanságot eredményezi. Mintha valami különös Heisenberg-reláció érvényesülne itt is; mintha a tájékoztatás katonás határozottságát – azaz hiányosságát – a tájékozódás tökéletes dezorientáltságával kellene megfizetni. A cselekvés és a gondolkodás, a mindennapi élet gyakorlata azonban sürgetően tájékozódást követel; a hiányzó információkat tehát sokkal inkább óhajai, mintsem meglévő tapasztalatai alapján álinformációkkal pótolja a képzelet. Ám ez a pótlás a szándékok teréből indul, és így föltétlenül érzelmek kísérik. S mivel a pótlás szándéka bizonytalanságból fakad, az érzelmek a dühösségtől a szorongásokon át a kétségbeesésig terjeszkedő hatalmas skálán helyezkednek el valahol. A megnyugtató szándéka szükségképpen az ellenkezőjébe fordult: a hírhiányos tájékoztatás a bizonytalanságból fakadó és a bizonytalanságot fokozó rémhírek buja flóráját virágoztatja ki. S a rémhírek veszélyeztetik vagy éppen meggátolják a józan gondolkodást és cselekvést. Találón idézi Hankiss Roland Barthes szavait: „A rémhírek ellenállhatatlanabbul hatnak rám, mint a hírek. Mert a hírek még jóformán el sem hangzanak, máris mozgásba hozzák bennem a kritikus értelmet. A rémhírek viszont testem mélyebb zónáira hatnak, ahol a harag lakozik bennem és a félelem.” Érdemes idézni ehhez Hankiss befejező kommentárját: „Valószínűleg mindannyiunkra, rám is így hatnak a rémhírek. De még inkább így hat rám annak a látványa, hogy egy egész társadalom él itt még mindig – holott már semmiféle külső vagy belső, tényleges vagy képzelte „veszély” nem indokolja – altatódalokon és – fel-felriadva – rémképeken. Ha arra gondolok, hogy értékes évek múlnak el anélkül, hogy a tények nyílt feltárásával és megvitatásával gondolkodásra és felelősségvállalásra tanítanánk egymást és önma-

gunkat, ha arra gondolok, hogy előbbre jutásunk eljövendő vagy már be is köszöntött nehezebb korszakában egy felnőt és felelősségteljes társadalomnak sokszorta több esélye volna a sikerre, mint a világról keveset tudó, hol riadozó, hol elszunnyadó gyerekek csapatának, ha erre gondolok: akkor fog el igazán a harag és a félelem." Ha valami, hát ez a mélységesen igaz indulat törheti át az egydimenziós tájékoztatás és a sokdimenziós bizonytalanság állandóan újratermelő ördögi köreit.

Úgy lehet épp ez a tiszta indulat teszi lehetővé, hogy jelen recenzens intencionálisan akkor is mélységesen egyetértsen Hankissal, amikor magyarázatait alig vagy egyáltalában nem fogadja el. Hankiss modelljeivel pöröl, nem szándékaival. S ez egyáltalában nem jelen recenzens holmi – ide nem tartozó – „személyes” ügye. Egyrészt azt mutatja, hogy Hankiss mindig valódi híreket közöl, másrészt azt, hogy a valódi tájékoztatásra nem föltétlenül a testvéri egyetértés az adekvát válasz. Hogyan is mondotta Roland Barth? „Mert a hírek még jóformán el sem hangzanak, máris mozgásba hozzák bennem a kritikus értelmet.” De lássunk inkább tán példát erre az egyet nem értő megbecsülésre. Tekintsük mondjuk Hankiss infantilizmus-modelljét.

Kétségkívül észlelhetők mifelénk a függőség ama zavarai, amit a pszichiátria – illetve tán sokkal inkább a pszichiátriaként tetszelgő pszichoanalízis és személyiségpszichológia – infantilizmusnak nevez. Észlelhetők efféle zavarok másutt és más korszakokban is, amint Hankiss röviden reámutat, kivált a 19. századi munkásmozgalmak ellen kialakult „paternalista” ideológiát elemezve részletesebben. Kétségkívül, a külső vagy belső tényezőktől való kóros függés tünetei sokféle és sokféle módon megjelenhetnek, s színezhetik alkalmazkodásunkat az egymással kapcsolódó és egymással szembeesegülő alá- és fölérendelések szövevényéhez; elő is írhatják akár az emberek beilleszkedését a hatalmi realitásokba; Hankiss ragyogó dráma-interpretációi mutatják, hogy mennyire. De épp a legsikerültebb értelmezés, a *Homburg hercege*-é, mutatja egyúttal tán legszebben az infantilizmus-modell korlátait is. A *Homburg hercege* ugyanis nyilvánvalóan nem csak személyiség-szociológiaiag értelmezhető; legalább annyira ott lüktet benne az öntelt német uralkodócskák napóleoni viharral szembekerült univerzumában szenvedő Kleist megoldási kísérlete is, ami Németh Lászlót a régi Corneille-drámákra emlékeztette: „Itt is egy nagy ember kerül szembe egy, a valószínűtlenséget súroló erkölcsi meghasonlás formájában, egy szigorúan diszciplinált közösséggel, csak most nem a valóságos rómaiak, spanyolok, franciák, hanem a részben még megteremtődő poroszok e darabbal megköltendő fegyelmével.” Jól ismert e „diagnózis” iszonyatos következményekkel járó „prognózis”; nem csoda hát, ha minket a *Homburg hercege* óhatatlanul a zsarnokság szörnyűségeire figyelmeztet. Mi már jól tudjuk, amit Kleist még nem vagy nem így tudott: ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van, s ezt meg nem szépítheti és fel nem mentheti se varázsfuvola, se vallás, se gloire, se törvény, se hazafiúság. Meg nem szépítheti és fel nem mentheti semmi. Megjelenhetnek, Hankiss meggyőző róla, hogy csakugyan meg is jelennek a képben infantilis és paternalis vonások, ám ezek szerint értelmezni a darabot valahogy olyasmi, mint – az orvosi metaforánál maradva – infantilizmusként diagnosztizálni mondjuk a paranoid szkizofréniát. Igaz, azt, hogy mi az „infantilizmus”, pontosan meg tudjuk határozni, míg a szkizofrénia dacol a megértés minden eddigi kísérletével. A divatos modern pszichológiai és szociológiai modelleknek mármint éppen ez a definiálhatóság a nagy előnyük – és veszélyük. Mert a modellek óhatatlanul képeket generálnak, amik immár legfeljebb a metaforák szintjén érvényesek. Az így keletkező pszichoszociológiai folklór azután – például amúgy kiváló művek egész sora Riesmantól Foucault-ig – könnyen a megértés varázsával kecsegtethet ott is, ahol valójában csak néhány csillogó képet vetített a látóhatárra a metaforák délibábja.

Mondanom se kell tán, hogy az utolsó mondat nem a *Diagnózisok*-nak szól, afféle „lányomnak mondom...” alapon. Hankiss, miközben mesterien él a definiálhatóság előnyeivel, tud az óhatatlan szimplifikáció és általánosítás veszélyeiről, amint legszebben tán a *Közösségek válsága és hiánya* című tanulmányának óvó mérlegelé-

seiből látható. S ha néha mintha mégis túlságosan bizna pszichológiai és szociológiai modelljeiben (legalábbis egy ilyenekben tán túlságosan kevésbé bizó recenzens megítélése szerint), akkor is megnyer szándékainak vitathatatlan tisztasága. Pszichoszociológiai ihletésű munkaként a *Diagnózisok* természetesen nem igen törődik a tárgyalta kérdések etikai vetületeivel (ahol – közvetítőleg – bőven bukkanhatna honi elődökre), de etikus tett maga a kis könyv úgy, ahogy van. Ezt a tiszta indulatot, ezt a kritikus értelemmel megszelídített javítószándékot kéne tán leginkább megtanulni belőle, minden szinteken s minél szélesebb körben. S mielőbb, míg nem késő. Mert egy ország, ahol ez a könyv napok alatt elkelt s már könyvtárakban is csak bajosan lehet hozzájutni agyonolvasott példányaihoz, egy ilyen ország „infantilizmus”-ban szenvedőnek és gyerekesnek ugyan aligha nevezhető, ám mindennapi kiszolgáltatottságainkat nem enyhíti, hogy egyre inkább megfontolt és komisz felnőttek tolnak ki velünk magánvállalkozóktól állami szervizekig és közhivataloktól saját főnökökig, tetszésük szerint, mint felnőtt a felnőttel, gátlástalanul. Vagy netán éppen ez a ravasz visszacsatolásokkal stabilizált, körkörösén megújuló kitolási rendszer lenne az infantilizmus? Lehet, hogy mégiscsak Hankissnak van igaza? Mindenképpen jó lenne, ha minél többen figyelnének felelős szavaira: „A paternalista hatalomgyakorlás csak akkor lehet igazán eredményes, ha a társadalom széles rétegeiben adva van a hajlandóság az elgyermekesedésre. Ha kialakul az összjáték a paternalista hatalom és az infantilizálódásra hajlamos társadalom között. Összjáték, amelynek egyik pregnáns példájára Kornai János hívja föl a figyelmet most megjelent könyvében: összjáték egyfelől a folyton-folyvást decentralizálni akaró, de akarva-akaratlan mindig újra centralizáló központi gazdasági irányítás és – másfelől – a folyton-folyvást önállóságért siránkozó, de az önállóság kockázatát s felelősségét vállalni nem merő, szorongó, segítségért, biztonságért, a felelősség elhárításaért újra s újra a központi hatalomhoz forduló, a központi források kebleit »szivattyúzni» akaró vállalatok között. (A hiány, Budapest, 1980.) Ez az ide-oda táncoló, gyűlölvé ragaszkodó, sem elszakadni, sem együtt maradni nem tudó kettősség azonban nemcsak a gazdasági életben, hanem általában is jellemzi a gyerekes társadalom és az atyáskodó hatalom kapcsolatát. Hol van vajon a kiút ebből a nem is annyira ördögi, mint inkább »családi« körből, hogyan válhat a társadalom e nemzetté dagasztott családból felnőtt emberek »okos gyülekezetévé«? – ezen kell, ezen volna érdekes alaposan elgondolkoznunk.” (Magvető, 1982.)

KRITIKAFEJTŐ

– *Agárdi Péter: Értékkrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években* –

Ritkán történik meg, hogy egy irodalmárról, akinek legtöbb írása könyvismeretetés, műbírálat és publicisztika, még életében monográfia készül, melyben a kritikusnak mindössze hat évnyi működése kerül feldolgozásra. A ma 74 éves, több mint negyven éve Párizsban élő Fejtő Ferencnek 1934 és 1939 között megjelent írásait elemzi – a szakfolyóiratokban publikált résztanulmányok után immár önálló kötetben – Agárdi Péter.

A Fejtőről kialakult kép az irodalmi köztudatban meglehetősen ellentmondásos, ami nem utolsó sorban Fejtő Nyugaton a felszabadulást követően kifejtett tevékenységének következménye. Agárdi Péter ennek a kialakult képnek a felvázolásával kezdi elemzését, a bevezetőben rámutat a mai Fejtő-recepció durvaságaira és hiányosságaira, majd kijelöli a vizsgálat célját: „Ez a munka elsődlegesen az *irodalomkritikusi-esszéista* termés, ezen belül is a magyar irodalomról, az irodalom történeti és esztétikai kérdéseiről kialakított koncepció kritikátörténeti szempontú elemzésére vállalkozik. Tárgya, de nem fő célja ennek a munkának Fejtő 30-as évekbeli tevékenységének feltárása; a *magyar baloldali irodalmi gondolkodás történetére*, ellentmondásaira és értékeire szeretnénk rávilágítani ebből a sajátos szemszögből, a »Fejtő-modell« bemutatása révén.” Ez a modell-szerűség, valamint a 30-as évek hazai baloldali irodalomkritikájában betöltött vezető szerep indokolja azt, hogy az akkor 25–30 éves Fejtő irodalomszemléletének árnyalt rekonstrukcióját végezze el a szerző. A kötet egyik legfőbb célja – és, úgy tűnik, eredménye is – a Fejtővel kapcsolatos sztereotípiák, beidegződések feloldása. A tanulmány a jelenből indul el, és a zárófejezetben ide is tér vissza, de az eredmény már egy rendkívül árnyalt, a könyv egészével dokumentált mély és alapos Fejtő-portré.

E két végpont között a kötet gerincét az alcímben jelzett kérdéskör – a 30-as évekbeli irodalomszemlélet – vizsgálata alkotja, amit a pályáiv rajza egészít ki és készít elő. Mindkét összetevőt a 30-as éveknél jóval tágabb horizontba illeszti Agárdi Péter, bőszeges, részletes előre- és hátrautalások teszik teljessé az elemzett korszakot. Így a pályakezdés éveinek eseményei közül szó esik a Pécsen folytatott egyetemi tanulmányokról, a Batsányi János Társaságban betöltött szerepéről, amiről egyébként a Jelenkor előző évfolyamaiban már olvashattunk visszaemlékezéseket (a 78/10-es és a 80/2-es számban). A pályáiv megrajzolásában a szerző kitér a korabeli fogadtatásra is, elsősorban az *Érzelmes utazás* című Fejtő-könyv kapcsán, ami 1936-ban jelent meg, s ami szimptomatikusan mutatja a Fejtő magatartásában, világnézetében meglévő ellentmondásokat, és azt a baloldali értelmiségi válságot, ami a 30-as évek közepétől jelentkezett. Ő is megállapítja azt, amit József Attila az *Eszmélet* fordulópontján így fogalmaz meg: „a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol.” Fejtő így ír: „A valóság megmutatta, hogy nincs gyors megváltás. Ez nem jelenti, hogy le kell mondani az üdvösségről, hanem, hogy mértékletesen s értelmesen kell munkálkodni rajta. A valóság megmutatta, hogy (...) hevenyészett, s rossz térképekkel indultunk az útnak.” Erre a kihívásra Fejtő nem úgy válaszol, mint József Attila, saját alternatíváját a következőképpen fogalmazza meg: „A mindenben kételkedők közt dogmatikus vagyok, s a dogmatikusok között a disputa s a székszis pártján állok. Jobbra az egyszerűséget, balra a bonyolultságot, jobbra a keletet, balra a nyugatot, jobbra az igazságot, balra a szépséget, jobbra a fegyelmet, balra az egyéniséget igyekszem hangoztatni.” Kompország katonájaként ingázik te-

hát a baloldal és a jobboldal, illetve Kelet és Nyugat között. A válsághelyzet öt baloldali elveinek feladásához juttatta el, ami később marxizmus és szocializmus ellenességgé fajult. A szerző elemzi Fejtő önigazolási mechanizmusát is, de elkerüli a pszichológizálás lehetőségét és veszélyeit, a szemléleti változás folyamatának nyomkövetése történelmi és politikai keretek között mozog. A pályáiv megrajzolása Fejtő politikai ideológiájának jellemzésével zárul.

A vizsgált időszak irodalomszemléletének rekonstrukcióját Agárdi Péter az ekkor megjelent mintegy 260 Fejtő-publikáció témakörök szerinti csoportosításával kezdi, feltárba veszi – nyelvterületenként – azokat a szerzőket, akikről Fejtő gyakrabban írt, vagy akiket írásaiban többször említ. A világirodalomban elsősorban a franciák felé orientálódott. Akkori érzékenységre, nyitottságára, a dogmatikus ítéletekkel szemben képviselt árnyaltságára jellemző ez az 1937-es idézet: „olyan mű a *Prousté*, amelyre »osztályszempontok« nem érvényesíthetők, amelyre azzal, hogy »polgárinak« nyilvánítjuk, nem mondunk jellemzőt: remekmű, amelyet alázattal és gyöngéden kell a kezünkbe fognunk”. A hazai irodalomból a kortárs líra állt érdeklődése középpontjában, legszívesebben verseskötetekről írt. Ezen belül is József Attila költészete alkotta kritikusi értékrendjének fókuszát. Az elsők között ismerte fel a kortársak közül költő-barátjának helyét a magyar irodalomban, és elsőként mondta ki, hogy József Attila az Ady utáni líra vezető egyénisége, páratlan tehetsége, s egyúttal elkötelezett forradalmár alkotója és gondolkodója. Elméleti írásainak koncepciója pedig lényegileg analóg, sőt rokon József Attila elméletirői nézeteivel.

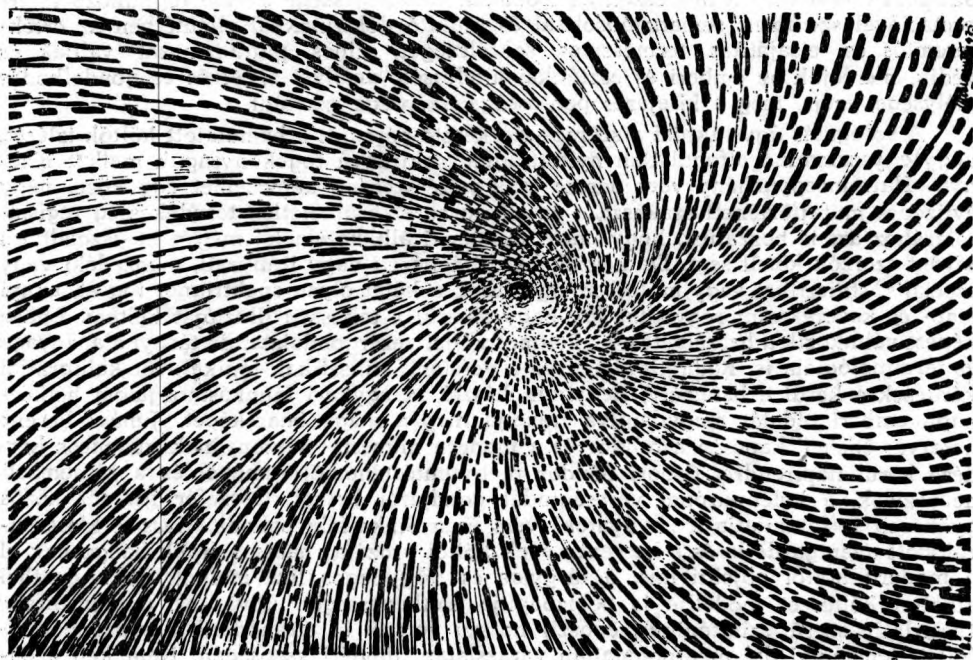
Agárdi Péter könyvének módszerére már a cím rávilágít: a konkrét írások, a napi *kritika* elemzéséből jutunk el az ezekben ki nem fejtett, de implicit módon meglévő világnézeti, filozófiai, esztétikai rendszer kifejtéséig, az *értékrend* rekonstrukciójáig. Az pedig, hogy a címben az értékrend kerül előre, azzal magyarázható, hogy ebből dedukálhatók az egyes írások nézetei, az egészből vezethetők le a részek, az egyes kritikák, mégha az elemzés, a rekonstrukció szükségképpen az ellenkező utat járja is be, a részekből építi föl az egészet. Fejtő kritikusi termékenysége is oka annak, hogy a kötet óriási tényanyagot vonultat fel, amibe beletartozik – a publikációk csoportosításán túl – az is, hogy Fejtő milyen kapcsolatokkal rendelkezett, hol jelentette meg írásait, a különböző szervezetekkel, pártokkal, szerkesztőségekkel és szerkesztőkkel milyen viszonyban állt. A tényanyaghoz tartoznak az idézetek is, amelyek – mivel Fejtő írásai ma szinte teljesen hozzáférhetetlenek – rendkívül hasznos betekintést nyújtanak Fejtő kritikusi műhelyébe. Az idézetek igen jól megválogatottak, mert hűen tükröződik bennük Fejtő gondolatrendszerének lényege, és az az életérzés, ami ennek a háttérét alkotta. Emellett már eleve árnyalt, az eddig uralkodó differenciálatlan Fejtő-képnél jóval realisabb képet nyújtanak, mert bennük a teljes horizont kirajzolódik, megjelenik az „egész”, és nem kiragadott részletek, egyoldalú szempontok minősítik Fejtő 30-as évekbeli kritikusi tevékenységét. A kötet ugyanakkor nemcsak egy immanens Fejtő-portrét rajzol meg, hanem kijelöli helyét a kortársi irodalomkritikában, és feltárja viszonyát kora ideológiai tájékozódásához is. Ez a hely a magyar marxizmus (Lukács és Révai) és az európai orientációjú humanizmus (Babits és iskolája) metszéspontján található, s ez a hely azt is jelenti, hogy Fejtő a 30-as évekbeli szocialista irodalomszemlélet egyik legmarkánsabb magyarországi képviselője. Az egyes kritikákból-esszékből kibontott értékrend tágabb összefüggés-rendszerbe illeszkedésével, az ott és akkor adott irodalmi-politikai-világnézeti válaszokhoz való viszonyítással minősíti át Agárdi Péter a köztudatban élő Fejtő-képet.

A könyv több szempontból is tükrözi az irodalomtudomány mai állapotát és vizsgálódási irányait. Az elmúlt évtizedekben az irodalomtudomány mindinkább elfordult magának az irodalomnak, a műalkotásoknak a vizsgálatától, és saját belső elméleti és történeti problémáival kezdett foglalkozni, uralkodóvá vált az elmélet, és a történeti elemzések sem az irodalom történetére, hanem az irodalomtörténet történetére irányultak. Ez utóbbira példa Agárdi Péter könyve, melyben az irodalom-

kritika, illetve egy kritikusi pályaszakasz a vizsgálat tárgya, vagyis a kötet tulajdonképpen metakritika, a kritika kritikája. Továbbá a vizsgált időszak, a 30-as évek második és harmadik harmada is erősebb hangsúlyt kapott az utóbbi időben, aminek oka nyilván abban is keresendő, hogy sokan analógiát látnak jelenünk és az adott kor között, amit leginkább az „átmeneti korszak” élményével, életérzésével lehetne jellemezni. A nagy és gyors történelmi változások esélye eltűnik, ahogy Fejtő mondja: „A valóság megmutatta, hogy nincs gyors megváltás.” Talán ezért is aktualizálódott oly nagy mértékben a József Attila-kutatásban is az 1933 utáni időszak, s vált ilyen izgalmassá számunkra a Szép Szó és köre, amelynek Fejtő az egyik vezéregyénisége volt.

Olyan kérdések foglalkoztatták őt, amelyek nagy része ma is időszerű, s amelyekre mindenkinek a saját életében kell a választ megkeresnie. Ha későbbi pályafutása be is árnyékolja a 30-as évekbeli tevékenységét, s ha kiütkeresésében el is tévelyedett, problémafelvetései és a társadalmi, politikai, irodalmi kérdések iránti érzékenysége egyértelműen példaszerű értelmiségi magatartást állítanak elénk. Fejtő sok kortársánál hűebben és világosabban fejezi ki azt a gondolkodásmódot és életérzést, ami a 30-as évek magyar baloldali értelmiségét jellemezte, s ez akkor is kiemelkedő helyet biztosít számára a kor kritikusai-esszéistái között, ha nem minden megállapítása bizonyult időtállóknak.

Agárdi Péter könyve fontos eredménye napjaink hazai irodalomtudományának; felépítésében, logikájában, elemzéseinek mélységében és árnyaltságában imponáló teljesítmény. Ugyanakkor nemcsak a szakmabeliek, hanem a vizsgált korszak – és annak kultúrája – iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is izgalmas olvasmány lehet a kritikafejtő Agárdi Péter Fejtő-kritikája. (*Gondolat*, 1982.)

VERSRŐL VERSRE

Domokos Mátyás–Lator László: Versekről, költőkkel

A szellemi vállalkozás természetéhez hozzátartozik, hogy a mást akarás, az újra törekvés valami kialakult és megszilárdult előzményhez méri magát, visszahatásként mutatkozik be, de az igazi cél legtöbbször a tagadás zónáján kívül – mélyebben vagy inkább magasabban – keresendő, teremtő szándékban gyökerezik és pozitív kifejtésben, megvalósításában teljesedik be. A Domokos Mátyás és Lator László nevével jegyzett, a társszerzők között az új magyar líra elitjét megszólaltató kötet versértelmező beszélgetései olyan időben keletkeztek, hangzottak el a rádióban és jelentek meg a Jelenkor hasábjain, amikor az irodalom megközelítésében bizonyos intézményes, kollektív, enciklopédikus összefoglalások évadja köszöntött be, másfelől pedig a tudományos elméletek, egzakt módszerek, elemző technikák sokasága hódított teret a naprakész ismeretük, birtoklásuk, alkalmazásuk látszott az autentikus megszólalás föltételévé válni. Domokos, Lator, idősebb és egy-nemzedék-beli partnereik „ugyanarról másképpen” akarnak szólni, a költészettel való találkozás elemi élményéből indulnak ki, azt járják körül és ragadják meg az intuíción és az értelmező logika, az érzékenység és a tudás változatos eszközeivel, a közös gondolkodás szellemi fölhajtó erejére támaszkodva. Nem a szervezett tudományos „csapatmunka” kétségbevonhatatlan eredményeit, nem a korszerű elmélet és módszertan kidolgozta új megközelítési eljárások hasznát kérdőjelezzik meg, – legföljebb arra reagálnak éredekben, ha a közös koncepció az egyéni színek, eredeti értékek egybemosásává szürkül, vagy a módszer működtetése túlkattogja a befogadás intim örömét, a lélek ünnepét. Számukra evidencia a művészet, az irodalom elsődlegessége a vele foglalkozó interpretációval szemben; sematizmusokkal és szűkítő doktrínákkal ellentétben az értékteremtés és -elsajátítás természetes sokféleségét, színes pluralizmusát vallják és védik, mércéjük az emberi és esztétikai hitelesség, amelyet az érzés és gondolkodás mélysége, ereje, meg a kifejezés pontossága, szépsége szavatol.

A válogatás úgy tükrözi a szerző–szerkesztő-páros és a bemutatott költők ízlését, hogy egyszersmind elfogulatlan nyitottságuk, sokirányú fogékonyságuk mellett bizonyít. Harmincegy-néhány vers persze csak jelzésszerűen képviselhet egy közel négy évtizedes műfaj történeti szakaszt, s az előszó az elkerülhetetlen töredékesség regisztrálásához azt is hozzáfűzi, hogy „nem mindenki állt köélnek” még a megszólaltatni kívánt szerzők közül sem. De nézzük bár világnézeti vagy irányzati, nemzedéki vagy szociális, stilisztikai vagy műfaji szempontból, a kötet olyan spektrumot fog át, annyi alap- és keverékszint ragyogtat föl, hogy sikerül a teljesség illúzióját kelteni. Ehhez képest váltakozik a beszélgetések „Leitmotiv”-ja, vezérgondolata, de tárgyi alapanyaga és terminológiája is. Radnóti elemelve a verstani, stilisztikai, topikai, sőt kalligráfiai kérdésekre kerül a hangsúly, Benjámin László az egykori munkásmozgalom hétköznapi, emberi oldalát megvilágítva rajzolja meg a maga önarcképét. Juhász Ferenc „szarvas-éneke” kapcsán a folklór és a modern művészet viszonyának gubancos kérdése kerül napirendre, Csoóri Sándor motívumtörténetből remekel és a kisenemzeti neurózisok, a kelet-európai vereségtudat gondjáról beszél. Összefér itt, sőt közös gyökereit is fölmutatja a „nyugatos” vers és a Sinka-féle ballada, Kassák klasszicizálódott avantgarde-ja és a hetvenes évek költői prózája; hatásos érvek hangzanak el a modern költői objektivitás, a tárgyias és tárgyilagos líra mellett, de a goethei alkalmi költészet modellje is bebizonyítja életképességét. Olvasunk monumentális (katedrális-szerű, szimfonikus, époszi) hosszú versről és eltűnődünk a sanzonból kifejezett leheletnyi dal megfoghatatlan varázslatán, tündéri szépségén. Nem kell azon-

ban mindeközben lágy engedékenységre, impresszionista kritikátlanságra gyanakodunk: az individualitás igénye, a változat, az árnyalat jogának képviselete egyben kirekeszti a divatkövetést, a másodlagosságot, a technikailag netán csillogó utánérzést; e tekintetben a „Lobogókn: Petőfi!” jelszó káros következményeinek kimutatásán túl a kötetnek a fölmelegített avantgarde-ot vagy a divattá kopott „bartóki modellt” megcélzó oldalvágásai is figyelmet érdemelnek.

A versek „szituálása”, társadalom-, eszme- és poétikatörténeti folyamatokban való elhelyezése visszatérő szempontokat, viszonylag állandó rovatokat is föltételez a megközelítésben. Ilyen mindenekelőtt a keletkezés-történet vizsgálata. A filológia oltárán hozott áldozat, pl. a mű születésének, első és további megjelenéseinek adatlása főként úgy bizonyul termékenynek, hogy – Domokos szép hasonlatával élve – annak „a fészeknek az intellektuális szalmaszárait” segíti megkeresni, amely a jelentős alkotásokat az emberi gondolkodásban, művelődéstörténetben körülveszi. Ez a program elsősorban olyan problémákra irányítja a figyelmet, hogyan aktualizálja a történelmi kor a vallási, filozófiai, politikai eszméket és mit kezd velük a költő, a művész, hogyan fonódnak össze mondjuk Pilinszky Apokrifjában a kereszténységből és az egzisztencializmusból ismert képzetek a negyvenes-ötvenes évek komor élményeivel – de jelenti földönjáróbb, mindenaposabb s nem kevésbé érdekes korjellemzők fölvillantását is. Így többek között egy hiányzó folyóirat- és könyvkiadás-történet körvonalai sejlenek föl a változatos apropókhoz kapcsolt és elegánsan elrejtett filológiai megjegyzésekben, izgalmas, váratlan tényeket tárnak föl a beszélgetések a modern költősors külső, köznap értelemben egzisztenciális oldaláról is. Berda szegénysége, Kormos Párizs-élménye, a belülről megvilágított ebédlő-kredenc, amely Nadányi Zoltánnak szolgált dolgozószobául – csak néhány adalék a sok közül, amelyek a szociológiai érzékenységet adatszerű tájékozottsággal egyesítve, gyakran kiadatlan napló- és levélrészleteket, beszédes emberi dokumentumokat idézve, szinte tapintható közvetlenséggel szemléltetik a költők emberi és a költészet társadalmi körülményeit, presztizsük ingatagságát, küzdelmeiket. Mélyre világítanak a vers születésének belső rekonstrukciójára irányuló, ihlettörténeti kérdés-feleletek is, gazdag alkotáslélektani példatárat lehetne belőlük összeállítani. A költők szerény mesteremberi önérzettel beszélnek munkájukról, az élmények sűrítéséről, az emlékezet rétegzettségéről, a versírás ösztönös és tudatos mozzanatairól, az álom, a féleberen átél látomás, a tudatalattiból fölködlő szavak, képek megindította kristályosodási folyamatról. Kálnoky Lászlóval együtt legtöbbször tagadják a misztikus, túlvilági sugallaton sarkalló ihlet-elképzelést, de a racionális és akarati elem mindenhatóságában sem hisznek. Emeljük még ki a legilletékesebbek, a költők és a velük részben személy szerint is azonos esszéisták álláspontját a modern líra érthetősége tárgyában. Weöres Sándor ragaszkodik az értelmetlen és a „nehezen érthető vers” megkülönböztetéséhez, Illyés, éppen mert a sűrítettséget, a tömörséget érzi korunk költészete egyik markáns vonásának, akár „képletoldásig” kész számot adni verse jelentéséről. S ez korántsem érvényteleníti azt az ismert, a kötetben is refrénszerűen visszatérő igaz gondolatot, hogy a vers hatásában mindig marad némi megfejtethetetlen „titkos többlet” prózában elmondható bármilyen körültekintő summázatához képest. A két tétel együtt igaz, s a líra varázsának és logikájának érzékeltetésével ezek az elemzések arra bátorítják az olvasót, hogy fegyverletétel helyett személyisége minél több rétegét, lehetőleg teljes gazdagságát vesse be a modern versért folytatott befogadói küzdelmébe.

A beszélgető-társak az értékelés sohasem könnyű, esetünkben pedig, ahol a költők többsége saját verséről és pályájáról nyilatkozik, kiváltképpen kényes gondjára is eredeti megoldást találtak. A méltatás túltengését a bírálat rovására mindjárt a tárgyalandó mű megválasztása, a szelekció indoklása, magyarázata mérsékli, olykor közvetlen polemikus és kritikai észrevételek is hangot kapnak. Domokos és Lator törekvésének újszerűségét azonban nem az egyes életművek színvonalhullámzásának regisztrálásában, az érett nagy művek és a vitatható sikerűek szétválasztásában sejtjük: ők az utolsó három-négy évtized lírájának egészéről festenek összképet, e küzdelmes korszak emberének versbe, költészetbe sűrített lelki életéről,

belső történetéről mondanak újat és meggyőzőt. A kapcsolat- és asszociáció-rendszer, amelybe ezt a lírát – fogalom- és képkinszét, érzékenységet és filozófiáját, ritmikáját és műveltségét – beillesztik, egyszerre tradicionális és mai, magyar és nemzetközi; a költők és értelmezőik a Bibliára és Arany Jánosra, a mitológiákra és Berzsenyire, Petőfire, Villonra és Mallarméra, Shelleyre és Eliotra hivatkoznak, nem hogy (a Toldi szerelme költőjével szólva) a világnak üssenek vele cégért, hanem mert hangjuk valóban természetesen zendül bele az egyetemes költészet kórusába, másoktól, más nemzetek és korszakok költőitől elmondhatatlan hitvallással járulva hozzá az érző és eszmélkedő emberiség önismeretéhez, szépségsszomjunk csillapításához. A baljós műfaj történeti haruspiciumok, a költészet, legalábbis a hazai költészet válságáról szóló, nem mindig jóhiszemű jóslatok ellenében ez a könyv „a köztudatban máris biztos irodalomtörténeti értéként elkönyvelt és... odasorolandó” művek, alkotók mellett tesz hitet, szkeptikus előítéleteket cáfol és elfogadtatja, bizonyítja értéksejtelmének evidenciáját.

Azt a meglehetősen szokatlan és merész formát, műfajt, mellyel a kötet elemzése befoglal, a bevezetés nyomán dialógusesszének, előszóból megszülető esszének nevezhetjük. Távolról talán a platóni párbeszédre emlékeztet, de itt nem egyetlen szerzői tudat dramatizálja, osztja szét és értékeli a lehetséges nézeteket, mint ahogy a Thomas Mann által oly vonzóan leírt „szép társalgások” analógiája sem volna mindenestül találó: József és Jákob kultikus formulákat ismételnék el, szellemi örömeiket a mindkét részről ismerteknek ékesszóló fölidőzéséből, a „beszélgető kördal” rituáléjából merítik. Kötetünk dialógusait önálló, olykor ellenvéleményre, vitára kész egyéniségek közös tárgyra irányuló problémamegoldó gondolkodása különbözteti meg más változatoktól, miközben a beszélgetések szépsége (jól érzi Tandori Dezső) többek között onnan ered, hogy „a válaszok mintha egy árnyalatnyit eltolódnának” a kérdésekhez képest, megmentve a közös töprengés hitelét a katekizmusszerű kérdezz-felelek merev hibátlanságától. Domokos és Lator, a legállandóbb beszélgetőtársak viszonylatában ennek az eltolódásnak természetesen tudatos szereposztásra emlékeztető formái kezdenek kialakulni; az egyiknek gyakrabban jut az irodalomtörténeti tájolás, az adatokban gazdag s épp így sokatmondóan távlatos háttérfestés, a költői jellem általános karakterjegyei vázolásának föladata, a másik azán a költő intuíciójával és arányérzékelésével árnyalja, a látás- és közlésmód sajátosságainak finom részletezésével egészíti ki a portrét. De még ebben a praktikus munkamegosztásban is gyakoriak a váltások, a szerepcserék, ott érezzük mögötte a tapasztalatok, az eszmények, a célok oszthatatlanságát, az egymásra figyelés rezonanciáját, amely a közös munka és hivatás szavait, Fodor András emlékeztető könyvcímét idézve, egy nemzedék hangjává képes fölerősíteni.

DALTALAN ÉNEKES

Serfőző Simonról Bűntelenül c. kötete alkalmából

Húsz évvel keletkezése után jelent meg az Élet és Irodalomban húszéveskori verse, a Por keveredik és szél van. Megirta a téesz-szervezés lélekgyötrő idejét. Sokkal fontosabb lett volna akkori nyilvánossága, de az aggodalom érvényes ma is: „Mi lesz öregeimmel? Itthon maradtokként mi lenne velem? A nagykazal is menne világ-gá innen.” Serfőző későbbi versei, kötetei ebből az aggodalomból indulnak, s az aggodalomra csapódó dac, makacsság adja energiájukat. S a tanúságtétel. Ez a költemény éppen késői megjelenésével bizonyítja, előről igazolja írója állhatatosságát, hajlíthatatlan ragaszkodását az igazsághoz.

Agitátorok kiabálnak a kiskonyhában,
szövetkezet lesz erre a földeken,
s apám az ablaknál izzad.

Az ellenkezős-szájú nagygazdákat
napok óta
dzsippek hordják a községházára.

A vers a nép híreire épül, mert az agitativ lelkesedés ellenére szükséges a tanúság, az igazság szavatolja művészi értékeit.

Aki ismeri Sinka István Szigetek könyve eposzát, ezt az alföldi Odüsszeiát, mely a tanyasi szegények életének hatalmas tára, megtalálja Serfőző atyai rokonát Sinkában, vagyis Sinka egyik nagyon erős jellegzetességében:

Ez a vers nem lesz dal,
ennek súlyos az anyaga,
a szó, mint mikor
zokogást hall
az ember

Serfőző is annyira azonos lírai tárgyával, szinte már maga az Alföld, a sár, a por, a tanya, a szerszámok és a kor, az elmozdítástól zokogó idő. Alig marad dallama, de végtelen a monotóniája.

Verseinek két alaprétege van: egyik a szüksézáú, komoly kijelentés, a másik a természeti képek emelkedettsége a megszemélyesítésben. Váltakozásukban hömpölyög, csapkod, nyugszik meg a mű. A prózai mondatokat beragyogják a metaforák, az életre keltett dolgok, a meghökkentő képzettársítások. Aki az apjáról azt írja:

Vadlibák
járástok körbe
gyertyával az országot,
most meghal

leírhatja:

Elhagyatott, félreeső falvainkat
lassan a senki lakja.

Egyik balladából, másik hétköznapi beszédből való. Egyik föltételezi a másikat, hogy meglegyen a Serfőző-vers.

A Büntetlenül című kötetben egyetlen darab emelkedik gyönyörű énekké, olyan-
ná, mintha lélek volna, amiről szólni nem lehet, csak mondogatni.

Mintha pirkadna,
a fáknál már az ég pirkadna.
Szállna a hajnal,
itt a fáknál szállna a hajnal.

Ablakom nyitnám,
ablakom négy égtájba nyitnám.
Lassan virradna,
kedvem az égig fölvirradna.

Ha Serfőző, mert vágyik rá, rímelve, s ilyen tiszta-gyönyörű dalban többször írna, hiszen ebből látszik, mekkora tehetsége van hozzá, nagyobb hatású költő lehetne. Persze ez a megért, transzponált vers talán csak akkor jöhet létre, ha jogot nyer a többiek között, ha már a többiek megteremték.

A népdalokra gondolk és Jeszenyinre, ahogy ének kerekedett az élet elviselhetőségéért, ahogy a fájdalom bánattá oldódott, s szívárványa lett a vers a nehéz szavaknak. Serfőző könyvében alig enged a dalnak, de láthatóan nem idegen tőle. Inkább a parancs köti: „Írtam azokért, akikért, hogy könnyebb legyen elviselni a terheket, ne hallgasson el a szó”. Lehetne Jeszenyin rokona is. Ugyanaz a tapintatlan, jobbra törekvő változás Jeszenyin Oroszországában. „Én vagyok a falu utolsó költője – – – Az óra hördül nemsokára, rekedten mondja hogy: betelt.” Jeszenyin a pusztuló faluban magát látja, végül is mindig magáról beszél. „Dalaimba egy vagyok veled;” Falusi fiú, természeti lény; a táj, a falu párhuzamában, ellentétében ég el, emlékeivel enyhíti seblázát:

Újra melegszen az otthoni padkán,
lenn a bakancs és lenn a bekecs,
régí remény lobog életem útján,
újra gyerek vagyok, ugrifüles.

Serfőzőnél:

Félreesőn, szélein e hazának,
vidékek zugaiban,
legaljában halódnak,
csöndesülnek el öregeikkel
a megüresedő,
jövőből kitagadott falvak.

Nem enyhülni megy haza és nem lel semmi enyhületre valót. Alig találni magyar költőt, akit ennyire betöltene, már-már rabbá tenne szociális lekötöttsége. Buda Ferenchez, Ratkó Józsefhez hasonlíthatom, de azt hiszem, náluk a költészet felől teremődik a közösségi, Serfőző közösségiben szorongó lelkiismerete fordul a vers felé.

A Hegyekre kiállva a kötet legnagyobb formátumú darabja. Valójában leánykérés, szerelmes hívás, csalogató, de az egész magyar költészetben hozzá hasonlót nem ismerek. Talán az amerikai népdalokban fedezhetném föl néhány hajszerűt. A költő lehetne akár századeleji amerikai magyar, mert otthagya azt a falut, amelyik nem adott neki jövőt. Amonnan inkább hazavágynak a „neviorki” kikötőből az „ókantriba”, pénzük nem elég hajóra, párjuk nem utazik hozzájuk.

Elment az én rózsám idegen országba.
Levelében írja: menjek el utána.
Nem megyek, nem megyek én Amerikába,
Elment az én rózsám idegen országba.

Serfőző nincs Amerikában, ő egy falusi fiú a városban, de élete éppolyan távoli, mintha az Atlanti-óceán hánykolódna közbül. Megmaradhatott volna a szerelmi érzelmek vonalában, dalolhatott volna. Ő a páros kiszakadás négytételű, nyelvet szagató, az egész parasztvilágot tépő művet komponált meg a leánykérés óhajtó fordulataival. Nyelvi fortéllal tuszkoltatja ki szerelmesét falusi életéből, éppen a menyasszony-búcsúztatók ellentétével. Itt nem lehet semmi sóhajos búcsúzás apától, anyától, leánypajtásaitól, attól a világtól, itt minden küldi a lányt: madarak, bokrok, kacsák, mosóteknő, macska, nagyszarvú eke, puli, vasvilla, szalmáskosár, törekboglya, fészkerlakó szerszámok: lapát, kereblye, ásó – megéled, indul, kérdez.

Ha nem jössz ki,
megmondani,
hová készülsz közülük,
majd ők kihoznak
a szelektől oldalra
elfordult házból.

Meg kell értened
a végével dobbantó karóval is,
hozzám jössz el.

- - - - -

Mint a rüh,
szégyen lenne nekünk
a faluk, dülők menti munka,
mert megalázták,
röstelli azt is,
hogy van.

S mondja tovább; „Nincs miért marasztalnod magad”, hiszen nem akarod már halani a nyögő löcsők, rudak, szerszámnyelek fáradt felnyögését, „Halottaikat sem akarod temetni.” A leánykérő ígérni szokott, elmondja, mi vár a lányra, a valóságot fölcsokrozza, mintha pántlikát kötne a kapanyélre. Itt semmi szép ígéret, mintha még annál is rosszabb lenne, ahonnan elhívja a párját: hajrá-munka ingázó sorsúak között, együtt a barakk- és albérletlakókkal, a városi falusiakkal teljes hontalanságban. S milyen lélekismeretre valló telitalálat az az esendő, már-már alig hallható kiszólás: „Mégsem panaszkodhatok, hisz járdán megyek, nem dülön!”

Hárommillió városba költözött falusiról és falusiért szól így a költő. Nem a szerelem hangján írja meg, mégis szerelmes verset teremt a férfi-nő nyomorúságos egymásrautaltságában. Gyere, mert rossz nekem itt, neked is ott nélkülöm! Minden sora mondja, hogy egymás nélkül nem lehet élni.

Semmi kétség Serfőző Simon személyessége iránt, nemcsak mert a verset feleségének ajánlja, bizonyítják a főnevek, jelzők, fordulatok, igék, hiszen olyan pontosak, átlelkesítettek, amilyeneket csak az tud írni, aki azokkal történt meg; aki a szerszámokat fészkerlakóknak nevezi, akinél a bokrok kiskabátban iszkolnak; az ismeri a paraszti világot, aki a gyár mögötti szemétben úgy kapar, mint a csirke, az megélte a faluról városba menekülők sorsát. Ezekből a pici stílusjegyekből igazolódik a költő eddigi életműve versben, prózában, drámában egyaránt. Hiteles, hallgatni kell rá.

Javára dolgozzam,
lássa hasznom,
aki ide tartozom,
mint mások máshová,
s idevalósi vagyok hazám,
s szülőföldem jogán.

Verseket növel a hiány. A paraszt-szegénységből indít, ahol „gondoktól ködölt mindig a láthatár-perem.” Ez az otthon-jog adja költészete egész mozgását, világképét, így mondja ki az igazat. De miért kell bizonyítani itthoniságát? Ha túlnézünk a költőn, mért nem érezheti otthon magát a paraszt? A könyv első ciklusa mért bizonygatja: Ide tartozom. Ha megfogalmazza az otthontalanság múltidejét, mintha jelenidőben tenné, mintha bújdósó kuruc mormogna maga elé. Nem meglazultak, inkább széttépettek a kapcsolatok, vagy mintha testrészük szakadt volna ki.

Hazából kívülrekedtek
tájak, országrészek.

Visszahőköltetett nép vagyunk.

még mindig
a múltból hozzánk öntögetett szemetet
taligázzuk történelmünk kertaljába.

De a vétkesek nem mi vagyunk.

Az „idevalósi vagyok hazám, s szülőföldem jogán” dacos kijelentésére így következtet a történelemmel, a bukott félútú forradalmakkal, követelve a beteljesedést, hogy „e fáradt homályú, önállótlan létű hazában” sorsát a nép végre maga intézze, „a múlt magas szeméthalma mögött” ne legyen a nép leghátul. Mert még mindig ott, hiszen amikor ebben a történelmi gondokkal zsúfolt ciklusban jelenidőbe vált át a Nekünk kell pártolni című verssel, pocsolya-strandot, gond-szérút, bérház-pusztákat emleget, s embereket, akik „gőgjeik lobogóival csak dicsekedni jönnek. Csak lenézni a messze elszoródott tájakról lassan szárnyra kapó népet.”

Amely még ma is,
magát nem sokra becsüli,
oly sokszor leszólták.
Még bárki rákiabálhat.
Nekünk kell pártolni,
meg ne alázzák.

Nagyon nehéz a dolga annak a magyar költőnek, aki ennyire fölosztja szívét a múlt és a jelen között, s lelki-testi tápláléknak hiszi a verset. Mert tudja, az igazat kell írni, nemcsak a valódit, a jövőtudat nélkül bizonytalanná válhat. Serfőző lírája is a jövő hitétől szárnyalhatna tiszta egyértelműséggel. Akit ennyire megtanított az idő gyanakodni, nem enged olcsó hiteknél. Akinek idegei „már azt megérik, hogy egy madár berepül a zországba”, elviselhetetlen érzékenységet a szociális gondok okos, emberséges oldásával lehetne könnyíteni. Nehéz a dolga, mert teljes világképe ellentétben éppen az a széttzilált világképű nép szóródik szét, akiért tehetségét áldozza: kollektív akarásával szemben a magánérdekű egyedek halmaza. Úgy tűnik, csak a korszerűtlen szegénység megtartó erejében bízhat, várhatja a jövőt, mint a Ha jönne című csupa-kérdő, csupa-remény, csupa-kétség versében.

Fölsímném-e a jövőt,
messziről megpillantván,
ha jönne az évek
erre kanyargó árokpártján?

Vagy mint ha a porpiskos tájon
valaki idegen járna,
könnyel épp csak ránéznék,
mint frontról megjött apámra?

Hisz nekem csak egy katona állt
akkor a házban.
Hogy higgyem el: őt vártuk,
amikor még sose láttam?

E költemény az ellentétes érzelmek egyensúlyának tökélye. Serfőző Simon egész költészetét egyberagyogtató desztillátum, s még több is annyival, amennyire a költő jövőjét, megújulását hiszem benne. (*Magvető Kiadó*)

Lengyel Péter

RONDÓ

Minden érkező nemzedéknek meg kell vívnia a maga harcát: tudomásulvételéért, személyességéért, önállóságáért, érvényesüléseért. A harc nem mentes csatározásoktól sem, adott-kapott sebektől, hisz az új már egyszerűen a jelenlétével is irritálja a „régit”. S az élet paradox logikája: a majdan szentté avatandók, kanonizálandók is lázadóként vagy legalábbis újítként kezdik pályájukat. A történelem példák sokaságával igazolja a társadalmilag kiosztott szerepek ilyen színváltozását, metamorfózisát, ill. azt, hogy a belenövés — igaz kevesebb véráldozattal, temetetlen halottal jár — olykor túlzottan hosszú folyamat, s a fegyverek közben kopnak, rozsdásodnak.

A modern magyar prózát olvasva egyre inkább úgy tűnik, nemcsak a téma- és hősválasztással, „szemlélődésükkel” (vagy állásfoglalásukkal) különböznek ún. fiatal íróink az elődöktől s a hagyományoktól. Mintha új műeszmény körvonalazódna — a leképzeleti formák, az alkotások legalábbis ezt sejtetik.

A polgári regényt az élet teljességének megélhetlensége, az „értelem élet-immanenciájának” (Lukács György) hiánya szülte hajdan, s az emberi lét mozgásterének újabb beszűkülése előidézte e regényforma bomlását is. Mai prózánk örvénylő (olykor fecsegő) felszíne alatt is kimutathatók a meghatározó erők. Történelmünk legújabb szakaszának emberi sorsokat formáló és elemesztő viharai, majd szélcsendje, mint gyerekként s diákként átélt történelmi-társadalmi idő s ta-

pasztalat indította pályáján az új nemzedéket. Ezt az alapélményt motiválták aztán a beérkezés, beilleszkedés nehézségei, a megváltozott, bonyolultabbá vált társadalmi, emberi viszonyok. Innét a teljes élet utáni vágy, a lehetséges harmónia önkínzó keresése (vagy pusztító hiánya), de innét származtathatjuk a lehetetlen, a széttöredezettség tudomásulvételét, olykor abszolutizálását. A Történet ezért nem áll össze, a felismert történések csak részleteket (és néha szándékoltan részletigazságokat) rögzítenek. A megismerhetőség eszköze és gyakran világa is a szubjektivizált én, amely kiszűr, kiválaszt, felnagyít. A kiemelt Pillanat így kap aztán különös színezetet, jelentőséget, a feledéztől elmeny ezért ismétlődik motivisztikusan. A részletek tapasztalt önállósodása maga után vonja az elrendezettségbe vetett hit megrendülését, ez pedig — olykor — a világ ironikus vagy mindent megkérdőjelező szemléletét. A *Nemzedék* világképe, műeszménye láthatóan egyetlen — a teljes élet kaotikusságában fixnek tűnő — vonatkozási pont köré szerveződik: ez pedig a *nemzedéki identitás*. Mindez természetesen nem jelenti a látótér behatároltságát, a lét egyéb vonatkozási pontjaival való számvetés elmulasztását, ám mindenképp más látványrétegződést, sajátos színszűrőket, optikakezelést feltételez és — mint az a művekből látható — eredményez.

Lengyel Péter a Nemzedék egyik reprezentánsa. Eddigi művei szinte dokumentálják e generáció domináns élményeit és kérdésfeltevéseit. A *Cseréptörésben* az apa után nyomoz, s közben rekonstruálja a történeteket (a történelmet). A *Mellékszereplők* a fiúk sorsáról szól. A mai harmincasokról, akik már kimaradtak a történelemformálás lehe-

tömegéből, s akiknek a mellékszereplőség státusa jutott csak. Új kötetének (*Rondó*) novellái akár biográfiai jegyzetként is szolgálhatnak korábbi hőseinek élettörténetéhez, hisz az elmondott események íve átfogja az 1951-től napjainkig eltelt időszakot. (Sőt, a kötetzáró sci-fi már a — remélhetőleg csak képzeletbeli — jövőben játszódik, amikor titkolni kell, ha valakinek könyve, golyóstolla van, s bűn a gondolkodás — mint Truffaut híres filmjében —, továbbá mindaz, ami a biológiai létezését emberivé avatja.) Az utóbbi negyedszázad magyar valóságából kimetszett apró történetek zártak, önálló egészek, ám a kötetben elfoglalt helyük nem változtatható. A novellák rendjét ugyanis az idő folytonossága szabályozza — erre már a kötetkezdő mutató is figyelmeztet —, s a láncszerű kapcsolódás eredményeként a történeti idő mellett felépül a személyes lét ideje is: az érzékeléstől az eszmélés rövidebb periódusán át az eszméletig tartó ív.

Az idő — amely valószínűleg a XX. századi ember egyik legkatartikusabb élménye — a modern epika interpretációjában jelentkezik Lengyel Péter korábbi műveiben is. (A *Mellékszereplők* szerkezete is erre épül.) A történeti idő és a személyes dialektikus kapcsolata megbomlik, s az egyén életében fontos szerepet játszó pillanatok, fragmentumok elhomályosítják a történetet. E szemlélet vetülete az a tény, hogy a *Rondó* novellái nem vagy alig köthetők a lezajlott társadalmi, történeti eseményekhez. Az ötvenes évek világát pl. nem a köztudatban is meglévő és nyilvánvalóan ehhez az intervallumhoz tartozó tárgyi-történeti valóság jelzi. A *Túlsó oldalon* című novellában nincs jelentősége annak, hogy a történelmi háttér a torzulások ideje, a kisipar drasztikus fel számolása. Ez legfeljebb a datálhatóságot biztosítja. A novella világát betölti a gyermeki szemlélet: a város felfedezése, a bliccelés élménye. A csónadrág, s a ma már tán értelmét veszített jampec szó, mint relikvia, bizonyos értelemben korjelző értékű egy másik történetben (*A tizenennyolcason*). Am ebben a — különösen atmoszferikus — novellában is az egyéni lét eseményei nyomulnak elő: a felszabadultság, a rock and roll extázisa, a nőiséggel való találkozás — s mint képek rögzülnek, a tudat tárgyias képei. 1956 is csak jelzésszerűen, mintegy már következményként, az október végi viharos napokban végleg útra indulók történetében

van jelen. A tettvágy, a sikertelen élet minden keserősége ösztönzi örült száguldásra a *Citroen DS 19* című novella két szereplőjét. A valaha Pesten olvasott szovjet háborús regény s a franciaországi hontalanság egyaránt motiválja a kitörést, a túlszabályozott élet megvetését.

Tárgymutatóval kezdődik a kötet, szinte kínos precízítással feltüntetve: hányadik oldalon olvasható egy-egy részcsелеkmény, megállapítás vagy akár egy kötőszó. A novellák művészségét hordozó elemek békésen megférnek tehát a jelentéktelenségekkel, semmitmondó banalitásokkal — mint egy leltárban. S valóban, a szerző nem tesz mást, mint regisztrál: mi az, ami van. Így tárul fel a valóság egésze — a szemlélődésben. És később a novellák hősei is ezt teszik: érzékelnek, szemlélnek, visszaemlékeznek, analizálnak. (Talán ez a hangsúlyozottan szubjektív szemlélet magyarázza a történeti idő és a személyes fentiekben elemzett sajátos kapcsolatát is.) A *szemlélt valóság* annak az írói magatartásnak jegyében fogan(hat), amely a Mester előtt tisztelgő tanulmányból (is) körvonalazódik (*Adósság*). Ottlik szavait idézi: „*Visszatérni a belső jellemzéshez! A tiszta művészi mód-szerekhez, a személytelen, tárgyas, realiztikus ábrázoláshoz, a flaubert-i impassibilité-n túlmenő közbe-nem-szóláshoz (sőt a kalandhoz, a meséhez, a pusztá cselekményhez).*”

Témájában különbözik, megformáltságában pedig kiemelkedik a kötet darabjai közül a címadó *Rondó*. Úgy hisszük, nem felesleges kissé részletesebben szólni róla. Az elbeszélő mód személyességének és személytelen tárgyiasságának váltakozásából, a cselekményidő linearitásának megszüntetéséből mint művészi eszközegyüttesből sajátos és érdekes írás keletkezik. Alapjában szokványos történet, szinte az epikum hőskorából: egy tengerész meséli kalandjait. Szó van itt bicskázásról, kikötőkről, nőkről, viharról, azaz minden kellék együtt van, ami egy fiktív, szórakoztató sztorihoz kell. A *Rondó* azonban nem erről szól. Még csak nem is arról a háborús történetről, amely jellemeinek megformáltságával, tragikumával már nyilvánvalóan magasabb szintjét jelenti a *mesemondás lehetőségének*. Az elbeszélés (vagy műhelytanulmány?) az önértelmezés meglepő gesztusával indul. El kell valamit mondani: hogyan kellett volna elmon-

danom azt, amit most elmondok. A látszólagos ellentmondás keltette intellektuális feszültséget továbbnöveli az írás lényegi funkcióját megkérdőjelező aggodalom is (mint a Mester híres regényében): „A műfajjal van bajom. Ha levelet írok neked, az mi a fenétől tartozna a közönségre? De ha nem tartozik mindenkire, akkor nem is elég fontos ahhoz, hogy megírjam neked.” Miközben különböző vélemények, ars poeticák szembesülnek — a dokumentarizmus nagyképűségéről, a topografikus módszer mellébeszéléséről stb. — nyilvánvalóvá lesz, nem a *mit* a fontos, hanem a *hogyan*. A *Rondó* azonban nem esztétikai vitáit, hanem „szabályos” szépirodalmi mű, amelynek szövege — részben — a különböző értelmezési lehetőségekből épül. Értelmezési módot jelent az is, ahogy a szerzői jelenlét olykor beleolvad a történetbe, olykor hangsúlyozottan kiválik abból. A felülemelkedés persze nem a klasszikus írói szerep, a mindentudás pozícióját jelenti, hanem a távolságtartás gesztusát: a történet történetként, a szöveg szövegként való kezelését. A szerző olykor átveszi a szót (pl. „Józsikám a saját borából tölt a Késnek, s felé emeli a poharát”), és mint a történet ismerője folytatja, máskor mint hallgató írja le benyomásait: „Ahogy Józsikám itten felreérthetetlenül rühelli az egész históriát és mégis legyőzhetetlen kényszer űzi, hogy mindent parányi részletességgel meséljen el a szakállasról...”. A szakállas geneziselméletét pedig nyilvánvalóan ő tolmácsolja, hisz jelzi, a részeg matróz erre nem képes. Ezek a történet folytonosságában holt időt jelentő, de a szerzői reflexiókat tartalmazó szakaszok nem az írói önkény szimbólumai. Úgy tűnik, annak a jelrendszernek részét képezik, amely a *Rondó*-ban a *teljes életet* metaforizálja. Ahogy az egymásra épülő történetszintek, a különböző szövegek, s ahogy a szubjektíve megélt élet és annak objektív(nek látszó) értelmezése is.

Lengyel Péter eddigi munkáit olvasva réggen megbizonyosodhattunk róla: nemcsak nemzedékének — e lassan társadalomformáló szerephez jutó korosztálynak — kitűnő ismerője, hanem a Nemzedéknek is egyik jelentős, szuverén művészegénisége. A *Rondó* — mindenekelőtt a címadó írással — újra csak meggyőzhet erről. (*Szépirodalmi*, 1982.)

N. HORVÁTH BÉLA

Berkovits György:

MONDTA GABES – MAGYARÁZTA GY. BENCE

Az utóbbi évek legjobb szociográfiája Berkovits Györgyé. László-Bencsik Sándor Történelem alulnézetben és Moldova György Akit a mozdony füstje megcsapott... — című munkáit követően ez az a könyv, amelyik ismét igazolja: a műfaj megújítható és lehetőségei határtalanok. Tudom, nem szokás már az első mondatban jelezni a mindent eldöntő minősítést, ám a kivétel megérdemelt: több szót érdemel a tartalmat hallatlanul fölerősítő formai bravúr és az a gondolatgazdagság, amely Berkovits kötetét a legkitűnőbbek közé sorolja.

A fűlészövegből idézek: „A szociográfiái, szociológiai tanulmányairól ismert szerző ezúttal regénnyel jelentkezik. Természetesen nem tagadja meg önmagát: regénye rendhagyó tartalmában, s formájában is.” A fenti sorokkal kapcsolatban a vitativalóm csupán annyi, hogy a könyv — szerintem — szociográfia a javából, mivel egy mű attól még nem lesz regény, ha szereplőinek neve fiktív. Igaz, Berkovitsnak sikerült egy olyan sajátos megjelenítési eszközt találnia, amely egyszerre tette lehetővé számára a kint-bent létet, a műfaj számára pedig azt, hogy kiverje korábbi tartományának jelzőoszlopait. Ez a bűvészmutatvány sokszor drámai szituációt teremt anélkül, hogy bármi is történne, elénk állít két embert, kikről csak az egymással folytatott dialógus rajzol képet és felfedeztet velünk két világot, mely volta-képpen egy világ csupán — az ország — két sorsvonalon, nézőponton átszűrve. Pedig maga az alapötlet mennyire didaktikus! Csaknem háromszáz oldalon az összes új bekezdés „mondta Gabes”-sal, vagy „magyarázta Gy. Bence”-vel kezdődik: a kötetbe való belelapozás elrettentő, éppen ezért szigorúan tilos! Tudniillik a párbeszéd sem szokványos kérdezz-felelek, még csak nem is két párhuzamosan futó monológ, hanem szinte meghatározhatatlan vallomásfolyam, amelyet egy nyílt eszű munkásfiú szavai indikálnak és egy fiatal szociológus mondatai értelmeznek, kiegészítenek — szembeállítják saját életével, véleményével, mások

megnyilatkozásaival. A bűvészműtatványból szociográfiai varázslat lesz.

Természetesen maga a dialógus is fikció. Ám a kötet szerzőjének sincs szándékában ránk erőltetni a párbeszéd itt és most jellegének *művi* hitelét, ehelyett a mondatok *természetes hitelére* összpontosít. És a szavak olyannyira a helyükön vannak, hogy az olvasót már nem zavarja a sok „mondta”, „magyarázta”, hanem leköti a dialógus sugározta atmoszféra, amely egyszerre ébreszt folyamatos kíváncsiságot és szembesít önmagunk tapasztalásaival, ítélet-előítélet batyujaival. A múlt a jelennel ötvöződik: a hajdan vívmánynak minősített kudarcok a ma kudarcokkal terhes vívmányaival; a torzulások a torzításokkal; a tudományoskodó frázisok a frázisok tudományával; az élet számai, számos élettel. Idézetek feleselnek sorsokkal, objektív adatok szubjektív benyomásokkal, a kor kóresetei apróknak tetsző sztorikkal, melyek a két ember szavai közé ágyazva válnak mégis jelentősekké.

Kulcsár Gábor szakmunkás — egy rendeletnek köszönhetően — egyetemre járhat. Kiválasztásának esetlegessége életének mennyi véletlenje közé iktatható. Gy. Bence máshonnan indult és máshová érkezett: ő egyetemre akart járni. Mégis éveik egyazon történelmi periódust ölelnek fel — ahogy szüleiké, nagyszüleiké is. A máshogyan megélt események egyszerre két tükröt tartanak az ország közelmúltja elé. Ám a tükröket megsokszorozza Berkovits, hiszen Gy. Bencével látszólag szeszélyesen idéztet újság-cikkeket, nyilatkozatokat, statisztikákat, mondatokat rádiós vitaműsorokból és tudományos értékű tanulmányokból, citáltat vele klasszikus aforizmákat (Taine, La Bruyere, Anatole France, Chateaubriand, La Rochefoucauld) és bugyuta slégerszövegeket, citáltatja Adler Zsiga kesergését és Cassius Clay orvosi anamnézisét, szóval a tartalom szempontjából teljesen közömbösnek tetsző dolgokat. Mégis: Gy. Bence hol szenvtelen, hol ironikus-önironikus, hol pedig cinikus tolmácsolásában — a szociológus ilyenkor narrátor-szerepet vállal — az extrém esetek, kijelentések objektív történelmi tablóvá állnak össze és háttérül szolgálnak a két ember sorsának, életének. Gy. Bence azonban nemcsak narrátor: felkeresi Gabes valamenyi rokonát, barátját, ismerősét, szinte mindenkit, akinek köze volt, köze van hőséhez

— az így összeszedett nyilatkozatok és az arra reagáló mondatok különös folyamaton viszik keresztül az olvasót. A főszereplő lassan kinő a modellneműségből és átadja helyét a hús-vér embernek, már-már magunk előtt látjuk Gabest, anélkül, hogy a szerző egyetlen szóval is jellemezné. De gyakran a szociológus is kilép feladatköréből és a maga élményeivel, tapasztalataival szembeesíti Kulcsár Gáborét. És ebből a furcsa elegyből egy fénytörésekkel teli — rendhagyó — társadalomrajz bukkan elő: olyan, amilyenek a két ember átélte, látja és mások által láttatja hazánk utóbbi évtizedeit. A fénytörés persze itt-ott torzít, ám sohasem hamisan, mivel csupán a nyilatkozók szemszögéből látszik így a történelem. S ha számukra így látszik, akkor így is hagytak nyomot bennük az események. És ha így hagytak nyomot bennük, így alakítottak sorsukon: akkor nézőpontjukat tiszteletben kell tartanunk, sőt, mi több, érdemesek figyelmünkre is.

Ezért remekbeszabott szociográfia Berkovits Györgyé. Nem guggol le az alaptéma mellé, miszerint hasznos vagy elhamarkodott intézkedés volt-e fiatal szakmunkásokat a gép mellől egyenesen az egyetemi padba ültetni — a kötetben ennél jóval többről esik szó úgy, hogy közben a határozatból fakadó megannyi ellentmondás sem marad árnyékban. Nyilvánvaló, ha csak a rendelet hatásmechanizmusát vizsgálta volna a szerző — mint ahogy azt néhány tanulmányában megtette —, szokvány-szociográfiát olvashatnánk tőle. A társadalomismeret, az olvasottság egy ötlet segítségével katalpultáltatja őt a szisztematikusan összegyűjtött anyag feldolgozásának új formájáig — az új forma pedig vázálul szolgál a műfaj eddigi korlátait kitágító tartalomnak.

Észrevesszük, hogy az egyedi már korántsem rendkívüli, a szubjektív példák objektivizálódnak és fokozatosan általánosíthatókká válnak. Írjak hát a könyv — szerintem — egyetlen hibájáról, arról, hogy Gy. Bence néha maga is az információlavina áldozata lesz: egy-egy gondolat láncreakciója meszterkél, erőltetett? Ilyen jelentős múnél ez említést sem érdemel. Talán — remélem sor kerül rá — a második kiadás előtt működőni kezd nemcsak a szociográfus, hanem a szerkesztő ceruzája is.

TAMÁS ERVIN